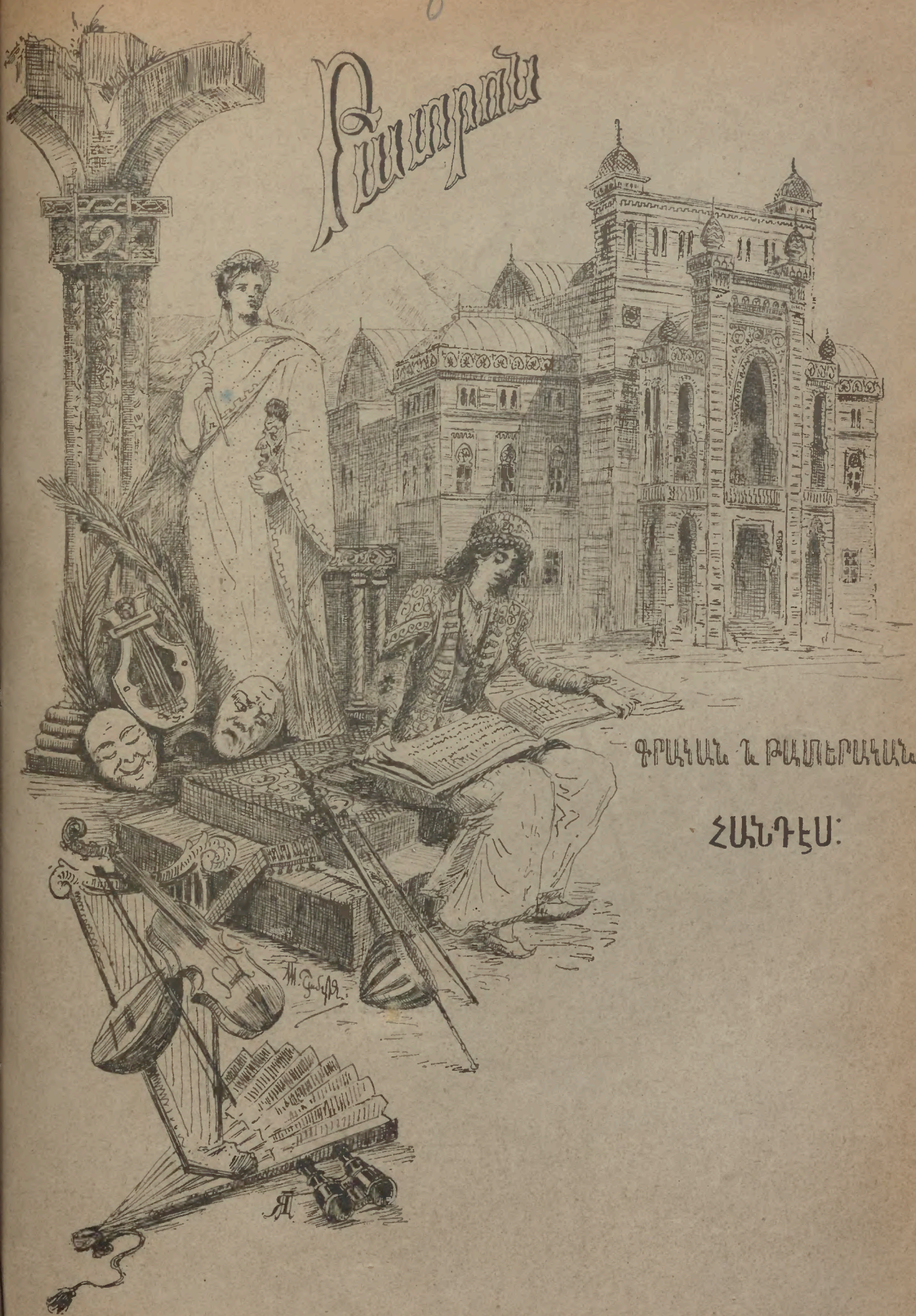

Հայտնի

ԳՐԱԿԱՆ և ԲԱՍՏԵՐԱԿԱՆ

ՀԱՆԴԷՍ:

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Կ. Մարտիրոսյանցի տպարան | Тип. К. Мартиросянца.

Орбелянская ул., 1. № 1/2.

1901

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ա. Pro domo sua	Հրատարակիչ
բ. Ռանցաու եղբայրները, կօմ. 4 գործ.	
Էրիման-Շատրիանի, Թարգ.	Աղ. Թարխանեան 9
գ. Զուգեպպէ Վերդի	Ս. Հախումեան 43
դ. Հիւանդանոցում, (Նեկրասովից)	Ա. Ծատուրեան 49
ե. Նար-Դոս. (գրական ակնարկ)	Մ. Բերբերեան 53
զ. Փարիզի թ ստրոնները,	Ռ. Յովնանիսեան 62
է. Թովմաս Սալվինի, քննական	Գ. Պետրոսեան 73
ը. Յուզակ թոյլ տրուած պիեսների	79
թ. Լրագրական յայտարարութիւններ	81
ժ. Յուզակ «Թատրոն» Հանդ. տպագրուած պիեսների	85
ժա. Ժծմայրեր, կամ Մայրերի փոխանորդներ, կօմ.	
3 գործ. Հեղ. Բրիօյի, Թարգմ. Քր. Ս. Հախումեան	87
ժբ. Թատրոնական քրոնիկո՛ւ—Հայկական ներկայացումները Թիֆ-	
լիսում:	Դիլետանտ 141

Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ն Ե Ր

- 1) Գէորգ Բարխուդարեան
- 2) Աղէքսանդր Շիրվանզադէ
- 3) Մուրացան

Քիշաները, զարդերը «Թատրոն»-ի սեպականութիւնն են, յատուկ պատուէրով պատրաստուած:

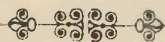
1901 թ. ԹԱՏԵՐԱՇՐՋԱՆ Դեկտեմբեր

Թ Ա Տ Ր Ո Ն

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍ

(ԶՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ)

№ 2.

ԶՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԳԻՐՔ. Ը

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Կ. Մարտիրոսյանցի տպարան || Тип. К. Мартиросіанца.

Орбеліановская ул., д. № 1/2.

1901

Дозволено Цензурою. Тифлисъ, 17-го Ноября 1901 г.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ա. Pro domo sua	Հրատարակիչ	
բ. Ռանցաու եղբայրները, կօմ. 4 գործ.		
Էրկման-Շատրիանի, Թարգ.	Աղ. Թարխանեան	9
գ. Զուգեպպէ Վերդի	Ս. Հախումեան	43
դ. Հիւանդ սնոցում, (Նեկրատովից)	Ա. Ժատուրեան	49
ե. Նար-Դոս. (գրական ակնարկ)	Մ. Բերքերեան	53
զ. Փարիզի թատրոնները,	Ռ. Յովաննիսեան	62
է. Թովմաս Սալվինի, քննական	Գ. Պետրոսեան	73
ը. Յուցակ թոյլ տրուած պիեսների		79
թ. Լրագրական յայտարարութիւններ		81
ժ. Յուցակ «Թատրոն» Հանդ. տպագրուած պիեսների		85
ժա. Ժծմայրեր, կամ Մայրերի փոխանորդներ, կօմ.		
3 գործ. Հեղ. Բրիոյի, Թարգմ. Ֆր. Ս. Հախումեան		87
ժբ. Թատրոնական քրոնիկոյ—Հայկական ներկայացումները Թիֆ-		
լիսում:	Դիլետանտ	141

Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ն Ե Ր

- 1) Գէորգ Բարխուդարեան
- 2) Աղէքսանդր Շիրվանզադէ
- 3) Մուրացան

Քիշաները, զարդերը (Թատրոն)-ի սեպհականութիւնն են, չատուկ պատուէրով պատրաստուած:

PRO DOMO SUA

Լոյս ընծայելով «Թատրոն» Հանդէսի ութերորդ գիրքը, անհրաժեշտ ենք համարում մի քանի խօսք ասել:

Ձեռնարկելով մի այդպիսի հրատարակութեան, որ պահանջում է տու-կուն աշխատանք, անձնուիրութիւն, նիւթական զոհողութիւն և առաւելապէս սէր դէպի բեմական զեղարուեստը և գործը, մենք առաջին Ձեռնա-սել ենք՝ «Թատրոնի» նպատակի է որոշ չափով զուարճութիւն պատ-ճառել թատրոնասէր հասարակութեան, նպաստել հայ բեմական ար-ուեստի եւ բեմական գրականութեան զարգացման, հարստացնել հայկական բեմի վերին աստիճանի աղքատ ռեպերտուարը եւ հայ հասարակութեան մէջ հետաքրքրութիւն զարթեցնել դէպի թատրոնը:

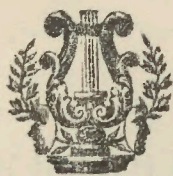
Այդ ծրագրին մենք հաւատարիմ ենք մնացել որչափ մեր տկար ոյ-ժերը և հանգամանքները ներել են, գործել ենք համեստ, առանց ռեք-լամի, առանց դիմելու մասնաւոր անձանց նիւթական աջակցութեան և առանց շոյելու այս կամ այն ուղղութեան անձանց: Մեր դերը համեստ է եղել և համեստութեան սահմաններումն էլ կը մնայ:

Մեր աշխատանքը թէ իբրեւ Հանդէս խմբագրողի, թէ իբրեւ հրատա-րակչի հրապարակի վրայ է, ընթերցող և զրասէր հասարակութեան առաջ և լուրջ, անաչառ, շիտակ քննադատութիւնից երկիւղ չենք կրում:

«Թատրոնը» գոյութեան օրէյ տուել է հայ բեմին մի քանի տաս-նեակ ընտիր թատրերկութիւններ դասական և ժամանակակից ռեպերտուա-րից: (Զիլլեր, Մոլիեր, Զուգերման, Օնէ, Բովետտի և այլն) «Թատրոն»-ին աշխատակցել են և աշխատակցում են այնպիսի գրական ոյժեր (Գ. Սուն-դուկեանց, Պ. Պաօշեանց, Ար. Յովհաննիսեան, Գ. Բարխուդարեան, Ջիր-վանդադէ, Ս. Հախումեան, Մուրացյան, Բերբերեան և շատ ուրիշները), ո-րոնք կարօտ չեն գովասանքների: Մեր ստացած բազմաթիւ գրութիւնները հայ և օտար զեղարուեստագէտներից, միշտ մի անհերքելի ապացոյց կը մը-նան և խրախուսանք մեզ համար՝ որ «Թատրոն»-ի յարատեւութիւնը նոյն իսկ այդ ծաւալով և այդ ուղղութեամբ պատուաբեր է մեզ հայերիս համար, ինչպէս նաև մեզ համար իբրեւ Հանդէս խմբագրողի:

Խոստովանում ենք որ «Թատրոն»-ը իբրեւ բեմին և զեղարուեստին նուիրուած մի օրգան դեռ շատ հեռու է կատարելութեան այն աստիճա-նից, որի վրայ մենք կը փափաղէինք նրան տեսնել. ծրագրի շատ բաժին-ներ թերի են մնացած, բայց ենթադրելով և վստահանալով որ հայ հա-սարակութիւնն էլ ուշադրութեան աւնելով մեր ջանքերը զօրավիզ կը հան-դիսանայ մեր նախաձեռնութեան և Հանդիսի յարատեւութեան, խոստանում ենք մեր եռանդը կրկնապատկել և այդպիսով այդ թերի կողմերը լրացնել:

Ա. Թ.

ՌԱՆՑԱՌԻ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐԸ

Կօմ. չորս արար. հեղ. Էրկման-Շատրիանի

Թարգմ. Աղ. Թարխանեան

Դ Ո Ր Ծ Ո Ղ Ա Ն Ձ Ի Ն Ք

Իօհան Ռանցաու, Հարուստ կալուածատէր.
Հուիզ, նրա աղջիկը.
Եակոր Ռանցաու, փայտալաճառ եւ գիւղի մէր.
Դեօրզ, նրա որդին.
Փլօրննցի, գիւղական գործոցի տնտեսիչ.
Մարիան, նրա կինը.
Ժիւլի, նրանց աղջիկը.
Հերէշ, անտառապետ.
Նանէտ, ծեր կին.
Անտառի պահապան.
Դամիսիկ, Իօհան Ռանցաուի ծառան.
Մարտին, Եակոր Ռանցաուի ծառան.
Բժիշկ.
Դիւղացի կանայք:

Անքցը կատարուում է 1829 թուականին վօղէղի շրջակայքում:

ԱՐԱՐՈՒԱԾ Ա.

Մի սեմեակ դպրոցական տանը, պարզ, բայց ճաշակով եւ մաքուր կահաւորած: Այ (Հանգիսականներից) մի դուռը՝ դեպի խոհանոց. ձախ դուռը տանում է դռնատուն. մի վառարան: Խորհում, ձախ կողմը, երկու պատուհան, որոնց միջեւ անոթների պահարան. պատուհանից աջ մի դուռը, որ տանում է փողոց. բեմի վրայ սեղան, շուրջը կարմիր փայտից աթոռներ:

1.

ՓԼՕՐԵՆՅԻ ԵՒ ՆԱՆԷՏ

ՓԼՕՐԵՆՅԻ. Արդեօք չե՞ս սխալոււմ:

ՆԱՆԷՏ. Երկնային Աստուած, ես սխալուեմ. դա նույնպէս ճիշտ է, ինչպէս այն՝ որ դու մեր վարժապետն ես:

ՓԼՕՐԵՆՅԻ. Գոնեա դու նրանցից մէկն ու մէկին ճանաչեցի՞ր:

ՆԱՆԷՏ. Ո՛չ. նապաստակների նրման փախան. բայց լաւ նկատեցի որ քո աշակերտներից էին, զրքերը և տետրակները ձեռքին:

ՓԼՕՐԵՆՅԻ. Ա՛հ, չարածճիք: (Մի քայլ առաջ գալով:) Ամենայն օր երբ դասերը վերջանում են, ասում եմ՝ երեխայք փողոցում չարութիւն չանէք, չբղաւէք, պատուաւոր ծերունիներին խոնարհ գլուխ տուէք, իսկ առաւելապէս զգուշացէք քարեր նետելուց որ ոչ ոքին վնաս չհասնի. բայց ո՞ւմն ես ասում, խող չկայ: Մի՛թէ բոլոր ապակիները փշրեցին:

ՆԱՆԷՏ. Չորսը միասին. պատուհանից փչում է, ինչպէս դարբասից.

այն ինչ Հոկտեմբեր ամիսն է, գիշերները ցուրտ. փող ունենայի նոր ապակիք առնելու, քեզ մօտ չէի գալ. զիտեմ առանց ինձ էլ նրանք քեզ շատ են նեղացնում, բայց թե՛ մանելով օրեկան երկու սու եմ վաստակում, քանի՞ օր պիտի աշխատեմ որ 40 սու ժողովեմ. եթէ յանցաւորին չգտնես, ամբողջ ձմեռ պատուհանը պիտի բաց քնեմ, իսկ ես 80 տարեկան եմ:

ՓԼՕՐԵՆՅԻ. Ի՛հ, յանցաւորին զրտնելը դժուար է. այդ չարածճիները իրար չեն մատնի, դա նրանց միակ առաքինութիւնն է: Գուցէ մի ուրիշ ելք... գիտե՞ս... ես էլ քեզ նման աղքատ եմ... մի թշուառ գիւղական վարժապետ... բայց ով ինձանից էլ աղքատ է, հարկաւ, պէտք է նրան օգնել... Ահա քեզ 40 սու: (Դրամ է տալիս:) Միայն կնոջս չասես... կինս շատ բարի է, բայց չափազանց ինայոդ:

ՆԱՆԷՏ. (ձրամը պահելով) Ոչ ոքին չեմ ասի... Ա՛հ, միշտ կրկնել

եմ որ մեր զիւղում քեզ նման բարի մարդ չկայ:

ՓԼՕՐ. Լաւ, լաւ. այդ մասին յետոյ: (Նսնէտը կամենում է խօսել, բայց Փլօրենցին խանգարում է:) Հեռացիր խօսոյն որ կինս չտեսնի քեզ: (Նսնէտը հեռանում է:) Այսքառասուն տուն բռնոթիւս վերջին փողն էր: (Հանում է զրպանից տուփը, նայում է եւ ծպտում:) Սպառուի է... Ի՛հ, մնում է որ աղջկանիցս մասնաւոր փոխառութիւն անեմ. միայն թէ կինս չիմանայ: (Սկսում է շրջել:)

2.

ՓԼՕՐԵՆՅԻ ԵՒ ՄԱՐԻԱՆ

ՄԱՐ. (շփոթուած եւ քարկացած) Ի՛հ, այժմ ասա, դա ի՛նչ վարմունք է քո կողմից:

ՓԼՕՐ. (վախեցած եւ իբր զարմացած) Ի՞նչ է պատահել:

ՄԱՐ. Բաւական չէ որ մեր վերջին ինայտդութիւնները զրքերի ես վատնում, կիւրակի եւ տօն օրերին փոխանակ գործով զբաղուելու, անտառն ես գնում՝ աշակերտներէիւ հետ բոյսեր ժողովելու, ի վերջոյ նրանց փշրած պատուհանների փողն էլ դու ես վճարում:

ՓԼՕՐ. (զարմանքով) Քեզ ո՞վ ասաց:

ՄԱՐ. Ո՞վ պիտի ասէր, ինքս լըսեցի, երբ Նանէտը պատմում էր հաւանանքին:

ՓԼՕՐ. Ո՛հ, դատարկ զուլի. դէ՛հ, դնա եւ հաւատ ընծայիր նրան:

ՄԱՐ. Ուրեմն ճշմարիտ է:

ՓԼՕՐ. Այո՛: (Կինը կամենում է խօսել, բայց նա ընդմիջում է:) Լըսիր, Մարիան. զիցուք սխալուել եմ,

լաւ, ես մեղաւոր եմ, բայց ի՛նքդ դատիր. ի՛նչպէս թողնէի 80 տարեկան աղքատ կնոջը որ ձմեռ ժամանակ պատուհանի ապակիները փշրած մնան... չէ՞ որ մեր սրբազան պարտքն է օգնել մեղանից թշուառներին, իսկ երբ համեմատենք որ այդ ողորմելի կինը առաւօտից մինչեւ երեկոյ թիւ մանելով հազիւ է երկու տու վաստակում - մենք նրա մօտ հարուստներ ենք:

ՄԱՐ. Հարճաւոր, մե՛նք:

ՓԼՕՐ. Անկասկած: Ի՞նչ է պակասում մեզ: Փայտ ունինք, ալիւր նոյնպէս, գետնախնձոր առաւել շատ, ես էլ երեք տեղից ռոճիկ եմ ստանում՝ վարժապետ եմ, եկեղեցու երգէօնահար եւ զիւղական համայնքի զրազիր... Տարեկան 800 Քրանկ ռոճիկ եմ առնում... (Մարիանը նորից կամենում է ընդմիջել, բայց չէ յաջողւում:) Դու բարի կին ես... թէ՛ եւ մասամբ տաքարիւն. մի աղջիկ ունինք, որ մեզ մխիթարողն է... զիւղում մեզ յարգում են... ի՛նչ է պակասում մեզ... կատարելապէս ոչինչ... (հառաչանքով) բայց ոչ, պակասում է մի բան...

ՄԱՐ. Չեմ սխալուի, եթէ ասեմ՝ սրիւ է զիրք...

ՓԼՕՐ. Այո՛:

ՄԱՐ. Որ ասացի. վերին յարկի սենեակները լցրել է զրքերով եւ դարձեալ զրքի պէտք է զգում:

ՓԼՕՐ. Ա՛հ, դա ինձ շատ կարեւոր է. ունենալ բուսարանութեան պրօֆեսօր պարոն փիւսէյի բնազիտական բառագիրքը... Ա՛հ, եթէ միայն դիտենայիր թէ սրպիսի ճիւղ հրատարակութիւն է. տիեզերքի բոլոր միջատները տպագրուած են գունաւոր ներկերով... (հառաչանքով) Այո՛,

ահա մի բան, որ ինձ պակասում է: 30 տարուան ընթացքում ես շատ բան եմ ժողովել, բոլորը կարգի կը բերէի... բայց սրտեղից... նա 200 ֆրանկ արժէ... ո՛հ, ես երբէք նրան ունենալու չեմ:

ՄԱՐ. Կարծեմ ես էլ չեմ արժանանայ մի կթի կով ունենալու, թէև դու 20 տարի առաջ ես խոստացել ինձ. լաւ կովը տնտեսութեան համար առաւել լաւ է, քան թէ քո պարոն փիւսէլի բուսաբանութիւնը. մենք կ'ունենայինք թարմ կաթ, սեր, իւղ...

ՓԼՕՐ. Սկսուեց հին առակը: (Ղերցնում է գլխարկը:)

ՄԱՐ. Քնում ես:

ՓԼՕՐ. Այո, ես մի կարևոր թուղթ պիտի գրեմ պ. մէրին:

ՄԱՐ. Դու այսօր չպիտի դուրս գընաս:

ՓԼՕՐ. Ինչո՞ւ:

ՄԱՐ. Ասա, խնդրեմ, ուր է քո վշողութիւնդ, դու միայն գրքերիդ մասին ես մտածում, մոռացել ես որ վաղը քո անուանակոչութիւնն է:

ՓԼՕՐ. Ի՞մ:

ՄԱՐ. Այո. վաղը սուրբ Ֆլօրենցիի տօնն է և քեզ անշուշտ յայտնի է որ նախկին աշակերտներդ՝ Դեօրգ և Լուիզ Ռանցաուները ամեն տարի նախատօնակին գալիս են քեզ շնորհատրեղու: Մի՞ գուցէ նրանք իսկոյն գան:

ՓԼՕՐ. Օ՛հ, վաղը իմ տօնն է... շատ ուրախ եմ... (Ղերադառնալով նախարեմը:)

Այո, այո, ճիշտ է, ամենայն տարի նրանք գալիս են և շնորհաւորում: Լաւ երկտասարդ դուրս եկաւ Դեօրգը. համալսարանն աւարտեց, կարող էր նոստար դառնալ, բայց չէ, հօր հետ միասին փսյոթի առևտուրով է զբաղւում... Իսկ Լուիզը

նոյնպէս լաւ կրթութիւն է ստացել, աւելի զիտուն է և ուսումնասկան, քան ես, և լաւ երաժիշտ է. ա՛հ, իմ անդին բարեկամներս, նրանք չեն մոռանում ծերունի ուսուցչին... չեն մոռանում որ իրենց սկզբնական կրթութիւնն ստուգը ես եմ եղել... (Արտասուքով եւ հպարտ:)

Այո, ես... ես եմ նրանց սովորեցրել զրել-կարդալ... Բայց զիտե՛ս, քանի որ նրանք զալու են, առաւել լաւ է որ ես ըզգեստս փոխեմ:

ՄԱՐ. (ցոյց տալով սեղանի վրայ դրուած նոր սերթուկը) Ես արդէն պատրաստի եմ: (Ուղղում է նրա փողպատը:)

ՓԼՕՐ. Այո, պէտք է պատուով ընդունել նրանց: Բայց ցաւայի է որ շնորհիւ ծնողների ատելութեան, նրանք իրար հետ խռով են:

ՄԱՐ. Նրանք մեղաւոր չեն:

ՓԼՕՐ. Ո՞վ է ասում: Չարութեան և խռովութեան նախապատճառը նրանց պապն էր՝ Անտօն Ռանցաուն. նա իւր հայրական տունը ամբողջովին կտակեց մեծ որդի Իօհաննէին, իբրև պարգև նրա եռանդուն աշխատութեան համար:

ՄԱՐ. Բայց չէ՞ որ կրտսեր որդի Եակօրը նոյնպէս օգնում էր հօրը: (Տալիս է սերթուկը, որ նա հագնում է:)

ՓԼՕՐ. Այո, այո, և ահա թէ ինչու ծերունի Անտօնի կտակը անարդար էր... Մինչև այդ կտակի երեւան գալը երկու եղբայրները սիրով էին ապրում, հաշտ, իսկ այն օրից վեր սրտիս թշնամութիւն: (Երգանալով սրբում է շորը:)

Ահա թէ ինչ հետեւանքներ է ունենում, երբ ծնողները համահաւասար տեքով չեն նայում իրենց զաւակներին. ահա ա-

սպացոյց, թէ՛ որ աստիճան անխուհեմ են, կամ ճիշտն ասած՝ անսիրտ են այն ծնողները, որոնք անսարգար կերպով են բաժանում իրենց հարստութիւնը, և զարմանալի է որ օրէնքը պաշտպանում է ծնողների իրաւունքը՝ բաժանել իրենց կալքը ըստ իրենց հաճոյքների: Մէկ էլ տեսնում ես որ ծնողը նախապատուում է իւր հարստութեան մեծագոյն մասը տալ աւագ որդուն, որովհետեւ նրանից փոքրը համակարծիք չէ հօր զազախարսէրին, կամ թէ չզիտէ մեծի նման շողոքորթել... (Նայում է հայելուն): Ա՛, այժմ կատարեալ մարդ եմ:

ՄԱՐ. Յուսամ որ զոնհա այսօր չես փորձիլ հաշտեցնել երիտասարդ Ռանցառներին. այժմ դա մի աննպատակ քայլ կը լինէր, մանաւանդ հայրերի նոր կռուից յետոյ:

ՓԼՕՐ. Միթէ հնարաւոր է չմիջամտել և սառնասիրտ դիտել. երկու եղբայրների ատելութիւնը ամբողջ գիւղը երկու թշնամական բանակի է բաժանել. ինչ զիւղ, Սաարի ամբողջ հովիտը մի մասը իօհանի, միւսը Եակօբի համախոհներն են. մտածում էի՝ ահա որդիքը կ'աւարտեն իրենց ուսումը, հայրենիք կը վերադառնան և ամեն ինչ կարգի կ'ընկնի... ոսկայն գուր, նրանք այժմ աւելի են թշնամացած. ծնողների զգացմունքները որդոց է անցել և աւելի խոր արմատներ ձգել... Բայց դիտէս, երկուսն էլ ինձ սիրում են, և ես էլ փոխադարձաբար սիրում եմ նրանց, կարծես թէ որդիքս լինին. ո՛չ, մի ասիւր, ես նրանց ուսուցիչն եմ եղած և իմ պարտքս է նրանց հաշտեցնել:

ՄԱՐ. Քո պարտքդ է խոհեմ և համեստ սպելի: (Ամուսինը կամենում է խօսել, բայց կինը խանգար

ում է): Մտաբերում ես, երբ քեզանից առաջ հայրս էր այտտեղ ուսուցիչ, ինչպէս նա բոլորի հետ բարեկամ էր և անգաղար քեզ պատուիրում էր և կրկնում՝ Ֆլօրենցի, բոլորի հետ հաշտ սպրիւր, ուսումնարանում պաշտօնդ վարիր, եկեղեցում ծառայիր, մեծաւորներին յարգիր, ունեցիր սեպհական հայեացքներդ, ոսկայն պահիր նրանց քեզ համար առանց քարողելու ուրիշներին, եւ իմ խորհուրդս է՝ մատդ մուրճի տակ մի գնիր: Պարոն Եակօբ Ռանցառն մեր համայրի մէքն է, զգո՛յշ եղիր, նա կարող է մի կտոր հացից զրկել քեզ:

3.

ՆՈՅՆՔ ԵՒ ԺԻՒԼԻ

ԺԻՒԼԻ (ծախ կողմից ներս գալով) Հայրիկ, պարոն Դեօրդ Ռանցառն:

4.

ՆՈՅՆՔ ԴԵՅՐԴ ԵՒ ՄԱՐՏԻՆ (ծնօրին մի մեծ գիրք)

ԴԵՅՐԴ (զալիս է մուտքի դռնից գրիարաց եւ համբուրում՝ Ֆլօրենցիին) Յարգելի ուսուցիչ, շնորհաւորում եմ, թող նախախնամութիւնը բիւրաւոր երջանիկ օրեր պարգևէ ձեզ:

ՓԼՕՐ. (զգացուած) Սիրելիս, չեցիր ինձ - ծերունաւ:

ԴԵՅՐԴ (սեղմելով նրա կնոջ եւ աղջկայ ձեռքը) Եւ միշտ կըլիշեմ: Իմ յարգանքները: (Այդ բառերը վերաբերում են կնոջը եւ աղջկան):

ԺԻՒԼԻ (մօտենալով Մարտինին, որ փաթաթած գիրքը դնում է սեղանի վրայ) Մարտին, այս ինչ է:

ՄԱՐՏ. Հմտ ես ցանկանում իմանալ:

ԺԻԻԼԻ (քաց է անում՝ եւ ծափ տալիս) Ինչ գեղեցիկ զիրք է... Բնագիտական բառարան բուսաբանութեան:

ՓԼՕՐ. (արագ) Ինչ արտասանեցիր. պ. պրոֆեսոր փուսէյն: (Ուրախ) Ո՛հ սրբափ ժամանակ է որ ես երազում եմ այդ գրքի մասին:

ԺԻԻԼԻ (զրոյն նայելով) Հայրիկ, տես, տես՝ ինչ գեղեցիկ նկարներ կան... սիրուն բղէզներ...

ՓԼՕՐ. (թերթելով) Ահա վերջապէս ես կարգի կը բերեմ իմ ժողովածուն: (Գրկում եւ համընդունում Գեօրգիին:) Ա՛հ, Գեօրգ, աշխարհիս երեսին քեզանից լաւ բարեկամ չունիմ:

ԳԵՕՐԳ. Ուրեմն զո՛հ էք:

ՓԼՕՐ. Մինչև անգամ չափազանց երջանիկ եմ:

ԳԵՕՐԳ. Հատ ուրախ եմ: (Մարտինին:) Մարտին, կարող ես գնալ:

ՓԼՕՐ. (կնոջը) Մարիան, Մարտինին մի գաւաթ օղի տուր:

ՄԱՐ. Մարտին, եկ: (Նրանք երեքը՝ Մարիան, Ժիւլի եւ Մարտինը դուրս են գնում աջ կողմից:)

5.

ԳԵՕՐԳ ԵՒ ՓԼՕՐԵՆՅԻ

ԳԵՕՐԳ. Հաղիւ մտաբերեցի. Հայրս յանձնարարեց ներողութիւն խնդրել որ անձամբ չեկաւ շնորհաւորելու. մենք մտադիր էինք միասին դալ, բայց խանգարուեց:

ՓԼՕՐ. Յուսամ թէ պ. մէրը կատարեալ առողջութիւն է վաշելում:

ԳԵՕՐԳ. Այո, բայց նա Սաարբուրգ պիտի գնար մեր փոստարանի Հետ խորհրդակցելու: Քեռի Իօհաննի նոր

արարքը անշուշտ լաւ՞ էք. խօսքս այն արտատեղիի մասին է: (Փլօրենցին զխոյզ դրական նշան է անում:) Եւ յետոյ Հայրս կոչնադիր ստացաւ դատարանից:

ՓԼՕՐ. (զարմացած) Կոչնադիր:

ԳԵՕՐԳ. Այո, նոր անտառապետը դարձեալ մեզ վրայ դանդատ է տուել. մի ամսուան ընթացքում երրորդն է. խօսք չկայ բաւական եռանդուն երիտասարդ է:

ՓԼՕՐ. Լսիկ եմ որ մասամբ խիստ է օրինապահութեան մէջ. բայց, ո՞վ գիտէ, գուցէ դա իշխանութեան պահանջն է:

ԳԵՕՐԳ. Իշխանութեան, գուցէ դուք սկսէք նրան պաշտպանել:

ՓԼՕՐ. (շփոթուած) Ո՛չ, ո՛չ... ես ենթադրեցի թէ...

ԳԵՕՐԳ (աւելի կրակոտ) Միթէ նրա նախորդը իշխանաւորներ չունէր. բայց նա բոլորի Հետ Հաշտ էր և բոլորը ցաւեցին, երբ նա վախճանուեց, որովհետեւ նա բարի, կարեկից մարդ էր. իսկ նորը միայն գիտէ մարդկանց չարչարել արձանադրութիւններ կազմելով: Խեղճ գիւղացին իրաւունք չունի մի խուրձ ցախ ժողովել որ տուգանքի չենթարկուի. սրբկայ անտառապետը որսորդի շան նման Հոտհոտալով շրջում է և անդրջրհեղեղեան օրէնքներ գտնում՝ նրանց պատժելու Համար. երեւակայում է իրեն չափազանց Հեռատես, որովհետեւ մի աչքին ապակիի կտոր ունի շինած. խօսում է այնպէս որ կարծես բերնից Հնչուող տառերը նրա լեզուն են քերթում: (Զգուանքով ուսերը վեր է քաշում:)

ՓԼՕՐ. (մի կողմ) Ռանցառների արիւնիցն է: (Նրան) Սիրելի Գեօրգ, գուցէ դու սխալվում ես. ո՛չ, ո՛չ,

կուցէ դու և իրաւացի ես... բայց զիտե՞ս, պէտք է ներողամիտ լինել դէպի երիտաւարդները, նրանք կեանքին անձանօթ են, ձգտում են իշխանութեան ուշադրութիւնը գրաւել, ուստի և միջոցների մէջ խտրութիւն չեն անում:

ԳԵՕՐԳ. Եւ ահա հօրեղբայրս կամենում է մի այդպիսի զգուշիկ արարածին իր տան անդամ դարձնել. ահա ինչ օրերի հասանք...

ՖԼՕՐ. (զարմացած) Ինչ ստացիր:

ԳԵՕՐԳ. Դուք չգիտէք:

ՖԼՕՐ. Ո՛չ:

ԳԵՕՐԳ. Զարմանալու չէ: Դուք մի ազնիւ, առաքինի մարդ էք, կարծում էք թէ բոլորն էլ ձեզ նման են, այն ինչ աշխարհը լի է աւաղակներով, որոնք մտածում են միայն ուրիշներին հարստահարել:

ՖԼՕՐ. Օ՛հ, Գեօրգ:

ԳԵՕՐԳ. Ճիշտ եմ ասում: Անտառապետը հօրեղբօրս ամենօրեայ հիւրն է... այո, մեր պապական տանը... հօրեղբայրս մեզանից գողացաւ այն տունը և ահա այնտեղ նրանք միասին զբօսում են այդում, միասին ճաշում և երաժշտութեամբ զբաղվում... այո, անտառապետը երաժիշտ է. Լուիզը նուագում է դաշնամուրի վրայ, իսկ նա զգայուն ուսմաններ է երգում ձեռքերը ստամոքսին սեղմելով: (Ժիծաղաշարժ պատկերացնում է նրա արտաքինը երգեցողութեան ժամանակ): Ահա այդպէս: Հարցը պարզ է, հօրեղբայրս նրան իւր փեսայ է դարձնելու որ վերջինս իւր գանդատներով և անվերջ արձանագրութիւններով մեզ սնանկութեան հասցնէ և աղքատացնէ... իսկ նա, այդ սրիկան... նրան միայն փող է պէտք, Լուիզն էլ հարուստ օժիտ ունի:

ՖԼՕՐ. Բայց այդ քեզ չի վերաբերում, Գեօրգ:

ԳԵՕՐԳ. (զայրացած) Ինչո՞ւ:

ՖԼՕՐ. Որովհետեւ հօրեղբայրդ պարտական չէ հաշիւ տալ քեզ... Լուիզը ազատ է, նա քո հարազատ քոյրը չէ...

ԳԵՕՐԳ. (ոտքը խփում է գետնին) Նա իմ աղբանուէն է կրում. իսկ երբ հարցը ցեղական—ընդհանուր գերդաստանի պատուին է վերաբերում, իւրաքանչիւր անգամը պարտաւոր է նախանձախնդիր լինել նրան: Եթէ նա օտար լինէր, այո, ինձ ինչ փոյթ թէ ում հետ է ամուսնանում. բայց երբ ազգի Ռանցաու է, ամօթ է, ասում ես, ատելութիւնից դրդուած առաջին սրիկայի հետ ամուսնանալ. ես կարծում էի թէ նա աւելի հպարտ պիտի լինի:

6.

ՆՈՅՆՔ ԵՒ ԵԱԿՈՒ ՌԱՆՅԱՌՈՒ

ԵԱԿ. (դռնից) Վարժապետ, բարի օր (Սեղմում է ձեռքը): Որդիս շնորհաւորեց ձեզ, այո:

ՖԼՕՐ. Այո, այո, պ. մէր, ես չբընդիտեմ թէ ինչպէս յայտնեմ շնորհակալութիւնս:

ԵԱԿ. Մի նեղացէք... (Գեօրգին) Ես խօսեցի մեր փաստաբանի հետ և նա փտահ է որ մենք մեր դատը կը վաստակենք:

ՖԼՕՐ. Ամեն մի փաստաբան էլ նոյնն է պնդում:

ԵԱԿ. (Գեօրգին) Գալով անտառապետի արձանագրութիւններին և դանդատներին, այդ մասին յետոյ—դեռ կը վիճենք. տեղական վարչական անձինք բոլորն էլ մի ուղղութեան տէր մարդիկ են... բայց մենք կը

գիմենք բարձրագոյն շրջաններին: (Փլորենցիին:) Գիտէ՞ք, Իօհան եղբօրս նոր արարմունքը: Երբ վաճառվում էր կալուածիս կից արօտատեղին. եղբայրս խորամանկութեամբ գնեց այդ գետինը, նա տասն անգամ աւել վճարեց արժէքից. հրէայ Աբրամի հետ նրանք խօսք էին կապել և երբ աճուրդի ժամանակ ես գինը բարձրացրի, հրէայ Աբրամը ինձ կանչեց, իսկ այդ միջոցին եղբայրս քառապատիկ աւել առաջարկեց և արօտատեղին մնաց նրան. ես դեռ ուշքի չէի եկել... մուրճը խփեցին և մօմը հանդցրին, նրանք աշտանակը դիտմամբ վայր ձգեցին որ մօմը հանդչէ... ահա խարդախութիւն... և ես այդ կ'ապացուցեմ. ես վկաներ ունիմ... վերջապէս դուք ևս այնտեղ էիք, և դատարանում իմ օգտին ցոյց կը տաք. իմ փաստաբանը յոյսը ձեզ վրայ ունի:

ՓԼՕՐ. (կողով) Կուրանամ ես թէ տեսած լինիմ:

ԵԱԿ. Եւ ես անշուշտ դատը պիտի վաւտակեմ. մենք նոր աճուրդ նշանակել կը տանք և ես կը գնեմ արօտատեղին, նոյնիսկ եթէ նա 50,000 ֆրանկ արժենայ:

7.

ՆՈՅՆՔ ԵՒ ՓԻԻԼԻ

ՓԻԻԼԻ (արագ ներս է գալիս և ցածր հօրը) Հայրիկ, միւս պարոն Ռանցաուն աղջկայ հետ միասին մեզ մօտ են գալիս:

ՓԼՕՐ. Աստուած իմ, ինչ անեմ: (Նայում է նրանց չափազանց յուզուած:))

ԵԱԿ. Վարժապետ, ինչ պատահեց ձեզ. ինչո՞ւ շփոթուեցիք:

ՓԼՕՐ. Ոչ, ոչ պարոն մէր... (Տատանվում է:)

ԳԵՐԳ. Ա՛, դուք է ձեզ մօտ է գալիս Լուիդը — հօրեղբօրս աղջիկը... այն փուլի:

ՓԻԻԼԻ (շփոթուած) Այո, օրիորդ Լուիդը և նրա հայրիկը:

ԵԱԿ. (ըստիացած) Ա՛: (Ձեռքը մեկնելով Փլորենցիին:) Մնաք բարև. Գեորգ, գնանք: (Նայմենում են անցնել գլխաւոր մուտքից:)

ՓԻԻԼԻ (հօր փէշը քաշելով) Հայրիկ, նրանք իրար կը հանդիպեն:

ՓԼՕՐ. (վախեցած) Ախ, պարոն մէր: (Վերջինս կանգնում է դռան շէմքին:) Ներեցէք ինձ, հաղար ներողութիւն: (Ցոյց է տալիս դուռը:)

ԳԵՐԳ. Ա, նրանք այդ դռնով պիտի անցնեն: (Փլորենցին գլխով դրական նշան է անում:) Լաւ, մենք կ'երթանք խոհանոցի:

ԵԱԿ. Դուք մի նեղացէք, վարժապետ, դուք աղնիւ մարդ էք, բայց նա... (Սեղմում է Փլորենցիի ձեռքը, — իսկ միւս ձեռքով սպառնում:) Ես կը բարձրանամ կտուրը, միայն թէ այդ սրիկային չհանդիպեմ. գնանք: (Անցնում ես խոհանոցի դռնից. Ժիլին ճանապարհ է դնում. ներս են մտնում Իօհան Ռանցաուն և Լուիդը:)

8.

ՓԼՕՐԵՆՅԻ, ԼՈՒԻԶ, ԻՅՎԱՆ ՌԱՆՅԱՆ, յետոյ ՄԱՐԻԱՆ ԵՒ ՓԻԻԼԻ

ԻՅՎ. (շէմքում կանգնած, քարձր ծայրով) Գաւիթը կը տանես:

ԼՈՒԻԶ (արագ) Թանկադին ուսուցիչ, ցանկանում եմ երջանկութիւն:

ՓԼՕՐ. (գրկելով) Սիրելիս:

ԻՅՀ. (առ սջ գալով հանդիսաւոր:) Յարկելի վարժապետ, շնորհաւորում ենք ձեր անուանակոչութիւնը. դուք մեզ համար ընտիր, հազուադիւտ ուսուցիչ էք եղած և մեզ համար ամօթաբեր կը լինէր, եթէ մոռանայինք այս օրը:

ՓԼՕՐ. Չափազանց մեծ պատիւ է ինձ:

ԻՅՀ. Ապա գուշակեցէք թէ աղջիկս ինչ ընծայ է պատրաստել ձեզ համար:

ՓԼՕՐ. Ճիշտն ասած, չգիտեմ, դուք է մի նոր գլխարկ: (Լուիզը ժրպտում է):

ԻՅՀ. Ոչ թէ գլխարկ, (Գրկելով Փլօրենցիին) այլ կով:

ՓԼՕՐ. Կո՛վ:

ԼՈՒԻԶ Այո, մի հրաշալի սպիտակ կով... Ես ինքս եմ նրան մեծացրել. ես գիտէի որ դուք միշտ նախանձախնդիր էք եղել ձեր կնոջ երջանկութեան, իսկ նա վաղուց էր փափաղում:

ՓԼՕՐ. Ա՛հ (ուրուխ), որ աստիճան հրապուրիչ էք... Մարիան, փուլի շտապեցէք, իսկոյն եկէք:

ՄԱՐԻԱՆ (գալիս է ծիւլիի հետ) Ի՞նչ է պատահել:

ՓԼՕՐ. Մենք կով ունինք... Լուիզը մեզ ընծայեց:

ՄԱՐ. Միթէ... բայց ո՞ր է, ո՞րտեղ է:

ԻՅՀ. Ծառան գաւիթը քշեց:

ՄԱՐ. (համբուրելով Լուիզին) Ահա ընծայ, գնանք, գնանք, դու ինքդ քո ձեռքով նրան ինձ պիտի յանձնես: (Մարիան եւ Լուիզը գնացին աջ, նրանց հետեւեց ծիւլին):

9.

ԻՅՀ. Տեսէք, ինչպէս ուրախ է ձեր կինը:

ՓԼՕՐ. Հարկաւ. Լուիզի ընծան նրա համար մեծ երջանկութիւն է:

ԻՅՀ. (ժպտալով) Իսկ կնոջ երջանկութիւնը ամուսնու համար սրտի խաղաղութիւն է:

ՓԼՕՐ. Ճիշտ է. նա շարունակ 20 տարի, ինձանից մի կով էր խնդրում և ձանձրացնում իւր աղերսանքներով... բայց դուք զանգատուելու տեղիք չունիք... ձեր հանգուցեալ կինը... ես նրան ճանաչում էի... օրինակելի կին էր...

ԻՅՀ. (գլխարկը թողնելով) Այո, այո:

ՓԼՕՐ. Լուիզը նմանապէս բարի, անբիծ աղջիկ է:

ԻՅՀ. Հրմ... չափազանց յամառ է. եթէ մի բան հաճելի չէ նրան, երբէք զիջողութիւն չի անիլ:

ՓԼՕՐ. (ժպտալով) Բայց պէտք է նկատել, պ. Ռանցաու, որ ձեր ցեղը զիջողութեան մասին շատ մութ դատիար ունի:

ԻՅՀ. Այո, միայն որդիքը պիտի հնադանդուեն ծնողներին, ես ինքս հօրս խոնարհվում էի. առանց հնազանդութեան գերդաստունը չի կարող պոչութիւն ունենալ: (Խօսակցութիւնը փոխելով:) Ի դէպ. քանի որ խօսքը գերդաստանի մասին է... վաղը դուք մեզ մօտ պիտի ճաշէք, բոլորդ (Փլօրենցիին լուռ հրաժարվում է), առանց հաւաճառութիւնների. անցեալ տարի եղբօրս մօտ էիք, իսկ այս տարի իմ հերթն է:

ՓԼՕՐ. Մեծ հաճոյքով, պարոն Ռանցաու:

ԻՅՀ. Փարիզից դաշնամուր ենք բերել, ահագին դուժար նստեց, պէտք է փորձենք, տեսէք: (Մի կողմ:) Եղբայրս կը կատաղէ, նա երաժշտութիւնն ատում է: (Զթախտոտի տուփը

հանելով:) վարժապետ, նորութիւն լսած էք:

ՓԼՕՐ. (հոտ առնելով քոնոթին) Ոչ:

ԻՅՀ. Եղբայրս դատ է սկսել իմ դէմ, նորերս ես մի արօտատեղի գնեցի. կարծէք ամեն մարդ ապօտ չէ գնել, ինչ որ վաճառվում է: (Բարկացած տուփը խփելով սեղանին): Գանկատ է ներկայացրել:

ՓԼՕՐ. (շփոթուած) Այո, լսած եմ...

ԻՅՀ. (ծեռքերը խաչաձեւ) Դիտէ՛ք իմ մասին ինչեր է տարածում:

ՓԼՕՐ. Ոչ:

ԻՅՀ. Իբր ես կաշառել էի հրէայ Աբրամին, որ աճրդի ժամանակ զբաղեցնէ եղբորս... Իբր մոմ հանգցնողը ես եմ եղել: Ձեր կարծիքը. նա մտադիր է վկաներ կանչել, որոնք պիտի երդուեն և ապացուցեն, որ դա ճշմարտութիւն է:

ՓԼՕՐ. (գլուխը քորելով) Ահա թէ ինչ:

ԻՅՀ. Պէտք է իարէ Աւտօն և մարդկանց: (Փօրենցիի աւելի է շփոթվում:) Եւ նա անշուշտ կը ճարէ այգալիսի վկաներ, աշխարհումս անթիւ սրիկաներ կան, որոնք ոչ մի զրպարտութիւնից չեն երկնչում... Բայց բարեբաղդաբար դուք այստեղ էք և ամեն ինչ ձեր աչքով տեսած կաք. իմ վկան դուք էք լինելու և երբ ձեզ նման ազնիւ մարդը, որ բոլորից յարգուած է ու սիրուած, ձեռքը բարձրացրած (բարձրացնում է իւր ձեռքը ինչպէս երդման միջոցին) կը վկայէ՝ ոչ, դա սուս է, ես երգվում եմ, յայն գէպս՝ դատաւորները ի նպաստ ինձ կը վճռեն:

ՓԼՕՐ. (արագ) Ո՞վ զիտէ, պ. Խանցաու, դատաւորներն էլ մեզ նրման մարդիկ են, կաշող են սխալուել:

ԻՅՀ. Եթէ ես տանուլ կը տամ Սաարբուրգում, կը բողոքեմ Նանսիի գատարանը:

ՓԼՕՐ. Իսկ եթէ Նանսիի գատարանն էլ ձեզ մերժի:

ԻՅՀ. Գործը կը տանեմ վճռաջինջ ատեանը, կը մխոնմ հարտութեանս կէսը... միայն եղբայրս այդ արօտատեղին չի ստանալ:

ԴՕՄ. (ծառան ներս գալով) Պ. Ռանցաու, Սաարբուրգի գատարանից ձեզ համար կաշնագիր են բերել:

ԻՅՀ. Ա՛, եղբայրս շտապել է, լաւ: Գոմիսիկ, գնա անտառապետի մօտ և առա, որ ես նրան սպասում եմ: (Դոմիսիկը գնում է:) Յտեսութիւն, մինչև վաղը, սիրելի վարժապետ, չմոռանաք վաղը ճաշին մեզ մօտ գալ:

ՓԼՕՐ. (ժամապարհ է ձգում՝ նրան խոնարհ ողջոյններով) Ապահով եղէք, կը գամ:

ԻՅՀ. (սպառնալով) Ա՛, գատարան ես զիմեմ... Լաւ, տեսնեք մեզանից ո՞վ է տանուլ տալիս. ես քեզ այն վիճակին հասցնեմ... (Գնաց):

10.

ՓԼՕՐ. (միայն) Ահա դժբաղդութիւն, հարկատ եղբայրները դատ են վարում միմեանց դէմ... Պիտի հարստացնեն զբաղիւններին, փաստաբաններին, թէ ինչ... ամբողջ համայնքը մի կտոր գետնի պատճառով երկու կուսակցութեան են բաժանել: Ո՛հ, եթէ ձերունի Անտօնը գերեզմանից զլուխը բարձրացնէր և տեսնէր թէ ինչ դրութեան է հասցրել իւր սրդոց, անարգար կտակի շնորհիւ... դառնապէս կը զղջար իւր արարքը: (Պառն): Ուրեմն դա ստույգ է, Իօհ-

ան Ռանցառուն և անտուռապետը մը-
տերիմ բարեկամներ են... ուրեմն
Գեորգի ասածները ճիշտ է... ոչ, ոչ:

11.

ՓԼՕՐԵՆՅԻ ԵՒ ԼՈՒԻԶ

ՓԼՕՐ. Լուիզ, սիրելիս, դու այ-
սօր երեք անձանց երջանկութիւն
պարզեցիր — ինձ, կնոջս և աղջկաս...

ԼՈՒԻԶ (նկատելով սեղանի վե-
րայի գիրքը) Այդ քնն գիրք է: (Նայ-
ում է:)

ՓԼՕՐ (մօտեցաւ) Օհ, դա մի
ճոխ հրատարակութիւն է, պրոֆէսոր
պ. Ժիւստիէի բառարանը... վաղուց
էի փափագում ձեռք բերել:

ԼՈՒԻԶ. Ինչ հրաշալի նկարներ են...
Ահա այս բզեզը որչափ կենդանի է
պատկերացրած:

ՓԼՕՐ (հրճուանքով) Այո, այո,
շատ ընտիր և հազուադիւր գիրք է.
Ինձ ընծայեց հօրեղբորդ որդի Գեոր-
գը...

ԼՈՒԻԶ Ա: (հեռանում է:)

ՓԼՕՐ. (կողմ) Միւսնոյն առակը:
(Մօտեցաւ նրան, քնքոյշաւար:) Ու-
չափ ատելութիւնը դէպի նա խորը
արմատ է բռնել քո մէջ, որ նրա
տուած զիրը զգուանք է անգամ պատ-
ճառում քեզ:

ԼՈՒԻԶ. Նա ևս ատում է ինձ:

ՓԼՕՐ. (վշտագամ) Դժբաղդաբար,
այո, իրօք ես ողորմելի մարդ եմ...
30 տարի այս գիւղի ուռուցիչն եմ,
հազարաւոր աշակերտներ են նստել
այս սենեակում, նրանցից շատերը իմ
մտերիմ բարեկամներս են դարձել,
բայց երկուսին մանաւանդ ես սիրած
եմ հարազատ զաւակների նման (Լու-
իզը շարժուեց) և այդ երկուսը ա-
տում են իրար — նրանք գալիս են
ձերունի ուսուցչի մօտ, ոչ թէ միա-
սին, ձեռք ձեռքի տուած, այլ երբ
մէկը ներս է մտնում, միւսը փախ-
չում է:

ԼՈՒԻԶ Կ'աղաչեմ, խօսենք մի այլ
նիւթի մասին:

ՓԼՕՐ. Իսկ եթէ ես կամենում եմ
այդ մասին խօսել, իմ սիրտը բանալ...
դուք թունաւորում էք կեանքս, մինչ-
դեռ երկուսիդ էլ ես սիրում եմ ջերմ
կերպով... ես կեանքիս կէսը կը տայի
միայն տեսնէի որ դուք հաշտ և սի-
րով էք ապրում:

ԼՈՒԻԶ Այդ երբէք տեսնելու չէք:

ՓԼՕՐ. (տխուր) Ինչո՞ւ:

ԼՈՒԻԶ Որովհետեւ ես Իօհան Ռան-
ցառի աղջիկն եմ, իսկ նա Եսկօբի
որդին. ցտեսութիւն: (Գնաց:)

ՓԼՕՐ. Ինչ որ հայրերն են, նոյնն
էլ որդիքը...

ՎԱՐԱԳՈՅՐ

ԱՐԱՐՈՒԱԾ Բ.

Մի դահլիճ Իօհան Ռանգստի ջանք, Խոբովում երկու պատահան փողոցի վրայ: Չախ մի դուռը, որ ճանում է ներսի սենեակները. աջ կողմից ապակեայ դուռը— գլխաւոր մուտքը— որ ճանում պարտէզ: Երկու պատահանի միջեւ դուռնաւոր, որ դուռնաւ է այն ձեւով որ հուսագողը նայում է հասարակութեան:

1.

ԻՅՅԱՆ

Ինչ լիմար մարդիկ են, աւելում են, որում, փռչի են բարձրացնում, իսկ մոռանում են պատուհանը բանալ, որ օդը մաքրուի: (Բացում է աջակողմիան պատուհանը եւ նայում:) Օհ, եղբայր Եակոբը նոյնպէս բացել է փեղկերը և լուսամուտները... դա մի նորութիւն է... դէպի իմ տունը նա միշտ փակ էր պահում որ աչքին չերևամ... (Ժիծաղով:) Երևակայում եմ թէ նա արօտատեղին լիշեիս ինչ է զգում... ան, դու ուղում ես օդ ծծել... (Բացում է միւս պատուհանը:) Սպասիր (գալիս է նախաբեմը), քո ճարը տեսել եմ... երաժշտութիւնից դու վախում ես իմ շան նման...

2.

ՆԱ ԵՒ ԼՈՒԻԶ, յետոյ ԴՕՄԻՆԻԿ

ԼՈՒԻԶ. Ահա և ես պատրաստ եմ:

ԻՅՅԱՆ. Ի՛նչ, դու անդ ձեռով ես ցանկանում դիմաւորել հիւրերիդ:

ԼՈՒԻԶ. Ապա:

ԻՅՅ. Ինչո՞ւ մետաքսեայ զգեստդ չես հագել:

ԼՈՒԻԶ. Մետաքսեայ զգեստ հագնեմ, երբ հիւրերը ծերունի ուսուցիչը և նրա զերդաստունն է. դուք կատակ էք անում, հայրիկ, դա մինչև անգամ անպատուաբեր կը լինէր:

ԻՅՅ. Իսկ Լեբէլը, դու նրա մասին մոռացել ես:

ԼՈՒԻԶ. Միթէ նա էլ է ճաշին լինելու:

ԻՅՅ. Հարկաւ:

ԼՈՒԻԶ. Ես չը դիտէի. այդ մասին դուք չէիք ասել:

ԻՅՅ. Միթէ կարող եմ չհրաւիրել իմ լաւագոյն բարեկամիս...

ԴՕՄ. (աջ կողմից ներս գալով) Պարոն վարժապետը կնոջ և աղջկայ հետ միասին:

ԻՅՅ. Ընդունիր: (Ժպտան գնաց):

ԼՈՒԻԶ. Եթէ ցանկանում էք, հայրիկ, ես խօսոյն կը փոխեմ շորս:

ԻՅՅ. Ոչ, հիմա ուշ է, բայց միւս անգամ չմոռանաս:

3.

ՆՈՅՆՔ, ՓԼՕՐԵՆՅՑԻ ԿՆՈՋ ԵՒ ԵՂՋԿԱՅ ՀԵՏ (աջ կողմից):

ՓԼՕՐ. (գլխարկը ձեռքին) Պարոն Ռանգստ, պատիւ ունիմ:

ԻՅՅ. Բարեւ, սիրելի Ֆլորենցի (ձեռքով ողջունում է կանանց) Յարգելի հիւրերս — խնդրեմ... նստեցէք...

ՄԱՐ. (կնիկսէն) Ղնորհակալ ենք: **ԺԻԻԼԻ.** (կնիկսէն) Ղնորհակալութիւն:

ՖԼՕՐ. Մենք մի փոքր կանուխ եկանք որ դաշնամուրը լաւ տեսնենք:

ԻՅՅ. Ահա և տեսէք: (Բոլորը նայում են:) Ինչ կ'ասէք, երկու հազար ֆրանկ եմ վճարել:

ՄԱՐ. 2000 ֆրանկ. Արարիչ Աստուած՝ դա հօ մի հարստութիւն է:

ԻՅՅ. Սխալ չես — մի պարկ ոսկի... եթէ փարիզեցիք այդ տեսակ շքեղ բաներ շատ են շինում, ապա ուրիշն կարող են լաւ ապրել:

ՖԼՕՐ. Ի հարկէ, պ. Ռանցաու, բայց չէ որ տաղանդի համար էլ պիտի վճարել, կարծում եմ որ այդ տեսակ դաշնամուր շինելը անպատճառ տաղանդի գործ է:

ԻՅՅ. (բաց է անում դաշնամուրը) Ապա, սկսէք փորձել:

ՖԼՕՐ. (զարմացած) Ես փորձեմ... բայց ես չեմ հասկանում, դա երգեհօն չէ, իսկ ես էլ միայն հոգեւոր երգեր գիտեմ:

4.

ՆՈՅՆՔ ԵՒ ԼԵՔԻԼ

ԼԵՔԻԼ. (ներս մտնելով) Պարոն Ռանցաու. (զլուխ է տալիս) օրիորդ Լուիզ, տիկին, օրիորդ, պարոն ուսուցիչ, իմ յարգանքներս...

ԻՅՅ. (քարեւելով Լեքէլի հետ) Չատ յարմար ըոպէին, հասաք... Կը խնդրեմ որ երգէք որպէսզի փորձենք նոր դաշնամուրը:

ԼԵՔ. Եթէ ներողամիտ կը լինէք, ես կ'երգեմ մի նոր ռօմանս, որ նոր

եմ ստացել Փարիզից, մի նոր զերուածք, բանաստեղծական խօսքեր և դիւթական երաժշտութիւն...

ԻՅՅ. Ամենայն սիրով կը լսենք: (Դիտում է պատուհանից):

ԼԵՔ. (ձեռքին ըռնած թուղթը քանալով) Օրիորդ Լուիզ, եղէք բարի նուագել:

ԻՅՅ. Լուիզ, բռնիք տեղդ և նուագիր: (Լուիզը տատանվում է. խիստ:) Քեզ եմ ասում: (Լուիզը նստում է. միւս կ'անայք իրար են նայում:)

ԼԵՔ. (քանալով նօտաները) Դա սիրոյ երգ է: (Լուիզը նուագում է, իսկ Լեքէլը մօնօկլը անցկացնելով աչքերին նրգում, է որ տեսում է մի քանի վայրկեան:)

ԻՅՅ. (պատուհանի մօտ կանգնած) Երեւակայում եմ եղբօրս բարկութեան չափը, նրա արիւնը հիմա եռում է: (Երգը շարունակվում է. ընմի յետեւիցը լսվում է ցորեն զտելու մեքենայի ճոռոցը. երգը խանգարվում է ընդհանուր շփոթմունք. Լեքէլը դժգոհ է:)

ԻՅՅ. (պատուհանից նայելով դէպի փողոց) Սրիկայ, խանգարում է մեր երգը, մեքենան բանացնելով:

ԼԵՔ. (կողմ) Ես կը լիշեցնեմ հօրան այդ տգեղ վարմունքը: (Մերձեան նանգնեցրին:)

ԻՅՅ. (ցոյց տալով պատուհանը) Նայեցէք, նստած է մառանի առաջև խուրձի վրայ: Մեքենան էլ դիտմամբ բերել է որ խանգարէ մեզ, միթէ օրինաւոր մարդը այդ տեսակ անաղնիւ միջոցների կը դիմէ. չէ, ասացէք ինձ, միթէ նա արժանի չէ, տաժանակիր աշխատանքներին ենթարկուելու, օհ, Եակօբը չափազանց չարամիտ է, ոխակալ. լսում է՞ք, մեքենան լռեց, որովհետեւ մենք չենք երգում,

եթէ մենք սկսէինք, նա էլ կը սկսէր իւր աղմուկը. ո՛հ, ես նրան լաւ եմ ճանաչում, այդ մարդը մի փափագ ունի—բոլորին չարիք հասցնել... Ոչ, նա ոչ թէ եղբայր է, այլ իմ մեղքերի համար նախախնամութիւնից ուղարկուած պատիժ... տեսէք, տեսէք, նա նոյն իսկ ծիծաղում է — ո՛հ, դու Յուդա Սկարիօտացի...

ԼԵՔ. (նայելով պատուհանի կողմից) Համեմատութիւնը վատ չէ:

ՓԼՕՐ. (կողմ) Դա ինչո՞ւ է խառնելում:

ԼԵՔ. Բայց քանի որ այդ Յուդա Սկարիօտացու մեքենայի տէրը մենք չենք և իրաւունք չունենք նրան լռեցնելու, ապա ուրեմն նախապատուելի է թողնել մեր երաժշտական վարժողութիւնները և ճաշից առաջ մի թեթեւ գրօտանք անենք պարտեզում:

ԻՅՆ. Հաւանում եմ: (Լուրդ թեւանցուկ առնելով ժիւլիին):

ԼԵՔ. (մօտենալով Լուրդին եւ խոնարհ մեղքը մեկնելով) Օրիորդ Լուրդ, արդեօք արժանի կը համարէք և թոյլ կը տաք ձեզ ընկերակցել: (Լուրդ տատանվում է, բայց նկատելով ճոր սպանալի հայեացքը առնում է նրա թեւը եւ երկուսով գնում նն աջ):

ՓԻԻԼԻ. (ցածրաձայն մօրը) Որչափ անհամակրելի պարոն է:

ՄԱՐ. (նոյնպէս) Լուր, քիմար. յանկարծ ծերունին չսէ: (Դնում են նրանց յետեւից. Փլօրենցին վերցրեց գլխարկը, բայց Իօհաննը նրան հանչեց):

ԻՅՆ. Թողէք ձեր գլխարկը, ձեզ ասելիք ունիմ:

ՓԼՕՐ. Ի՞նչ, պ. Ռանցաու:

ԻՅՆ. Այո: (Գոցեց պատուհանը)

Վաղը դու ծիծաղելու չես, ես քեզ համար պարգև եմ պատրաստել:

ԼԵՔ. (դռան շեմքում) Այսօր հրաշալի եղանակ է: (Բոլորը հեռացան, մնացին Իօհանն ու Փլօրենցին):

5.

ԻՅՆ ԵՒ ՓԼՕՐԵՆՑԻ

ԻՅՆ. Յարգելի Փլօրենցի, դուք կարող էք մի խոշոր ծառայութիւն մատուցանել ինձ:

ՓԼՕՐ. Պարոն Ռանցաու, դուք զիտէք, ես պատրաստ եմ:

ԻՅՆ. Դուք տեսաք և լսեցիք թէ ինչ տեսակ վիճակի մէջ են մեր գործերը: Տասնեակ տարիներ է ինչ ես այս տեսակ կեանք եմ վարում, իսկ արօտատեղին զնելուց չետոյ վիճակս օրից օր վատթարանում է: Եակօբը ոչ մի իրաւունք չէ ճանաչում, նա համոզուած է որ ես կողոպտել եմ նրան և կեղեքել. ամօթ է ասել թէ ինչպէս է վերաբերվում ինձ եղբայր Եակօբը, եթէ այդպէս շարունակուի, մի օր կաթուած կը ստանամ, կամ թէ ես չեմ երաշխաւորում, որ մի օր ճանապարհին իրար հանդիպելիս ես չը յարձակուեմ վրան և այն տեղ մեղանից մէկնումէկը ընդմիջտ սև հողի բաժին կը դառնայ, նա կամ թէ ես...

ՓԼՕՐ. Արարիչ Աստուած... Հաւաքատ եղբայրները...

ԻՅՆ. Այո, վերջաւորութիւնն սա է, ես ձեզ նախազգուշացնում եմ, մի այլ ելք չկայ. թէև ես սառնասիրտ եմ նայում — որքան շուտ, առաւել լաւ. բայց ես գուտոր ունիմ, որին անչափ սիրում եմ. եթէ ինձ մի այդպիսի անսկնկալ մահ պատահի, մտածեցէք ինչ պիտի լինի նրա վիճակը. հայր և որդի նրանք կը սկսեն նեղել

նրան, ամեն ինչ կը հնարեն, միայն թէ վնաս հասցեն, մի վայրկեան հանգստութիւն չեն տալ...

ՓԼՕՐ. Դուք կարծում է՞ք...

ԻՅ. Այո, ես համոզուած եմ. որդին հօրից վատթար է, նրանք երկուսով գերեզման կ'իջեցնեն աղջկաս:

ՓԼՕՐ. (գլուխը շարժելով) Սարսափելի է...

ԻՅ. Ահա ես մտածում եմ ասպա-հովել նրա ասպաղան. դա իմ ծնողական պարտքս է, եթէ ես այդ անկատար թողնեմ դա յաւիտենական յանցանք կը լինի ինձ համար: Նրան պաշտպանող է պէտք, ամուսին, որ կարողանար պաշտպանել նրա շահերը և կարեւոր դէպքում նրա խնամակալը լինէր և ահա ես դտայ նրա համար ամուսին:

ՓԼՕՐ. Ա՛հ...

ԻՅ. Մեր անտառապետը:

ՓԼՕՐ. Անտառապետը...

ԻՅ. Նա քաղաքավարի, կրթուած երիտասարդ է, լաւ ընտանիքից, նա կարող է նրանց երկուսի էլ կոկորդը սեղմել: (խօսքը վաւերացնում է ձեռքի նշանով, ինչպէս են սեղմում կոկորդից:) Հէնց այդ տեսակ փեսայ եմ ցանկանում ես: Նա առաջարկութիւն արեց և ես խոստացայ... Եւ ահա Փլօրենցի, ես խնդրում եմ. որ նրա առաջարկութեան մասին Լուիզին դուք հաղորդէք: Ես չեմ ցանկանում աղջկաս հետ խօսել, քանի որ... քանի որ ես տաքարիւն եմ, իսկ աղջիկս մի գուցէ դիմադրէ ինձ... օրիորդները սիրում են բօմաններ կարգալ և նրանց գլուխները լի է ցնորական երազներով:

ՓԼՕՐ. (շփոթուած) Ես բարձր եմ գնահատում, պ. Ռանցաու, ձեր դէպի ինձ ունեցած վստահութիւնը... և ես

պատրաստ եմ Աստուծոյ օգնութեամբ ձեր յանձնարարութիւնը կատարել, բայց դուք արդեօք համոզուած է՞ք որ Լուիզը նոյնպէս սիրում է երիտասարդին... Եթէ իմ դիտողութիւնս ճիշտ է, ապա ուրեմն ինձ թուաց թէ...

ԻՅ. (խիստ) Եթէ այժմ չէ սիրում, յետոյ կը սիրէ:

ՓԼՕՐ. Թող տուէք ինձ մի նկատողութիւն անել. ըստ իս ամուսնութիւնը մի այնպիսի դաշն է, որի մասին երկար խորհելու է, երբ ստիպուած ես կեանքի ընկեր ընտրել... Այսինքն դա իմ կարծիքն է... Մենք պարտաւոր ենք և սրտի հետ խորհրդակցել:

ԻՅ. Հարկաւ, բայց երջանիկ ամուսնութեան հիմքը միայն սէրը չէ, դրան մասնակից են և մեր աւանդութիւնները, սովորութիւնները և մեր շահերը: Սէրը անցողական է, իսկ շահերը մնայուն. սակայն ես համոզուած եմ որ Լուիզը երբ ճանաչէ Լիբէլին, կը սիրէ նրան, իսկ ես էլ հոգսերից կ'ազատուեմ: Պալով երկրորդական հարցերին, ես մեծահոգի կը լինիմ. իբրեւ օժիտ նա կը ստանայ ունեցած իսկէսը: Փլօրենցի, ասացէք իմ կողմից աղջկաս, ասացէք նրան որ դա վերջացած հարց է, որ ես արդէն խօսք եմ տուել. նա ինձ ճանաչում է և կը հասկանայ թէ ինչ է նրա շանակում իմ խօսքը: Յտեալութիւն: (Սեղմում է նրա ձեռքը:) Յոյս ձեզ վրայ է:

ՓԼՕՐ. Ես գործ կը գնեմ բոլոր միջոցները:

ԻՅ. (գլխարկը վերցնելով) Լաւ. իսկոյն նրան ձեզ մօտ կ'ուղարկեմ: (Գլխաց աջ:)

6.

ՓԼՕՐԵՆՑԻ (միայնակ)

Իսկապէս ասած նա մասամբ ուղիղ է. Տէրը մի արաողէ եթէ նա յանկարծ վախճանուի, Լուիզի գրութիւնը շատ դժուար կը լինէր: Քեռի Եակօբը իսկոյն դատ կը սկսէր թըշուառ աղջկայ դէմ, որպէսզի ձեռք բերէ այն, ինչ որ նրա կարծիքով Իօհանն Երանից խորամանկութեամբ է կորդել. նա ընդունակ է գրան: Բայց ընդհանուր առմամբ Իօհանն ոչ թէ աղջկայ վիճակով է զբաղուած, այլ աղջկան զոհում է իւր անսահման վրիժառութեան: Կեօրգի կասկածը միանգամայն ճիշտ է, թէ Իօհանն այն պատճառով է մտերմացել անտառապետի հետ և կամենում է նրան փեռայ գարձնել, որպէսզի կարողանայ Եակօբին վնասել... (Ձեռքերը խաչելով մի քանի քայլ արեց:) Ըստուած, իմ և գլխիք եղբայրներ են: (Մտախոհ:) Եւ այդ պարոն Լեբէլին ես բնաւ չեմ հաւանում և նոյն իսկ կասկածում եմ որ Լուիզան նրան հաւանէ... Ինդձ Լուիզ: (Չըրջում է:) Ոչ, ես պիտի հրաժարուի միջնորդի դերից... ես պիտի ասէի թէ չեմ կարող: (Լուիզ ներս գալով աջ կողմից:)

7.

ՓԼՕՐԵՆՑԻ ԵՒ ԼՈՒԻԶ

ԼՈՒԻԶ. Հայրիկը հաղորդեց, թէ դուք ասելիք ունիք ինձ, հրամայեցէք, սիրելի ուսուցիչ:

ՓԼՕՐ. (ձեռքից բռնելով) Այո, Լուիզ... ես մի լուրջ գործ ունիմ քեզ հետ...

ԼՈՒԻԶ. Ի՞նչ է:

ՓԼՕՐ. Խնդիրը քո ամուսնութեան մասին է:

ԼՈՒԻԶ. (սառը) Ահա թէ ինչ:

ՓԼՕՐ. Այո, ամուսնութեան... այսինքն քո ամուսնութեան: (Փոքր տատանուելուց յետոյ:) Պարոն Լեբէլը խնդրել է հայրիկիցդ քո ձեռքը:

ԼՈՒԻԶ. Ահա թէ ինչ: (Կողմ:) Ես սպասում էի: (Նրան:) Եւ ի՞նչ է պատասխանել հայրս:

ՓԼՕՐ. Հայրդ... Նա համաձայնութիւն է տուել:

ԼՈՒԻԶ. Առանց իմ գիտութեան:

ՓԼՕՐ. Հարկաւ, անհրաժեշտ էր նախ քեզ հարցնել:

ԼՈՒԻԶ. (շփոթուած) Ի՞նչպէս, հայրս վճռում է ապագա... Կանխաւ տեղեկութիւն չառնելով ինձանից, միթէ ես պատահի եմ: Վերջապէս խնդիրը իմ մասին է:

ՓԼՕՐ. Իրաւ է:

ԼՈՒԻԶ. Եւ նա յանձնարարել է ձեզ որ ինձ հաղորդէք:

ՓԼՕՐ. Այո, Լուիզ: Հասկացիր, այդ յանձնարարութիւնը ինձ համար անախորժ էր, բայց ես անգոր էի մերժել նրան: Յուսում որ ինձանից չես վերաւորվում:

ԼՈՒԻԶ. Օ, ոչ, սիրելի ուսուցիչ, և ապացոյց դրան իմ ցանկութիւնս է մի այլ յանձնարարութիւն տալ քեզ, որով մեծ ծառայութիւն մատուցած կը լինիս ինձ... Չէ որ դու կը կատարես:

ՓԼՕՐ. Հարկաւ... միթէ ես կարող եմ քեզ մերժել:

ԼՈՒԻԶ. (վստահ, նրա ձեռքն առնելով) Արդ՝ ասացէք հօրս որ ես տրամագիր չեմ ամուսնանալ: Ես զիտաւորութիւն ունիմ կուսանոց մտնելու:

ՓԼՕՐ. Կուսանոց մտնել: Զաւակս, սիրելիս, միթէ գու լուրջ ես խօսում... քո ծաղիկ, նազելի Հասակումդ Հրաժարում ես կեանքի յաւագոյն ուրախութիւններից. ոչ, ես չեմ Հաւատում որ քո որոշումդ վերջնական է:

ԼՈՒԻՉ Ես վաղուց եմ խորհել այդ որոշմանս մասին և վճիռս անփոփոխ է: Ես իմ կեանքս նուիրում եմ Աստուծուն և մինչև վերջին շունչս կ'աղօթեմ Նրան և գթութիւն կը խնդրեմ Նրանից իրար ատողների Համար: Սիրելի ուսուցիչ, դա իմ Հաստատ որոշումս է և ես աղաչում եմ ձեզ, *հիթէ* դուք միայն ինձ բարեկամ էք, Հաղորդեցէք այդ մասին Հօրս: Ես ինքս չեմ Համարձակվում... Նա չափազանց գոռոզ է—ես երկիւղ եմ կըրում նրանից:

ՓԼՕՐ. (*Ստախո՛ճ*) Իսիր, Լուիզ, ես անկարող եմ յանձնարարութիւնդ կատարել. Հայրդ երբէք չի իրագործիլ պահանջդ և ապա կեանքս ինձ Համար նախատինք կը դառնար: Ես էլ գուտոր ունիմ, միակ դաւակս, որին ես սիրում եմ, ինչպէս Հայրդ քեզ. բայց *եթէ* մէկը դար և ստէր թէ նա ցանկանում է կենդանի թաղել իրան կուսանոցում, աւելի լաւ կը լինէր, *եթէ* իմ սիրտը պոկէր կրօնքիցս: Գու յուզուած ես, քո չարչարանքներից նկատելի են... ձեր գերդաստան վիշտը այլում է քո սիրտը... բայց դա բաւարար չարգելի պատճառ չէ որ դու Հրաժարուես կեանքի Հրապոյրներից և յուսահատութեամբ մի ալդպիսի քաջ անես:

ԼՈՒԻՉ (*տխուր գլուխը շարժելով*) Ես կորցրել եմ յօրս... ալիւս չեմ կարող:

ՓԼՕՐ. Լաւ, ես կ'ասեմ Հօրդ որ դու չես սիրում պ. Լեբէլին, որ դու նրա

Հետ երջանիկ չես լինիլ... Այո՛, Հէնց այդպէս կ'ասեմ որ դու չես ցանկանում անտառապետի Հետ ամուսնանալ... Բայց ասել՝ թէ կամենում ես մտնել կուսանոց, թողնել նրան ընդ միշտ, այդ ես անկարող եմ:

ԼՈՒԻՉ Ուրեմն ես ինքս կ'ասեմ նրան և *եթէ* նա կը բարկանայ և ինձ Հետ կոստաբար կը վարուի, ինչպէս իմ դժբաղդ մօրս Հետ, ես Համբերութեամբ կը տանեմ նրա կոպտութիւնները, ինչպէս մայրս լուրթեամբ և լացով: (*Հալիս է:*)

ՓԼՕՐ. Լուիզ, Լուիզ, կ'աղաչեմ, մի յար, ես տանջվում եմ քո փոխարէն... Գու՛ որ մեր պարծանքն ես, ամբողջ գիւղի բարի Հրեշտակը... ինձ մօտ յաճախ գալիս են թշուառ, աղքատ գիւղացիք և պատմում քո բարիքները, այո՛, ես գիտեմ... և յանկարծ դու պիտի դժբաղդ լինիս... միթէ լաւագոյն մտքիկ արժանի չեն երջանկութեան. ոչ, ոչ, Եկ մօտս, սիրելի գաւակս: (*Լուիզը գլուխը թնքել է նրա կրծքին. Փլօրննցին սրբելով նրա արտասուքը:*) Ահա այդպէս, Հանգստացրու սիրտդ... լաւ, ես կ'ասեմ Հօրդ, որ նա ազատէ քեզ պարսն Լեբէլից... ես կ'ասեմ նրան որ դու առաւել շուտ կուսանոց կը մտնես, որպէսզի վախեցնեմ նրան... Ես կ'ասեմ որ նա միայնակ կը մնայ և ոչ ոք չի ունենալ խնամող և մխիթարող, որ ծառաները կողոպտելու են նրա կաշքը և երբ կը Հասնի նրա կենաց վերջին ժամը, չի լինիլ նրա մօտ և ոչ մի մտերիմ անձ, այո՛, այդպէս կ'ասեմ. իսկ ապագայում, դու գիււահաս ես, կը գայ մի ուրիշը, որ կը գլաւէ սիրտդ... Աստուծով մի լաւ Հարսանիք էլ կ'ունենանք... նոյն իսկ ես ինքս կը պարեմ...

ԼՈՒԻՋ (ըստցասական նշան) Ոչ, իմ վճիռը անփոփոխ է, ես ամուսնացողը չեմ, իմ կոչումը մենաստանն է:

ՓԼՕՐ. Այդ մասին յետոյ, իսկ առայժմ մի նպատակի գիմելու ենք՝ փրկել քեզ Լեբէլի ճանկերից. դնա՛, դաւակո՛, գնա՛, ես կը խօսեմ հօրդ հետ:

ԼՈՒԻՋ (սեղմում է նրա ձեռքը ու գնում ճակի) Զնորհակալ եմ:

8.

ՓԼՕՐ. Ողորմելի աղջիկ... (Մըտախոհ): Հիմա ինչ պատուխոսեմ ծերունուն և ինչպէս չարտեսեմ ես նրան. եթէ նա նմանուէր աջն մարդկանց, որոնց հետ հնարաւոր է լուրջ խօսել, հասկանալի է, ապա թէ ոչ արիւնը խփում է գլխին և նա ինքն իրան կորցնում: (Նայում է սպաւեայ դռնից:) Ահա գալիս է, պատասխանիր...

9.

ՓԼՕՐԵՆՅՈՒՆ ԵՒ ԻՅՆՆ

ԻՅՆ. (նրա մտնելով) Խօսեցիք:

ՓԼՕՐ. Ի հարկէ, պ. Ռանցաու, ի հարկէ, ձեր յանձնարարութիւնը կատարեցի...

ԻՅՆ. Համաձայն է:

ՓԼՕՐ. Ճիշտն ասած, պ. Ռանցաու, համաձայն է, բ... թէեւ... ձեր դուտորը ցանկանում է...

ԻՅՆ. Ի՞նչ է ցանկանում:

ՓԼՕՐ. Այսինքն ձեր դուտորը այնչափ էլ չէ սիրում անտառապետին... (Արագ:) Ոչ թէ ատում է նրան, ոչ, քաւ լիցի... Բայց նա ենթադրում է թէ երջանիկ չպիտի լինի նրա հետ...

ԻՅՆ. Ա՛, նա մերժում է (Փրօրենցի շփոթուած լուռ է. Իօնանը նը-

րա օձիքից բռնել է): Ա՛սացէք, ինչո՞ւ էք լուել:

ՓԼՕՐ. Այո՛, նա հրաժարում է... իսկ եթէ ստիպէք, նա սպառնում է:

ԻՅՆ. Սպառնում է:

ՓԼՕՐ. (արագ) Ոչ, չէ սպառնում... ես այնպէս միայն ասացի... Բայց նա առաւել շուտ միանձնուհի կը դառնայ մենաստանում, քան թէ անտառապետի կինը:

ԻՅՆ. Ինչ ասացիր, մհնատան կը մտնի:

ՓԼՕՐ. Այո՛ և ընդ միշտ... իսկ դուք միայնակ կը մնաք ձեր պալատում:

ԻՅՆ. (առագ ծախակողմեան դուռը բանալով) Լուիզ, Լուիզ:

ՓԼՕՐ. (կողմ) Արարիչ ամենազօր. արիւնը գլխին խփեց: Պ. Ռանցաու, աղաչում եմ, լսեցէք ինձ...

ԻՅՆ. Լսեցէք (Բղաւելով:) Լուիզ, Լուիզ:

ԼՈՒԻՋ (դուան մօտ) Ի՞նչ կը կամենաք, հայրիկ:

ԻՅՆ. (ծնորքից բռնած բերում է նրան նախաբեմը):

10.

ՆՈՅՆՔ ԵՒ ԼՈՒԻՋ

ԻՅՆ. (պառուզ) Ինչ լսեցի... ինչ ես ասել Փրօրենցիին... և չեմ ամաչում... անպատում ես մեզ Ռանցաուների... անտառապետը քեզ հաւան չէ... կամենում ես վանքը մըտնել, ճիշտ է:

ԼՈՒԻՋ (գունատ, ըայց վճռողակի) Այնտեղ ես կը վայելեմ հանգըտութիւն:

ԻՅՆ. (ծնորքը խաչած նայում է նրան) Ահա որդիական երախտագիտութիւնը... Ես աղջիկ ունէի, որին սիրում էի և որի համար ամեն ինչ

զոհեցի, քառասուն տարեկան հասակիս անցրեալով, չամուսնացայ երկրորդ անգամ, որպէսզի աղջիկս խորթ մայր չունենայ, օր ու գիշեր ես աշխատում էի նրա համար որ նա ընտիր կրթութիւն ստանար... ես նրա համար և ոչինչ խնայած եմ... Նկատելով նրա երաժշտական ընդունակութիւնները, նրա համար հմուտ ուսուցիչներ հրաւիրեցի, Փարիզից դաշնամուր բերել տուի, որովհետեւ դա նրա պահանջն էր... ես կատարում էի նրա ամեն մի հաճոյքը — զգեստ, դիւարիկ, ապարանջան, մատանի, զարդ, նա ամեն ինչ ունէր... «Իմ Լուիզը» այս երկու բառերը անփոփոմ էին ամեն ինչ, նա իմ պարծանքս էր, իմ երջանկութիւնը, իմ կեանքի նպատակը... և ահա այսօր նա թողնում է ինձ և մեկուսանում վանքում, որովհետեւ ես կամեցայ իմ ծնողական պարտքը կատարել. նրա ապագան ապահովիլ, ամուսնացնելով նրան մի ընտիր երիտասարդի հետ... (Լուիզ եւ Փլօրենցի լուռ կանգնած են:) Այն, ամենաընտիր երիտասարդը մեր շրջանի. որպիսի պատիւ մեր գերդաստան, մեր ցեղի համար: Ես խօսք եմ տուել: Ահա, ասում էի ես, իմ փայփայած երազը. ես թողներ կ'ունենամ, նորից կը վայելեմ ընտանեկան երջանկութիւն, մենք մեր համայնքի առաջին անձնաւորութիւնները կը լինենք, մեր տունը կը լինի առաջինը, իսկ իմ փեսան այդ շրջանի տէրը... Այն ժամանակ այն սրիկան իւր ապիկար որդու հետ միասին չեն յանդգնիլ ինձ ծաղրել... Չարութիւնից նրանք կը տրաքուեն: (Կատաղած:) Ահա իմ նըպատակը: (Չարացած մօտենում է աղջկան:) Ես... հասկանում ես, ինձ

չեն կարող ասել ոչ, երբ ես ասում եմ այն: (Լուիզը լուռ է:)

ՖԼՕՐ. (Կողմ:) Աստուած իմ:

ԻՕՀ. (Կատաղած ոտքը գետնին զարկելով) Հասկանում ես. կրկին պիտի համաւիս և ասես ո՛չ. կրկնէր, համարձակիր կրկնել...

ԼՈՒԻԶ (վճռողակի) Ո՛չ: (Խօհանք ռարծրացրեց ձեռքը որ խփէ աղջկան. Փլօրենցի միջամտելով:) Պ. Ռանցաու... հարադատ աղջկան...

ԻՕՀ. (Կատաղած նրան) Դու կամենում ես արգելել... դ՛ուրս. (ծրոնում է Փլօրենցիի օձիքից, մի քանի անգամ մէջքին խփելով, դուրս է հրում նրան. փակում է դուռը եւ վերադառնում աղջկայ մօտ:)

11.

ԻՕՀԱՆ ԵՒ ԼՈՒԻԶ

ԻՕՀ Ուրեմն ցանկանում ես վանքը մտնել... միանձնուհի ես դառնում և նուիրվում Յիսուսին, Երկնային Աստուծուն... (Ցածր:) Ես ճանաչում եմ քո Աստծուն. (Լուիզը շփոթուեց:) Նա մեր դրացին է... (Աւելի ցածր եւ շուրջը նայելով:) Եակօբ եղբայրս նրա հայրն է... (Լուիզը յետ քաշուեց. գունատ:) Դեօրզն է քո Աստուածը... ապա հերքիր... (Լուիզը ծածկեց երեսը:) Ամաչում ես, չէս համարձակվում խոստովանել... Ես վաղուց էի կասկածում և հետեւում քեզ... ես նկատում էի թէ ինչպէս դու վարագոյրի ծայրը բարձրացրած դիտում ես նրան, երբ նա առաւօտեան կանուխ անտառ էլ գնում... Երէկ ես դիտմամբ ասացի, թէ նա ձիուց վայր է ընկել և ուշաթափուել. ես գիտէի որ նրան վտանգ չի սպառնում, բայց կամենում էի քեզ փոր-

ձել. ոհ, դու քաջասիրտ ես և Ռան-
ցառներն արիւն է հոսում քո երակ-
ներում... արտաքուստ խաղաղ, սրը-
տով անվրդով, առանց ընկճուելու
այդ ծանր լուրից, չնչին պատրուակով
հեռացար ու հազիւ էիր դուրս պրծել
սենեակից, արտասուքները խեղդե-
ցին քեզ և ես լսեցի հեկեկանքներդ:
(Հուիզը աւելի է գլուխը քարշ տա-
լիս:) Ո՛րպիսի խայտառակութիւն...
Նրա հայրը ահա տասնեակ տարիներ
է ինչ ձգտում է քո հօրը տապալել,
իսկ դու սիրում ես նրան: (Բռնում է
աղջկան ու ուժգին հրում. վեր-

ջինս վայր է ընկնում:) Ա՛... Գի-
տես որ քանի ես կենդանի եմ, դու
չես կարող նրա հետ ամուսնանալ,
ուստի և մերժում ես իմ առաջարկած
փեսացուն... Բայց ես պնդում եմ որ
դու իմ ընտրած փեսացուն կինը կը
լինես... Եթէ դրա համար կարևոր
լինէր բռնի Աստուծոյ սեղանի մօտ
տանել քեզ:

ԼՈՒԻՉ Ո՛՛՛:

ԻՅ՛. (սաստիկ կատաղած) Ո՛՛՛.
դուրս. քանի որ ես դեռ զսպում եմ
ինձ:

ՎԱՐԱԴՈՅՐ

ԱՐԱՐՈՒԱԾ Գ.

Մի հրապարակ գիւղում: Աջ եակօք Ռանցառի տունը, նրա դիմացը, ձախ՝ Իօհան
Ռանցառի բնակարանը: Չախ անկիւնում մի ջրհոր - շատուան: Գիւղական հա-
մայնի գիււանատունը (merie). կախած է մի հին դրօշակ. նրա մօտ մի քախսակ յայ-
տարութիւնների համար. խորում երեւում է Վօգեզեան լեռնաշղթան:

1.

ՆԱՆԷՏ ԵՒ ՄԻ ՔԱՆԻ ՋԱՅԷԼ ԿԱ-
ՆԱՅՔ ջրի կուժեր ձեռքերին:

ՆԱՆԷՏ (սպառնալով) խայտա-
ռակութիւն մեր գիւղի համար... ա-
մօթ դրա նամուսին:

ԿԱՆԱՅՔ (մօտեցան) Ինչո՞ւ ես
չարացել, ինչ է պատահել:

ՆԱՆ. Չէք իմացել: Իօհան Ռան-
ցառն ծեծել է սղջկան:

ԿԱՆ. Լուրդին: Երկնային Տէր,
հարազատ դաւակին ծեծել:

ՆԱՆ. Եւ նրա նման բարի, առաքինի
աղջկան — որ հրեշտակ է. խեղճը
անկողին է ընկել, հազիւ ապրի. ծա-

ռային ուղարկել են Սաարբուրգ բը-
ժիշկների ետևից:

1 ԿԻՆ. (Պիւսին) Աւելի լաւ է հե-
ռանանք, չգիտես որ դա սիրում է
բամբասել:

2 ԿԻՆ. (Նանէտին) Ի՞նչ է պատ-
ճառը:

ՆԱՆ. Աղջիկը հրաժարւում է ան-
տոռապետի հետ ամուսնանալ, այն
ծուռ ոտներաւոր պարոնի հետ, որ
ապակիի կտորը աչքին արգելում է
աղքատ մարդկանց անտառից ցախ
հաւաքել:

3 ԿԻՆ. Բայց դու ինչո՞ւ ես բը-
ղաւում... Եթէ պառաւ Իօհանը ի-
մանալ...

ՆԱՆ. Թող իմանայ... Ես նրանից վախողը չեմ. ինչ, նա տէրս է, պարտ եմ նրան... իմ լեզուն չեմ քաշի:

Չ ԿԻՆ. Ահա և վարժապետը կհոջ և աղջկայ հետ միասին:

ՆԱՆ. Ի՞նչ էք կարծում, մեր վարժապետի կողքերն էլ է ջարդել:

ԿԱՆ. (զայրացած) Ինչպէս, վարժապետին, ինչ անամօթութիւն...

2.

ՆՈՅՆՔ, ՓԼՕՐԵՆՅԻ, ՄԱՐԻԱՆ ԵՒ ԺԻԻԼԻ.

ՆԱՆ. Ճիշտ է, այո: (Դիմելով նրանց:) Պարոն Փլօրենցի, չէ որ Իօհան Ռանցաուն քեզ էլ է ծեծել:

ՄԱՐ. Ի՞նչ, քեզ ծեծել... և մեզ ոչ մի խօսք չես ասում:

ԺԻԻԼԻ. (հօր ձեռքը բռնելով) Հայրիկ, սիրելիս...

ՓԼՕՐ. (շփոթուած նշան է անում՝ նանէտին որ լռէ) Նանէտը սխալվում է... այսինքն նրան սխալ են պատմել: Իրօք մենք պարոն Ռանցաուն հետ վէճի բռնուեցանք, որով-վետե ես սխալ էի կատարել նրա յանձնարարութիւնը, բայց չէ որ ըսկսողն էլ ես էի:

ՆԱՆ. Դ՞ռք, դուք եղա՞ք սկսողը, դուք՝ որ այնչափ բարի էք:

ՓԼՕՐ. Սխալվում էք... Ինձ լաւ չէք ճանաչում, ես կարող եմ և չար լինել, մինչև անգամ կատաղի: (Բարձրացնում է ձեռքը սպառնալով, բայց խիստ ցաւ զգալով:) Ա՛յ:

ՆԱՆ. Ահա, տեսնում է՞ք մինչև այժմ էլ մէջքը ցաւում է:

ՄԱՐ. Միթէ դա ճիշտ է:

ՓԼՕՐ Ոչ, հոգեակս, ոչ, ասում եմ քեզ: Դա յօդացաւ է... (Նանէտին):

Ջատ տարիներ է ինչ կրում եմ այդ հիւանդութիւնը, ինչպէս մեր պատ-տօրը. ցաւը շալփական է, բայց բաւ է այդ մասին: Խեղճ Լուիզը այնտեղ պառկած է տկար, խիստ տկար և եթէ դուք նրան սիրում էք, պէտք է որ հանգստութիւն տաք նրան և ոչ թէ բղաւէք: Պարոն Իօհան Ռանցաուն այնչափ էլ խստա-սիրտ չէ, ինչպէս նկարագրում են նրան... Լուիզը նրա միակ դուստրն է և հարկաւ նա խորհել է որ բռնի պատկը հազիւ թէ երջանկութիւն պարգևէ աղջկան: Ահա տեսնում էք, նա նոյն իսկ ուղարկել է իսկոյն մեր ետեւից. ճիշտ չէ՞ Մարիան:

ՄԱՐ. Այո, ծառային նա ուղարկել է մեզ մօտ և խնդրել Լուիզին այցե-լութիւն տանք:

ՓԼՕՐ (կանխան) Առաջի ձեզ: (Կնոջ և աղջկան:) Գնացէք սիրի-լիքս, Լուիզը սպասում է ձեզ, համ-բուրեցէք նրան իմ փոխարէն և ասացէք որ ես էլ կը գամ, միայն կ'ուշանամ .. Պարոն մէրը պահան-ջել է ինձ... Գնացէք, գնացէք: (Մարիան և Ժիլի մտնում են Իօհան Ռանցաունի ընտանեացին:) Դուք էլ ցրուեցէք. լաւ չէ ելլը չա-փահաս մարդիկ փողոցում աղմուկ են բարձրացնում, դա վատ օրինակ է երեխայոց համար:

ԿԱՆ (ըղորդ) Գիշեր բարի, պա-րոն վարժապետ: (Գնացին):

3.

ՓԼՕՐԵՆՅԻ միայն.

Ջարմանալի արարածներ են կա-նայք... (Բղաւեց. բորբոս է ուտը:) Պէտք է խոստովանել որ լաւ ջարդեց ինձ. այդ մարդը կատարեալ վայրենի

է: (Բթախոտ է քաշում:) Եթէ աշխարհիս երեսին այդ մարդիկ չլինէին՝ բաբելոնեան խառնակութիւն կը լինէր... Բայց ցանկալի է գիտենալ թէ պարոն մէրը ինչ դործ ունէ ինձ հետ, գուցէ որ և է պաշտօնական յանձնարարութիւն: (Նոյն միջոցին դուրս է գալիս Եակօր Ռանցաուն):

4.

ՓԼՕՐԵՆՅԻ ԵՒ ԵԱԿՕՐ

ԵԱԿ. Վերջապէս եկաք: (Մի թերթ թուղթ տալով:) Կարդացէք:

ՓԼՕՐ. (կարդում է) „Այսու պատիւ ունիմ խոնարհաբար խնդրելու պարոն մէրին, ծանուցում տալ այսօրուան թուով, որ առաջիկայում տեղի է ունենալու անտառապետ Պօլ Լուցիան Լեբէլի պսակադրութիւնը օրիորդ Լուիզ Ռանցաուի հետ: Իօհան Ռանցաու:“

ԵԱԿ. Ի՞նչ կ'ասէք:

ՓԼՕՐ. Սոսկալի է: (Թերթը դռնում է նրա ձեռքին):

ԵԱԿ. Եղբայրս վաճառում է իւր միակ աղջկան այդ պաշտօնեային, որպէս զի հնարաւորութիւն ստանալ ինձ վնաս հասցնելու... Իսկ նա ոսկու համար հոգին կը վաճառէ: Փլօրենցի, յայտարարութիւնը գրէք և իսկոյն կպցրէք դռան:

ՓԼՕՐ. Լսում եմ, պարոն մէր, անմիջապէս կը կատարեմ... բայց այդ բոլորը ցաւալի է, խիստ ցաւալի:

ԵԱԿ. Հարկաւ. բայց այն, ինչ որ հիմա կը լսէք դուք ինձանից, բոլորովին կ'ապշեցնէ ձեզ: Չանձրացած անվերջ տարաձայնութիւններից, ես մտածում էի թողնել փայտավաճառութիւնը, կարող էի արհեստանոց-

ները կապալով տալ մի ուրիշին, Գեօրգը նօտարի պաշտօն կը ստանար, և մենք հանգիստ կ'ապրէինք... (Մօտեցաւ նրան եւ գաղտնի:) Բայց մի երևոյթ որ ես չէի կարող նախագուշակել, նոյն իսկ երազել. որի մասին ոչ ոքին չէի ասիլ, բացի ձեզանից, որ իմ հինաւուրց բարեկամս էք... որդիս... Գեօրգը... (աւելի ցածր ձայնով մատնացոյց անելով իօհանի տունը) սիրում է նրա աղջկան:

ՓԼՕՐ. (ապշած) Մի՛թէ:

ԵԱԿ. Դժբաղդաբար դա ճշմարտութիւն է, նա սիրում է նրան:

ՓԼՕՐ. Ո՛չ, սխալ էք, նա ատում է նրան, քանի սնգամ նա վիճաբանութիւն է ունեցել ինձ հետ և նրա չեղած պակասութիւնների մասին ակնարկել. շատ անգամ ես ստիպուած պաշտպանել եմ թշուառ աղջկան նրա կծու պարտաւանքներից... Ոչ, հաւատացնում եմ ձեզ. նա ատում է նրան:

ԵԱԿ. Ես էլ նոյնն էի մտածում և մտքումս ուրախանում... Բայց հիմա ոչ, նա սիրում է Լուիզին. ինքն ասաց:

ՓԼՕՐ. Ի՞նչք:

ԵԱԿ. Առաւօտեան: Մենք գնում էինք գերեզմանատուն մեր սրբազան պալտքը կատարելու, մօրս գերեզմանը ծաղիկներով զարդարելու. դուք դիտէք, որ ահա երեսունչորս տարի է անցել մօրս մահուանից և այդ աւանդութիւնը մենք սրբութեամբ ենք կատարում. յանկարծ մի նամակ են բերում. շանձնում եմ Գեօրգին—նա կարգաց, գունատուեց, վերադարձինց նամակը ինձ և ասաց. „Ես պիտի խանգարեմ այդ ամուսնութիւնը:“ Ինչո՞ւ, հարցրի ես. որովհետեւ ես սի-

րում հմ Լուիզին... Եթէ երկնքից հուր թափուէր զլիւս, ալի աստիճան ես չէի լուսահատուիլ:

ՓԼՕՐ. Ո՞վ կարող էր երևակայել:

ԵԱԿ. (վշտացած) Ես պիտի աչքովս տեսնեմ թէ ինչպէս ալի կեղծաւորի աղջկան իմ տուն է բերելու... Գիտես թէ նա ինչպէս տիրացաւ մեր հայրական տանը, նա օգուտ քաղեց որ մեր հայրը ծերացել էր, նրա շորթ թուկնքից միայն շողոքորթութիւններ էին լսվում. „այն հայրիկ, ձեր աստուծոյ ճշմարտութիւնն է“, մեր մայր այն ժամանակ կենդանի չէր, իսկ ես էլ նրա նման ստոր հողի չունէի: Ահա նա և կողոպտեց ինձ, տիրեց բոլոր կալքերին, օգտուելով իւր աւագութիւնից, իսկ այժմ որդիս սիրում է նրա աղջկան:

ՓԼՕՐ. Բայց գիտէք, պ. մէր, Լուիզը շատ նազելի և աւաքինի աղջիկ է:

ԵԱԿ. Չեմ վիճում, բայց Իօհաննէր նրա հայրն է, ուստի և ես աւագարկեցի որդուս, կամ աղջկանից հրաժարուել կամ ինձանից. Թող որ ես մնամ բոլորովին միայնակ:

ՓԼՕՐ. Ահա և Գեօրգը:

5.

ԵԱԿՕՐ, ՓԼՕՐԵՆՅԻ ԵՒ ԳԵՕՐԳ.

ԵԱԿ. Ի՞նչ կ'ասես:

ԳԵՕՐԳ. (Ճանապարհի զգեստով) Ես լուրջ խորհեցի վիճակս և եկայ այն եղրակացութեան...

ԵԱԿ. Որ դու պիտի հեռանաս:

ԳԵՕՐԳ. Ոչ:

ԵԱԿ. Ի՞նչպէս, կամքիս հակառակ ցանկութիւն ունիս մնալու իմ տանը:

ԳԵՕՐԳ. Ես ալի չասացի: Տունը

ձերն է, եթէ ինձ վաճառում էք, կերթամ, բայց կը մնամ զիւղում և կը տեղափոխուեմ հիւրանոց — աւելի մեծ խալտառակութիւն:

ԵԱԿ. Ի՞նչ դժբաղդ մարդ եմ... Ֆլօյենցի, համոզեցէք սրան, որ Լուիզը երբէք չի կրնար դառնալու չէ... Միթէ ես կարող եմ նրա մօտ հարսնախօսութեան զնալ, չէ՞ որ դա անպատուութիւն է:

ԳԵՕՐԳ. Ես ձեզ չեմ էլ խնդրում, հայր, որ ալի քայլն անէք: Ես ձեզ ասացի, որ Լուիզը և ես միմեանց սիրում ենք, մենք զիմացրում էինք մեր զգացումներին, բայց իզուր: Թող քեռի Իօհաննէր որոգայթներ լարէ, բայց զգոյշացնում եմ, եթէ Լուիզին բռնի ամուսնացնեն, երկուսն էլ միանցառուների պատուով, մեծ դժբաղդութիւն կը լինի... առայէք, կամենում էք որ ձեր տնից հեռանամ:

ԵԱԿ. Ոչ, ոչ, ես իմ թշնամուն ալիպիսի ուրախութիւն չեմ պատճառիլ... մենք կ'ապրինք միևնոյն լարկի տակ, բայց ալսօրուանից մենք օտարներ ենք...

ԳԵՕՐԳ. Ձեր կամքն է: (Գնում է դեպի ջրհորի եւ լուանում զլուխը:)

ԵԱԿ. Ֆլօրենցի, ահա տեսնում էք. ունէի մի եղբայր Իօհան, հիմա երկրորդը գտնուեց և ինձ հետ միասին մի տանը պիտի ապրէ... Ինչո՞ւ ես էլ ծերունիների շարքում բլուրի վրայ չեմ պառկած... Նրանք ննջում են անտեղ սառը հողի մէջ խաղաղ... Չմոռանաք թղթերը... Բարի գիշեր Ֆլօրենցի: (Առանց որդուն նայելու մտնում է իւր քնակարանը:)

ՓԼՕՐ. Գիշեր բարի... (Կողմ:)

Թշուառ մարդ:

6.

ՓԼՕՐԵՆՑԻ ԵՒ ԳԵՕՐԳ.

ՓԼՕՐ. (*downton up* նրա) Գեօրգ, ցաւալի է երբ հայր և որդի իրարից բաժանուում են իբր օտարներ:

ԳԵՕՐԳ. Իրաւացի էք. բայց ես յանցանք չունեմ. երկար ժամանակ ես մաքաւում էի այդ զգացմունքի հետ և վերջը յաղթուեցի, ես սիրում եմ Լուիզին և մենք միմեանց պիտի պատկանենք:

ՓԼՕՐ. Եւ վաղուց է, որ դու սիրում ես նրան:

ԳԵՕՐԳ ձատ վաղուց: (*Փլօրենցի զարմանում է:*) Նոյն իսկ այն ժամանակուանից ի վեր, երբ ես կարծում էի թէ ատում եմ նրան: Այդ ատելութիւնը մանկութիւնից պատուաստում էին իմ մէջ իբրև պատույ և առաքինութեան պարտք. օհ, ո՞ր ատրիճանի ես զայրացայ, երբ առաջին անգամ զգացի որ սիրում եմ նրան — նրան, քեռի Իօհաննի աղջկան... Ես անէծք էի կարգում գըլիս, հայհոյում ինձ... Թափառում էի օրերով անտառում — բայց զուր, սէրը պաշարել էր ինձ և մի վայրկեան չէր հեռանում — ամենուրեք առաջ և Լուիզն էր կանգնած, դաշտում, անտառում, սենեակում, ականջիս միայն նրա ձայնն էր հնչում, ես դիմադրում էի, զսպում — խօսքով ատում էի և միաժամանակ այդ կեղծ զգացած ատելութիւնը չարչարանքի մի նախադուռն էր ինձ համար — լինում էին լուպէներ, որ ես պատրաստ էի կնքել կեանքս միայն չը մատնէի զգացմունքս. ոհ, սիրելի ուսուցիչ, գիտէ՞ք որչափ ես շնորհապարտ եմ ձեզ, երբ դուք պաշտպանում էիք նրան իմ յարձակումներից...

ՓԼՕՐ. Բայց սիրում է նա քեզ, խօսել ես նրա հետ:

ԳԵՕՐԳ Չեմ խօսել, բայց զգում եմ, որ սիրում է, ես զգում եմ այդ, համոզուած եմ:

ՓԼՕՐ. Նա զգում է, նա համոզուած է: (*Կողմ:*) Օ՛հ, սուրբ և անմեղ երիտասարդութիւն, երանելի են սիրոյ ցնորքները և ուժը... Նա ինձ ասաց, որ մտադիր է կուսանոց մըտնել:

ԳԵՕՐԳ Այո, որպէս զի ազատուի Լեբէյի հետ ամուսնանալու բաղկից ու հօր կոպիտ վիրաւորանքներից, նա ծեծում է աղջկան ինչպէս հրեմն ծեծում էր կնոջը .. Բայց հիմա ես եմ նրան պաշտպանելու այդ վայրենի ճանկերից. մենք սիրում ենք միմեանց, սիրում:

ՓԼՕՐ. Իսկ անտառապետը: Չէ՞ որ քեռի Իօհաննի խօսք է տուել նրան, նա իր խօքը դրժողը չէ, վերջապէս դու մոռանում ես հօրդ, որ երբէք չի համաձայնուիլ այդ ամուսնութեան:

ԳԵՕՐԳ (*զրաւակալ*) Ի՞նչպէս: Որովհետև երկու ծերունիք մի խրճիթի պատճառով իրար ատում են, օր ու գիշեր անձնատուր են եղած իրար վնաս հասցնելու գաղափարին, մենք ևս, Լուիզը և ես, մեր ծնողների օրինակ վերցնելով, այն շաւիղով պիտի ընթանանք, մենք էլ նրանց նման վիրաւորենք, ատենք և չարչարենք իրար. ոչ, սիրելի ուսուցիչ, հազիւ թէ դուք էլ նրանց նման մտածէք:

ՓԼՕՐ. Քաւ լիցի, ընդհակառակը, այդ հակամարդկային եղբայրական ատելութիւնը միշտ զգուելի էր ինձ և իմ հաստատուն նպատակներից մէկն է եղել հաշտեցնել նրանց. գէթ նրանով, որ դուք որդիքդ մտերմա-

նայիք... Այ՛, ձեզանից հազիւագիւտ ընտանիք կը կազմակերպուի... և չէք կարող երևակայել իմ ուրախութեան չափը, եթէ այդ բոլորը իրաւործուի... Միայն մի բանից եմ երկրնչում ես:

ԳԵՕՐԳ Ընէ Է:

ՖԼՕՐ. Որ դու քո անհանգիստ բնաւորութեամբ իսպառ չփչացնես ապագադ. դու ևս Ռանցաունների անուն ես կրում, ճանաչում եմ ձեզ բոլորիդ, տաքարիւն, անգուսպ...

ԳԵՕՐԳ Եւ մենք կը մարտնչենք — դա կը լինի մի պատերազմ ծագած Ռանցաու սերունդների միջև, երիտասարդ սերունդը ճակատամարտ կը տայ ծեր սերունդին, մեր նշաբանն է սէր, իսկ նրանցը՝ ատելութիւն:

ՖԼՕՐ. (Ժամացոյցը զարկում է 7 ժամը) Օհ, ամենագոր սուրբեր, ես մոռացայ որ գործ ունիմ. Գեօրգ, հսգնում եմ: (Յոյց տալով թուղթը):

ԳԵՕՐԳ Լուիզի սմուսնութեան ծանուցումն է. կարող էք յայտարարել:

ՖԼՕՐ. Գիտես, սիրելիս, խնդրում եմ շրջահայեաց լինել, չպիտի մոռանաս որ բացի քեզանից մի ուրիշ անձ ևս կայ, որ նոյնպէս տանջվում է:

ԳԵՕՐԳ Սէրը զօրեղ է ատելութիւնից:

ՖԼՕՐ. Թող Աստուած օգնէ քեզ: (Մտնում է մէրիայի դիւանատունը):

7.

ԳԵՕՐԳ

ԳԵՕՐԳ Չրջահայեաց լինել, երբ դիմացդ ժայռի նման անգգայ մարդիկ են կանգնած... (Նայում է դէպի Լուիզի պատուհանը): Դժբաղդ աղջիկ... այնտեղ պաշարուած դառը

մտքերով, արտասուքները խեղդում են քեզ — գուցէ դու մտածում ես իմ մասին և սպասում ես իմ օգնութեան... Հանգիստ եղիր, քարասիւտ ծերունին երկար չպիտի կարողանայ մաքառել իմ սիրոյ դէմ — ես կը փրկեմ քեզ նոյն իսկ կեանքիս արժէքով: (Մթնում է):

8.

ԳԵՕՐԳ, խորքում, ԼԵՖԵԼ ԵՒ ԱՆՏԱՌԻ ՊԱՀԱՊԱՆԸ

ԼԵՖ. Հասկացա՞ք ինձ:

ՊԱՀ. (զլխարկը ձեռքին) Այ՛, տէր անտառապետ:

ԼԵՖ. Ես ձանձրացայ ժողովրդի անվերջ դանդատներից և տրտուշներից: Օրէնքը չի կարող ներողամիտ լինել, ես պիտի գործեմ օրինական սահմաններում. զիւղացիք փայտ են ժողովելիս եղել անտառում առանց թույլատուութեան, դա մաքսանենգութիւն է, դուք վրայ էք հասել, ձեր պարտքն է արձանագրութիւն կազմել և ներկայացնել ուր որ հարկն է...

ԳԵՕՐԳ Դարձեալ դանդատներ...

ՊԱՀ. Քայց, գիտէ՞ք, տէր անտառապետ, դրանք բոլորն էլ աղքատներ և երեխաներ էին:

ԼԵՖ. Ես վերջացրի ասելիքս: (Անտառի պահապանը յարգանքներ տալով հեռանում է. Լեբէլը քայլերը ուղղում է դէպի Իօհանի բռնակարանը):

9.

ԳԵՕՐԳ ԵՒ ԼԵՖԵԼ

ԳԵՕՐԳ (ընդառաջ գնալով) Պարոն:

ԼԵՖ. (զարմացած) Ի՞նչ կը կամենաք:

ԳԵՅՐԳ Դանաչո՞ւմ էք ինձ:

ԼԵՒ. Անկասկած: (Ողջունում է:)
Դուք Գեորգ Ռանցաուսն էք:

ԳԵՅՐԳ Այո: Եւ ես մի շատ հա-
մառօտ եւ պարզ բացատրութիւն կ'ու-
նենամ ձեզ հետ: Դուք կամենում էք
ամուսնանալ իմ քեռուս աղջիկ Լու-
իզի հետ:

ԼԵՒ. Որո՞յ իրաւամբ մի այդպի-
սի հարց էք տալիս:

ԳԵՅՐԳ Իրաւանց հիմքն իմ ա-
նունն է. իմ ազգն է Ռանցաուս. այդ
ամուսնութիւնը տեղի չպիտի ունե-
նայ:

ԼԵՒ. Պատճառը:

ԳԵՅՐԳ Որովհետեւ Լուիզը ձեզ չէ
սիրում եւ եթէ դուք ազնիւ մարդ
էք...

ԼԵՒ. (հեզօրէն) Մի՞ գուցէ նա
սիրում է մի ուրիշին:

ԳԵՅՐԳ (աւելի մօտենալով)
Մինչեւ անգամ եթէ այդպէս էլ լի-
նէր, նա յամենայն դէպս այդ մա-
սին ձեզ զեկուցանելու չէր: Նրա նը-
ման օրիորդները, որոնք բնութիւ-
նից օժտուած են առաքինի յատկու-
թիւններով, անձնատուր չեն լինում
այն անձանց, որոնք պատրաստ են
հարսնացու սակարկել...

ԼԵՒ. (ընդմիջելով) Բաւ է, պա-
րոն Ռանցաուս... Ես տեսնում եմ, որ
դուք կամենում էք Փրանս-պրուսա-
կան վէճ յարուցանել:

ԳԵՅՐԳ Սխալ էք... Դա երկու
Փրանսացիների վէճ է եւ իմ ձրգ-
տումս է մենամարտել ձեզ հետ. ըն-
դունում էք:

ԼԵՒ. Պատրաստ եմ:

ԳԵՅՐԳ Արդ, վաղն առաւօտեան
եօթը ժամին կաղնիների անտառում:
Ձէնքի ընտրութիւնը ձեզ եմ թող-
նում...

ԼԵՒ. Բայց մի այդպիսի լուրջ հարց
կարեւոր է խորհրդակցութեան... միջ-
նորդներ:

ԳԵՅՐԳ Ձեր ստորագրեալների մե-
ծագոյն մասը պաշտօնաթող զինուորա-
կաններ են եւ անտարակոյս կարող
են ձեզ համար միջնորդի դեր կա-
տարել, իսկ ես ունիմ:

ԼԵՒ. Ստորագրեալին խնդրել, դա
մասամբ անյարմար է...

ԳԵՅՐԳ Պատուոյ խնդրում չկան
ստորագրեալներ:

ԼԵՒ. Բայց եւ այնպէս...

ԳԵՅՐԳ Պարոն, մենք միշտ յար-
գել ենք մեր պաշտօնեաների համա-
ղոքստը, ուստի մի ստիպէք ինձ
խիստ միջոցների չիմրկել... (Շար-
ժումն:)

ԼԵՒ. (արագ) Ես ընդունում եմ.
առաւօտեան:

ԳԵՅՐԳ Այո՛ վաղը առաւօտեան:
(Նրանք սառը ողջունում են. Լե-
ւիը գնում է աջ, Գեորգը ջրհորի
մօտ, եւ սպա հեռանում. երևում
է Փլօրենցին:)

10.

ՓԼՕՐԵՆՅԻ, միայն.

ՓԼՕՐ. (մի թերթ թուղթ կը պ-
ցնում է յայտարարութեան տախ-
տակի վրայ) Ես իմ պարտքս կա-
տարեցի, թէ եւ ոչ ոք կարող է վկայ-
ել որ դա իմ ձեռագիրն է, ձեռքս
զողդողում էր. կարծես թէ մի ծանր
յանցանք էի գործում: (Գլուխը շար-
ժեց:): Ոհ, երբեմն որ աստիճանի դժ-
ուար է պարտազանց գտնուել... (Ա-
ռաջ գալով:): Միայն թէ իմ Գեորգը,
այդ տաքարիւն երիտասարդը զգոյշ
լինէր... ոհ, շատ դժուար է ծերու-
նիների յամառութիւնը յաղթել... Ես
կասկածում եմ... (Մարիան եւ ժիւ-

(ի նրեւացին:) Ի՞նչպէս է Լուիղի առողջութիւնը...

11.

ՓԼՕՐԵՆՅԻ, ՄԱՐԻԱՆ ԵՒ ՓԻԻԼԻ

ՄԱՐ. (տխուր) Լաւ չէ:

ՓԼՕՐ. Երկնային սուրբեր...

ՓԻԻԼԻ՛նա գունատուել է, հայրիկ, մի ննջեցեալի նման:

ՓԼՕՐ. Համբուրեցիր նրան իմ փոխարէն: Խեղճ աղջիկ: Իսկ բժիշկները:

ՄԱՐ. Մի ժամ է ինչ այնտեղ են:

ՓԼՕՐ. Ի՞նչ կարծիք ունին:

ՄԱՐ. Նրանք անհանդիստ էին... նրանցից մէկը, երեւի աւագ բժիշկը, իստում էր Լուիղի հետ, բայց վերջինս իսպառ հրաժարուեց պատասխանել:

ՓԼՕՐ. Պատճառը:

ՄԱՐ. Չհասկացայ:

ՓԻԻԼԻ նա բոլորովին ոչինչ չէ տեսնում, հայրիկ:

ՓԼՕՐ. Մեթէ, զարմանալի է:

ՓԻԻԼԻ Այո, երկու օր անօթի է:

ՓԼՕՐ. Ապա ինչո՞ւ հայրը չէ համոզում... (Մարիանին:) Ի՞նչ է անում ինքը ծերունի մեղապարտը:

ՄԱՐ. Յէ, դու որ նրան տեսնես, չես ճանաչի... տաս տարով ծերացել է: Յիշում ես նրա հպարտ քայլուածքը, իսկ հիմա բաղկաթուռի մէջ կծկուել է, գլուխը թեքած, փողպատը բաց, զգեստը անկարգ... բոլորովին յուսահատ:

ՓԻԻԼԻ Ահա և բժիշկները:

12.

ՆՈՅՆՔ ԶՐԴՈՐԻ ՎՕՒՄ, ԱՌԱՋԻՆ, ԵՐԿՐՈՐԴ ԵՒ ԵՐՐՈՐԴ ԲՓԻՂԿ ԵՒ ԻՕՅԱՆ ՌԱՆՅԱՌԻ

ԻՕՅ. (յուսահատ) Հեռանում էք առանց օգնելու, մեթէ անբուժելի է:

Ա. ԲՓ. Անդ: Մենք անկարող ենք ստիպել մարդուս ապրել, երբ նա հրաժարուել է կեանքից. դուք լսեցիք, ձեր աղջիկը իմ բոլոր հարցերին մի պատասխան տուեց՝ „կ'ազատեմ ինձ հանգիստ թողնել, ես կամենում եմ մեռնել“:

ՓԼՕՐ. Թշուառ աղջիկ:

Ա. ԲՓ. Եբբ այդ հասակին մահուան են ձգտում... պէտք է որ լուրջ հիմունքներ լինեն... դժբաղդաբար այդ հիմունքները մեզ անձանօթ են:

ՓԼՕՐ. (ընդառաջ գալով) Ես կը բացատրեմ ձեզ այդ հիմունքները, պարոն բժիշկ: (Բոլորը զարմացան:)

ՄԱՐ. (երկիւղով) Փլօրենցի, քաշուիր, հազիւ երկու օր է անցել ինչ նա ջարդել է քեզ, իսկ հիմա կը սպանէ:

ՓԼՕՐ. (հրելով կնոջը) Հոգ չէ, թող որ սպանէ... (Փլօրենցին աղջկայ հետ միասին գգուած առաջ եկան:) Ես կը պատմեմ ձեզ, պարոն բժիշկներ, բոլոր ճշմարտութիւնը... նոյն իսկ եթէ դրա շնորհիւ մենք բոլորս մի կտոր հացից զրկուենք: (Իօհաննը յուսահատ նըստում է ջրհորի մօտ:) Մեր գիւղում երկու մարդ են ապրում, երկու հարազատ եղբայրներ... երեսուն տարի է ինչ նրանք ատում են իրար և մեզ էլ իրենց վէճի կուսակից են դարձրել. . Ինչո՞ւ, որովհետեւ նրանց հայրը մահուանից առաջ իւր կայքի մեծ մասը աւագ որդուն է կտակել և փոքրը (ցոյց տալով Շակօքի առունը) իրեն անպատուած է համարում: Բաղդի բերմամբ այդ երկու եղբայրների որդիքը, որոնք սնուել և զարգացել են ատելութեան մթնոլորտում, սիրում են իրար: (Մարիան եւ Ժիւլի զարմանում են:) Պա

անշուշտ Նախախնամութեան կամքն էր. որդիքը սիրում են իրար խորապէս, իսկ Հայրերը ոգևորուած ատելութիւնից թշնամացել են որդոց հետ, նրանց տհաճ է, որ իրենց եղբայրական արիւնը պիտի Հաշտուի այդ սիրոյ շնորհիւ, և նրանք տենչում են որ այդ միութեան օղակը փշրուի տեղի տալով ատելութեան, որ նրանք սերմանել են տասնեակ տարիների ընթացքում, միթէ դա Հակամարդկային ձգտում չէ, և ահա այդ թշուառ աղջիկը, որ նորաբաց մի ծաղիկ է, յօժարակամ վերջ է տալիս իւր կեանքին, քանի որ նրան բռնի ամուսնացնում են մի ուրիշի հետ, որին նրա սիրտը չէ պատկանում և բաժանում են նրանից, որին նա ջերմաջերմ սիրում է: (Խօսանք ծածկել է երեսը:) Ահա պատճառները:

Ա. ԲՓ. (սեղմելով Փլօրենցիի ձեռքը) Դուք աղնիւ մարդ էք: Պ. Ռանցառ, լսեցիք, այսպիսի դէպքերում բժիշկը գործ չունէ: Ձեր դրստեր կեանքը ձեր ձեռքին է: Ողջ մնաք: (բժիշկները հեռանում են:)

ԺԻԻԼԻ Հայրիկ, գնանք: (Գնում են աջ: Մթնեց. Եակօբի տան ստուհանից նկատելի է լոյս:)

13.

ԻՅՆՆ, միայն

ԻՅ. Նա կամենում է մեռնել, իմ աղջիկը մեռնել. «Հայր, դու ինձ գերեզման կը տանես և ոչ թէ տաճար Աստուծոյ սեղանի մօտ...», ահա նրա վերջին բառերը: Արդեօք պարտաւոր է Հայրը մահուան ճանկերից խլել որդուն, երբ նրան փրկելու միջոցներ կան, թէ ոչ... (Նայում է Եակօբի պատու-

հանին:) Ահա այն մարդը, որ կարող էր փրկել զաւակիս, իմ երեխայի կեանքը այդ մարդու ձեռքին է... Բայց դա ծանր ուղի է... Եակօբը ոչ խիղճ է ճանաչում և ոչ ներողամտութիւն... Նա ինձ ստորութեան ծայրագոյն աստիճանի կը Հասցնէ... Բայց ես բոլորը կը Համբերեմ .. բոլորը, միայն թէ երեխաս փրկուի... Նա երջանիկ լինի... Է՛հ յառաջ ծերունի, Հպարտութիւնդ և զոռոգութիւնդ մոռացի՛ր (Տատանւոելով մօտենում է Եակօբի դռան, ըստիւնում, յետոյ ուժասպառ թերվում պատին: Պատուհանը մըթնում է, լսվում է ինչպէս դռները բացին եւ քեմի վրայ երեսուն է Եակօբ Ռանցառն լամպարը ձեռքին բարձր բռնած: Եղբորը տեսնելով նա ապշեց:)

14.

ԵԱԿՕԲ ԵՒ ԻՅՆՆ

ԵԱԿ. (մի վայրկեան լրութիւնից յետոյ) Դու, դու ես, Բնչ գործ ունիս:

ԻՅ. (յուսահատ) Ես քեզ հետ խօսելիք ունիմ:

ԵԱԿ. Հեռացի՛ր:

ԻՅ. (աղերսանքով) Եակօբ:

ԵԱԿ. Հեռացի՛ր, ասում եմ... (կամփնում է յետ դռանալ:)

ԻՅ. Աղջիկս մեռնում է... եթէ քո որդին լինէր, միթէ դու նրա փրկութեան միջոցներ չէիր որոնիլ:

ԵԱԿ. (պառուզ) Ներս եկ: (Եակօբը գլուխը բարձր, իսկ Իճանը ձնշուած:)

Ա Ա Ր Ա Գ Ո Յ Ր

ԱՐԱՐՈՒԱԾ Դ.

Մի սենեակ, որ Ռանցաու եղբայրների հանգուցեալ մեր ննջաբանն է: Ձախ պասուհան, աջ մի դուռ որ տանում է Լուիզի սենեակը: Խորքում վարագոյրներով ծածկած մահնակալ, որին կից աղօթատեղի: Հանդիսականների դիմացը գլխաւոր մուտքի գուռը:

1.

ՖԼՕՐԵՆՑԻ

ՖԼՕՐ. (նախաբեմում, սեղանի մօտ գրում է, ցերեկ է, բայց լամպան վառ) Պատրաստ է: (Գոհ, մօտեցնում է լամպան, քթախոտ է քաշում:) Այս գիշեր լաւ աշխատեցի: Զարմանալի երևույթներ են տեղի ունենում աշխարհումս. եթէ մէկը ինձ ասէր, թէ ես իօհան Ռանցաուի տանը հաշտութեան վաշնագիր պիտի գրեմ, ես նրան խելագար կ'անուանէի, մինչդեռ դա իրողութիւն է:

2.

ՖԼՕՐԵՆՑԻ ԵՒ ՄԱՐԻԱՆ

ՄԱՐ. (եկաւ գլխաւոր մուտքից)

Ֆլօրենցի, Ֆլօրենցի:

ՖԼՕՐ. Ո՞վ է. ան Մարիան, դ՞ու ես: (Ընդ առաջ գնալով:) Ի՞նչ կ'ասես:

ՄԱՐ. Լուիզան արթնացաւ:

ՖԼՕՐ. Առողջ է, լաւ է զգում իրան:

ՄԱՐ. Այո, համեմատաբար շատ առողջ... նա կամենում է քեզ տեսնել:

ՖԼՕՐ. Ես չեմ կարող այստեղից հեռանալ:

ՄԱՐ. Ասացի, բայց չէ հաւատում, այս բոլորը երազ համարելով:

ՖԼՕՐ. Ի՞նչպէս թէ երազ:

ՄԱՐ. Ամբողջ գիշեր նա զառանցում էր և այժմ պնդում է թէ մենք խաբում ենք նրան:

ՖԼՕՐ. Ասա նրան որ համբերէ, ես իսկոյն կը գամ:

ՄԱՐ. Օհ, դժուար է նրան համոզել, շփոթվում է, չափազանց ջղալին է դարձել:

ՖԼՕՐ. (նայում է ժամացոյցին) Գոնեա մի քանի վայրկեան սպասէ: Գնա զբաղեցրու... (նոյն միջոցին աջ կողմից երեւում է Լուիզը գունատ, նիհար ծ:)

3.

ՆՈՅՆՔ ԵՒ ԼՈՒԻԶ

ՖԼՕՐ. (վախեցած) Զաւակս, սիրելիս, այդ ի՞նչ ես անում, Մարիան: (Երկուսը միասին օգնում են և նստեցնում:)

ԼՈՒԻԶ Մի նախատէք... անկարող եղա՛յ համբերելու, եկա՛յ անձամբ ստուգելու...

ՓԼՕՐ. Հանդստացիր, սիրելիս, մի յուզուիր, դու գեռ աշնչափ թույլ ես... չեմ մրսում:

ԼՈՒԻՋ Ո՛Ն, ո՛չ, ես ինձ շատ առույգ եմ զգում...

ՄԱՐ. Լուիզ, ես կ'երթամ սենեակըդ կարգի կը բերեմ: (Գնաց աջ:)

4.

ՓԼՕՐԵՆՅԻ ԵՒ ԼՈՒԻՋ

ՓԼՕՐ. Ուրեմն այլ ևս մահուան մասին չեմ մտածում:

ԼՈՒԻՋ Ո՛Ն, ո՛չ... ես ցանկանում եմ ապրել և երջանիկ լինել: (Բըռնում է նրա ձեռքերը:) Սիրելի ուսուցիչ, չէ՞ որ ձեր բոլոր ասածները ճիշտ են... ինձ այնպես թուաց թէ, գիշերս դուք մօտեցաք և ասացիք... բայց մի՞ գուցէ երազ էր...

ՓԼՕՐ. Ո՛Ն, ո՛չ, կատարեալ ճշմարտութիւն:

ԼՈՒԻՋ Կրկնեցէք, որպէս զի ես հաւատամ... Գիտէ՞ք, վերջերս իմ տրամաբանութիւնը խանգարուած է և ես անընդունակ եմ դարձել նոյն իսկ պարզ մտքեր ըմբռնել:

ՓԼՕՐ. Ես երբէք սուտ խօսած չեմ և դու պարտաւոր ես հաւատ ընծայել ինձ:

ԼՈՒԻՋ Հաշտութեան ժամանակ դուք ներկայ էիք:

ՓԼՕՐ. Անկասկած... (Կատակով) առանց իմ միջամտութեան հնարաւոր չէ... Քեռիդ ուղարկել էր և ինձ կանչել, նա կամենում էր մի վկայ ունենալ եղբոր հնազանդութիւնը և խոնարհութիւնը վաւերացնող... բայց եթէ դու լսէիր ծերունիների վէճը... երբէք մոռացողը չեմ... Չնայած հօրդ սպառնալիքներին, աղերսանքներին, յուզմունքներին և նոյն իսկ հեկեկանքներին, քեռիդ անընկճելի մնաց:

ԼՈՒԻՋ Հայրս լալիս էր:

ՓԼՕՐ. Այո՛, երբ քո մասին էին խօսում:

ԼՈՒԻՋ Խեղճ հայրիկ:

ՓԼՕՐ. Եակօբը մազի չափ դիջողութիւն չարեց... յիշում ես պատմութիւնից այն վայրենի հունների իշխաններին, որոնք երբ յարձակվում էին թշնամիների վրայ՝ մինչև վերջին ծայր ջարդում և կեղեքում էին նրանց... բայց վերջն ամենայնի հաշտուեցին և քեռի Եակօբը համաձայնուեց հաշտութիւնը կնքել իրենց հանգուցեալ մօր ննջարանում—ահա այստեղ... Ո՞վ կարող էր երևակայել թէ այդ բիրտ, կոպիտ մարդը այդ աստիճան քնքոյշ զգացմունքներ է տածում դէպի իւր հանգուցեալ մայրը: Ահա և դաշնագիրը մաքուր արտագրած, կարգամ:

ԼՈՒԻՋ Ո՛Ն, ո՛չ:

ՓԼՕՐ. Բայց դու և Գեօրգը նոյնպէս պիտի ստորագրէք. դա քեռուդ պահանջն է, պէտք է նկատեմ, որ պայմանները չափազանց խիստ են:

ԼՈՒԻՋ Գեօրգը կը կարգայ իմ փոխարէն և ես կը ստորագրեմ. իմ միակ ցանկութիւնս է՝ թոյլ տան որ Գեօրգին սիրեմ...

ՓԼՕՐ. Ուրեմն դու սիրում ես Գեօրգին:

ԼՈՒԻՋ Նա տիրել է սրտիս:

ՓԼՕՐ. Նա նոյնպէս սիրում է քեզ:

ԼՈՒԻՋ (ուրախ) Ի՞նքն ասաց:

ՓԼՕՐ. Այո՛, խոստովանուեց և ասաց թէ երկար ժամանակ մաքառում էր իւր զգացմունքների դէմ:

ԼՈՒԻՋ Իսկ և իսկ ինձ նման: Քնութիւնը մեզ կեանք էր շնորհել իրար սիրելու համար, իսկ մենք զիտմամբ ատում էինք իրար: Քանիցս յուսահատուած ես աղօթում էի

առ Աստուած և ասում՝ «Տէր, Դու տեսնում ես իմ տանջանքները, ազատիր ինձ այդ սիրուց, այդ զգացմունքը մի արատ է հօրս համար, առ իմ հոգիս», և երբ կազդուրուած փրկարար աղօթքից և վստահ ես անձնատուր էի լինում գործիս, կրկին իմ առաջև Գեորգն էր պատկերանում, որ մռայլ, վշտալի զէմքով կարծես ասում էր. աղօթիր որքան կամիս, բայց մենք ծնուած ենք իրար սիրելու համար և իրար պիտի պատկանենք: Եւ վշտից յուսահատ, կրկին դառն արցունքները խեղդում էին ինձ... ես օգնութիւն էի հայցում, կանչում էի հանգուցեալ մօրս... ճէ, ես անչափ դժբաղդ էի...

ՓԼՕՐ. Եւ միթէ չկար մի կենդանի էակ, որին դու քո սրտի զաղտնիքը խոստովանէիր. միթէ քո ծերունի ուսուցիչը այստեղ չէր, հարկաւ ես անգոր կը լինէի քեզ միւլթարելու, բայց միատեղ կը լացէինք...

ԼՈՒԻՋ Ես չէի համարձակուում, ամաչում էի... (Բռնեց ձեռքից:)

ՓԼՕՐ. Կը գայ, կը գայ...

5.

ՆՈՅՆՔ ԵՒ ՓԻԻԼԻ

ՓԻԻԼԻ (արագ մտնելով չնկատեց Լուիզին) Հայրիկ, հայրիկ, իմացար... Գեորգը և անտառապետը մենամարտել են...

ՓԼՕՐ. Լաւիր, անմիտ աղջիկ...

ՓԻԻԼԻ Աստուած իմ (նկատելով Լուիզին:) Այդ ինչ արի:

ԼՈՒԻՋ (որ վեր թռաւ Ժիւլիի խօսքերից յետոյ, գրեթէ ուշաթափուում է) Գեորգը մենամարտում է:

ՓԼՕՐ. Ո՛չ, ո՛չ. նա սխալվում է. ո՞վ ասաց քեզ:

6.

ՆՈՅՆՔ ԵՒ ԳԵՕՐԳ

ԳԵՕՐԳ Լուիզ... (Վազում է դէպի նա. Լուիզը մի ծիչ արձակելով ընկնում է նրա գիրկը եւ լալիս:) Լուիզ, ինչո՞ւ ես լալիս:

ԼՈՒԻՋ (ուշքի գալով) Դու մենամարտել ես ինձ համար:

ԳԵՕՐԳ (սրբելով նրա արտասուքները) Մոռանանք տխուր անցեալը... մեզ համար նոր արշալոյս է բացվում, մեզ այլ ևս չեն բաժանելու...

ԼՈՒԻՋ Յաւիտեան, Գեորգ:

ԳԵՕՐԳ Այո, Լուիզ, յաւիտեան:

ՓԼՕՐ. (կողմ) Չեմ սխալուի, եթէ ասեմ, որ Գեորգը լաւ խրատ տուած կը լինի անտառապետին:

7.

ՆՈՅՆՔ, ՄԱՐԻԱՆ, յետոյ ԻՕՂԱՆ

ՄԱՐ. (գալով) Քեռի Իօհանն դաւիս է:

ՓԼՕՐ. (Ժիւլիին) Գնա՛ կանչիր պ. մէրին: (Ժիւլին գնաց, ներս մտաւ Իօհաննը ընկճուած:)

ԼՈՒԻՋ (մի քայլ անելով) Հայրիկ:

ԻՕՂ. (ծեռքի նշան) Մի շարժուիր, թող որ ոյժերս պահպանեմ... (Փլօրենցիին) Եկա՛ւ Եակօբը...

ԳԵՕՐԳ Կարծեմ նրա քայլերն են: (Ներս է մտնում Եակօբը:) Նա է:

8.

ՆՈՅՆՔ ԵՒ ԵԱԿՕԲ

(Եակօբը կանգնում է շէմքին. զայրացած մի հայկացք է ձգում Իօհաննի վրայ, որ փոխում է դիրքը:

Նա դիտում է սենեակը եւ նկատելով մօր մահճակալը՝ գլխարկը վերցնում ներս է մտնում։)

ԵԱԿ. Բոլորը պատրաստ է։

ՓԼՕՐ. Այո, պարոն քաղաքապետ։

ԵԱԿ. Կարդացէք։ (Փլօրենցիկն մօտենում է սեղանին. Նախօրը կանգնած, Մարիան, Ժիլի եւ Գեօրգ նստեցնում են Լուիզին եւ շրջապատում։ Իճանը յուսահատ նստած է։)

ՓԼՕՐ. (կարդում է) «Երկրիս մէջ դոյութիւն ունեցող օրէնսդրութեան համեմատ շրջանիս մէր փայտավաճառ Եակօբ Ռանցաու և կալուածատէր Իօհան Ռանցաուի միջև կայացել է հետևեալ պայմանագիրը. յօդուած առաջին. պարոն Եակօբ Ռանցաուն զիջելով Իօհան Ռանցաուի աղերսանքներին համաձայն է որ իւր միակ որդի Գեօրգը ամուսնանալ իւր քեռաղջիկ Լուիզի հետ, որ հօր միակ ժառանգն է։

ԼՈՒԻԶ Ա՛...

ՓԼՕՐ. Յօդուած երկրորդ. պարոն Իօհան Ռանցաուն պարտաւորվում է ութ օրուան ընթացքում վճարել կանխիկ դրամով Եակօբ Ռանցաուին նրան հասանելի ժառանգութեան մասը, որ շնորհիւ իրենց հօր կտակի, ապօրինի կերպով իւրացրել էր Իօհան Ռանցաուն։ Հաշուած բարդ տոկոսներով 28 տարի 4 ամիս և երեք օրուան գումարը կ'անէ 106,560 ֆրանկ և 40 սանտիմ։

ԳԵՕՐԳ (նախատինքով) Բճրդ տուրք. ահա կատարեալ վաշխառուներ...

ՓԼՕՐ. (կարդալով) Յօդուած երրորդ. Իօհան Ռանցաուի անկանոն կերպով ժառանգած հայրական տունը, բոլոր յետագայ շինութիւններով հանդերձ, որ մինչև այժմ խղճի

հակառակ պատկանում էր միայն Իօհան Ռանցաուին, նուիրվում է Գեօրգ Ռանցաուի նշանած Լուիզին իբրև օժիտ և ամուսնութեան հանդիսակատարութիւնից յետոյ նա, Իօհան Ռանցաուն, անմիջապէս հեռանում է իւր վաղեմի բնակարանից։

ԳԵՕՐԳ Քեռի, միթէ դուք այլ ևս այնտեղ չպիտի ապրէք։

ԻՅՀ. (առանց նայելու նրան) Ո՛չ։

ՓԼՕՐ. Յօդուած չորրորդ։ Աճրդից գնած արօտատեղին, որ Իօհան Ռանցաուն խարդախ կերպով խեց Եակօբ Ռանցաուից սակարկութեան ժամանակ, սկզբնական արժէքով վերադարձվում է Եակօբ Ռանցաուին և այսուհետև որպէս զի աճրդախօսութեան յիշատակը անջինջ մնայ, յաւիտեան այդ արօտատեղին կնքվում է խաղախ Իօհանի դուռնապալա մականունով։

ԳԵՕՐԳ (վիրաւորուած) Հայր... (Լուիզը նրան զսպում է։)

ԼՈՒԻԶ Չհեռանաս, ես սարսափում եմ։

ՓԼՕՐ. Յօդուած հինգերորդ. Հաշտութեան լոյսը կէտերը անխախտ պահպանելու համար այս պայմանագիրը պիտի հանդիսաւոր կարդացուի Ռանցաուների հայրական տան մէջ և այն սենեակում, ուր վախճանուել է Ռանցաու եղբայրների մայրը, այսինքըն՝ Անտօն Ռանցաուի կինը. ընթերցման ժամանակ Գեօրգ և Լուիզ Ռանցաուները նոյնպէս պարտաւոր են ներկայ գտնուել և իրենց ստորագրութիւններով վաւերացնեն դաշնագիրը։

ԵԱԿ. Ճիշտ է։ (Ստորագրում է։)

ՓԼՕՐ. (դիմելով Իճանին) Պարոն Ռանցաու, ձեր հերթն է։ (Իճան Ռանցաուն վերցնում է գրիչը մի

նայուածք ձգում աղջկան եւ դռնալու մտորագրում:)

ՖԼՕՐ. (հողմ) Ահա Անտոն պապի մեղքերն ենք քաւում: Լուիզ, հիմա քո հերթն է, Մարիան օգնիր նրան...

ԳԵՕՐԳ. (մի քայլ անելով) Ոչ, նա չի ստորագրել, ես չեմ ցանկանում...

ԵՍԿ. Պատճառը...

ԳԵՕՐԳ. Որովհետեւ դա ոչ թէ հաշտութեան դաշինք է, այլ յաւիտենականատելութեան և թշնամութեան... Հայր իմ, դուք պահանջում էք, որ Լուիզը իւր տնտեսական հանգէսի օրը դուրս վաճառէ իւր հարստացող հօրը իրեն տանից, երբեք. Հայր իմ, եթէ դուք ատում էք ձեր եղբորը, որ փոխանակ ձեզ մօտ գալու և առիտ թէ, սիրելիս, եկ մեր հայրական ժառանգութիւնը հաւասար եղբայրաբար բաժանենք՝ ինքն է օգտուել, դրա դէմ ես չեմ վիճում. բայց դրա փոխարէն քեռի Իօհաննը ստիպուած եղաւ առաջինը գալ ձեզ մօտ և ներողութիւն խնդրել ձեզանից, ուրեմն պէտքէ որ բաւականանայիք, քանի որ նրա նման հպարտ, զոռոզ մարդու համար դա ինքն ըստ ինքեան մեծ անպատուութիւն էր, նամանաւանդ, որ նա վերադարձնում է ձեզ աւել ստացածը... Բայց պահանջել, որ աճրդից գնած արօտատեղին ընդմիջտ կնքուի „Խարդախ Իօհաննի դաշտավայր“ մականունով, դա մի հրեշային սոսկալի պատիժ է... Երեսուն տարի շարունակ դուք հաշտուել, վիրավորել էք իրար և այժմ ցանկանում էք, որ այդ յարաբերութիւնները ժառանգաբար սերունդէ սերունդ անցնեն, միթէ դա հաշտութեան դաշինք է... Զնորհիւ քրտնաջան աշխատանքի Ռանցառների գերդաստանը հասել է բարեկեցիկ վիճակի...

Իսկ այսօր դուք վտանգի էք ենթարկում այդ բարեկեցութիւն...

ՖԼՕՐ. (կողմ) Անշուք է...

ԳԵՕՐԳ. Կար ժամանակ, որ ասում էին՝ „միաբան են Ռանցառների նրման“... Իսկ այժմ մեզ անուանում են թշնամի եղբայրներ, երբ տեսնում են, որ մի ընտանիքի անդամները հաշտ չեն, ասում են՝ „ստում են Ռանցառների նման“... ահա թէ ինչ օրի ենք արժանացել... ահա թէ ինչու մեր, — Ռանցառների ամբիժ անունը այլ ևս յարգի չէ, որովհետեւ դուք ինքներդ այդ անունը մատնել էք ամբիժի ծաղրին...

ԵՍԿ. Գեօրգ:

ԳԵՕՐԳ. Այո, ես իրաւացի եմ համարում ինձ նկատողութիւն անել և նախատել ձեր տգեղ վարքը, որովհետեւ ես էլ նոյն անունն եմ կրում և սրբազան պարտք եմ համարում նախանձախնդիր լինել մեր պատուին. ես քեզ ասում եմ և պնդում, որ այն անունը, որ դուք ժառանգել էք մեր նախահայրերից, դուք ինձ ամբիժ չէք յանձնում, որովհետեւ ձեր անտեղի վէճերով դուք այդ անունը կորստեան և ստորութեան աստիճանին էք հասցրել... եթէ բազմը մեզ չմտերմացնէր, հազիւ տասը տարի կ'անցնէր — և մենք մեր ինքնակերութեամբ իրար կ'ոչնչացնէինք...

ԻՕՀ. Կատարեալ ճշմարտութիւն:

ԳԵՕՐԳ. Եւ ահա, հայր, այսօր Նախանձամութեան շնորհիւ մենք փրկուած ենք վտանգից... սէրը վերջտուն կենդանացնում է մեր գերդաստանը, հոգի է ներշնչում նրան, մի հոգի և մի սիրտ է դարձնում, ընդմիջտ ջնջում է մեր վիշտողութիւններից վաղեմի դժբաղդ թշնամութիւնը, իսկ դուք այս պայմանագրով նոր

երկպառակութեան դարասկիզբն էք ստեղծում և թշնամութիւն սերմանում. ոչ, հայր, դուք պիտի հրաժարուիք ձեր մտքերից... մանաւանդ այստեղ, այս սենեակում... րւր ձեր մայրը...

ԵԱԿ. (յուզուած), Բաւական է Գեօրգ, լուր:

ԼՈՒԻՋ (ողեւորուած) Ջարունակիր, սիրելիս.

ՓԼՕՐ. Կեցցէ Գեօրգ...

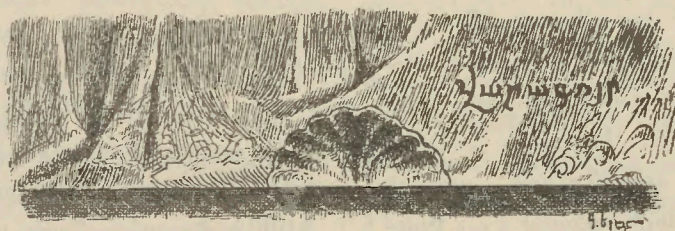
ԳԵՕՐԳ Յիշեցէք ձեր Հանգուցեալ մօրը, որին դուք պաշտում էք սրբի նման... Դուք միշտ ասել էք, թէ նա ձեզ եղբայրներիդ սիրելիս է եղել Համահաւասար. եթէ նա կենդանի լինէր, այն տարաբաղդ կտակը կը պատառէր և դուք սիրով եղբայրներ կը մնայիք... Այս բառերը ես ձեզանից եմ լսել, արդ՝ սիրելի Հայր իմ, եթէ դուք յարգում էք ձեր մօր վշատակը — ահա այս սենեակում, ուր նա երկունքով է՝ ձեզ աշխարհ բերել

և այստեղ ձեզ օրհնելով իւր Հոգին աւանդել... (Բռնելով Լուիզի ձեռքը:) Յանուն ձեր մօր սրբազան յիշողութեան մենք երկուսս, Հայր իմ, աղերսում ենք ձեզ — մի ստորացնէք ձեր եղբօրը, նա էլ Ռանցաու է, նրա երակներումն էլ նոյն արիւնն է Հոսում, նրան սննդոդն էլ միևնոյն կուրծքն է եղած... դուք վաղեմեք ձեր Հաշտութեան դաշնագրից վաղեմի չարամտութիւնը...

ԵԱԿ. (պատռելով պայմանագիրը եւ արտասուքով) Ոչ մի պայմանագիր, զաւակներս, Ռանցաուների գերդաստունը պիտի վերածնուի... (Ընկնում է եղբօր գիրկը:) Իօհան, սիրելի եղբայրս, մոռանանք...

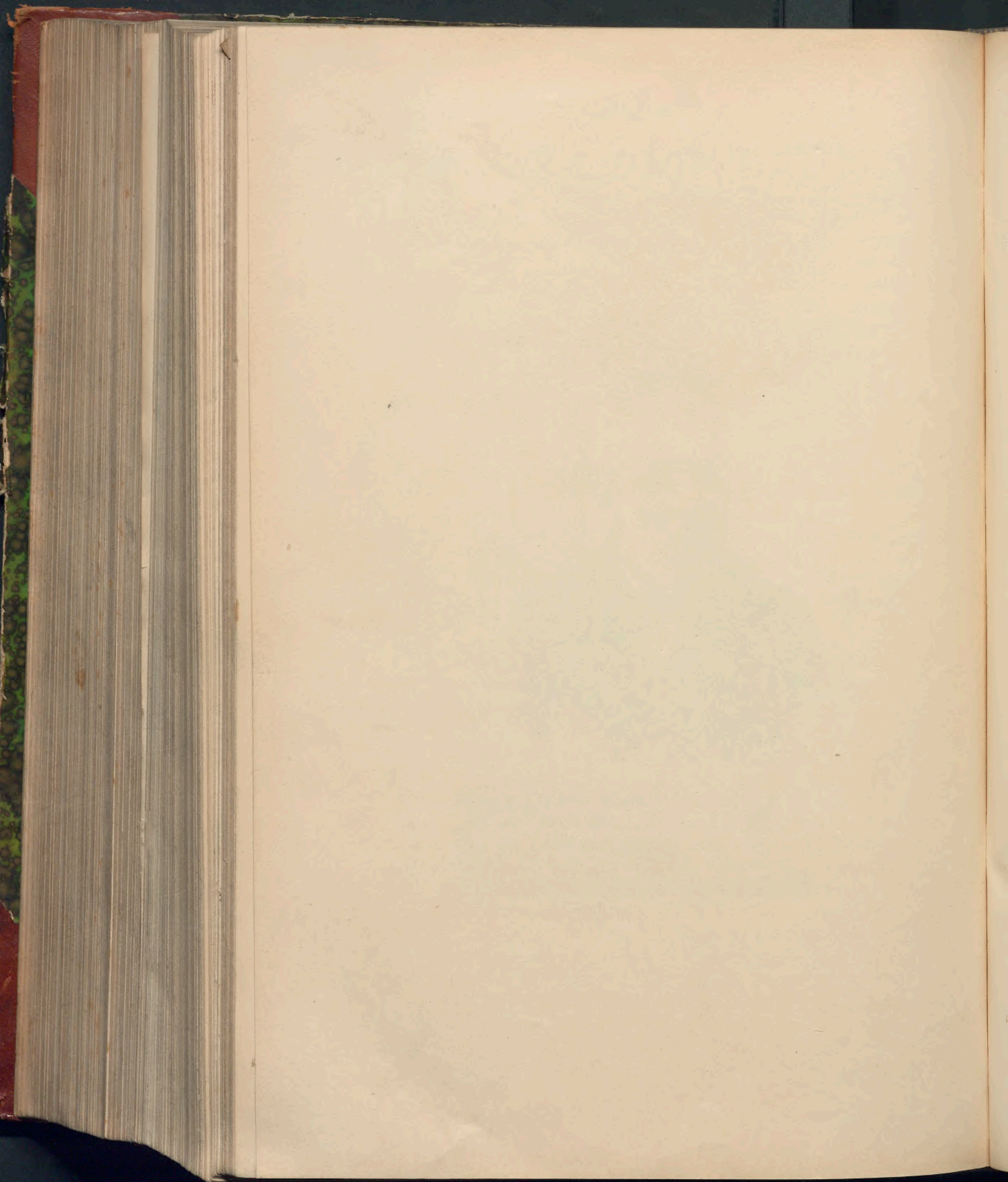
ԻՕՀ. (նոյնպէս) Յաւիտեան, յաւիտեան: (Համբուրվում են:)

ՓԼՕՐ. Կեցցէ Գեօրգ. դու ճիշտ առացիր, որ ատելութիւնը սիրուց պիտի յաղթուի...

ԳԷՈՐԳ ԲԱՐՍԻՍՈՒԴԱՐՅԱՆ

ՋՈՒՋԵՊՊԷ ՎԵՐԴԻ

I

Ներկայ դարուս փետրուարի 27-ին, Իտալիայի Միլան քաղաքից մի հեծեծանք անցնում էր աշխարհի ամեն կողմերը, ուր միայն հասնում է հեռագրական թելի վերջին կէտը, «Վերդին մեռաւ», — ահա այդ հեծեծանքը, որ դողացնում էր աշխարհի բոլոր հեռագրական թելերը:

Այն ամենը, ինչ որ մտածում է աշխարհի երեսին, ինչ որ զգում է, ինչ որ տեսնելու կարողութիւն ունի իր ողորմելի կաշուից և փորից դուրս, այն ամենը համակեց դառն և միևնոյն ժամանակ խաղաղ վշտով:

«Ջահը մարեց, ճառագայթը խաւարեց», միաբերան աղաղակում էին Պարիզեան գեղարուեստական կրիտիկոսները՝ պ. պ. Կատիւլ Մանդէս, Էդուար Սանդէոյլ, Ալֆրէդ Բրիւնո, Պօլ Դէմէնի, Սիդլէր և այն ամենը, որոնց վրայ տխուր պարտականութիւն էր դրուած հաղորդել ընթեր-

ցողներին մեծ հանճարի մահուան դոյժը: Աշխարհի բոլոր զեղարուեստագէտները նոյն վշտով էին համալուած — նրանց համար ևս ջահը մարել էր, ճառագայթը խաւարել էր:

Այդ ամենից բարձր, այդ ամենից սրտաշարժ, այդ ամենից եղբրերգական լովում էր մի տխուր մրմունջ, երբեմն յուսահատ աղաղակի փոխուող մի սրտաճմլիկ ողբ Լոմբարդիայի երկնքի տակից, իտալական ժողովրդի կրծքից — «Ջահը մարեց, ճառագայթը խաւարեց»: Եւ այդ անբուժելի, անդարմանելի վշտի միակ մխիթարութիւնն այն արձագանքն, էր որ ամբողջ աշխարհի մտածող ու զգացող սրտերից անդրադառնում էր դէպ Իտալիա, դէպ այնտեղ, ուր փայլել էր ջահը, ուր փայլատակել էր ճառագայթը և պատառելով տարածութիւնը հասել էր աշխարհի ամեն կողմերը:

Ո՛վ սքանչելի մխիթարութիւն: Այն վայրկեանին երբ որբայած Իտա-

լիան կորցնում էր իր սրտի վշտերը, իր հոգեկան ցաւերն ու տխրութիւնները միակ հասկացող ու մարմնացնող աննման որդուն, այն վայրկեանին երբ Խտալիան կարծում էր թէ իր համար ջաշը մարտից, ճառագայթը խաւարեց, այդ նոյն վայրկեանին երկրազնդի այն բոլոր անկիւններէց, ուր կայ մտքի լոյս և զգացման փայլ, սկսեցին հոսել դէպի որբացած երկիրը լուսոյ քուլաները և վերակենդանացաւ այն ահագին կեանքը որ ստեղծել էր Խտալիայի սրգի Վերդին և ուղարկել դէպ աշխարհի ամեն կողմերը: Եւ տեսաւ Խտալիան, որ ոչ թէ ջաշը մարել է. այլ իր հայրենիքի ջաշը բորբոքել է ամբողջ աշխարհի լոյսը և որ Վերդին ոչ թէ մեռնում է, այլ նոր է ծնւում:

«O mia patria, si bella e perduta»! Ահա այն աղիողորմ, սիրտ կտրտող աղաղակը որ դուրս թռաւ առաջին անգամ Վերդիի կրծքից, երբ նա աչք բացաւ, տեսաւ թէ որքան զեղեցիկ է իրեն ծնող հայրենիքը և սրբան նա կորած է ու մոռացուած: «O mia patria, si bella e perduta» աղաղակեց նա իր Նաբուքքօ (Nabucco) օպերայի մէջ, այն օրերում երբ աւստրիական ժոնգր ստրկացրել էր իտալական միտքը մինչև անասնական ստրկութեան ու անգիտակցութեան հասցնելու աստիճանը, երբ Պանտի ջանքերն իսկ փշրուելու վրայ էին, երբ իտալական ժողովուրդը ընկնում էր ալլաոեռութեան գիրկը, երբ նա դէպի ինքն ունեցած յարգանքը կորցնելու, փտանգին ենթարկուած, պատրաստուում էր ծաղր ու ծանակի առարկայ դառնալ մարդկութեան: «O mia patria, si bella e perduta» — լսուեց Միլա-

նի թատրոնում և Լօմբարդիայի ջերմ արեգակի ճառագայթներով սնուած սրտերը ցնցուեցին ու այդ օրից սկսուեց նոր վերածնութիւն «զեղեցիկ հայրենիքի»:

Այսօր մեռնում է և մեռել է այն մարդը, որ իր սրտի զգացմանց, խելքի բոլոր ոյժով աղաղակելով՝ առաջին իմաստն է տուել իր զեղեցիկ և կորած հայրենիքի վերածնութեան և միայն նրա դերեզմանի վրայ է լսւում նոր աղաղակ ամբողջ աշխարհի բերնից, թէ զեղեցիկ Խտալիան վերածնել է և չէ կորել:

Ի՞նչ աւելի մեծ երջանկութիւն կարող է լինել աշխարհի երեսին, քան մեռնել համակուած այդ զիտակցութեամբ: Եւ միթէ դա մահ է: Ո՛չ, դա ինքն է իսկական կեանքը:

II

Ջուզեպպէ Վերդի, որին մտածող, զգացող աշխարհը ընդունել է իբր տիրապետ, հրամանատար իր զգացմանց ու սրտի, ոչ թագաւորական, ոչ կոմսական և ոչ մի արտօնեալ ցեղից չէ: Նա ծնուել է 1813 թռականի, հոկտեմբեր 9-ին աղքատ, զեղջուկ ծնողներից, Ռանքօլ աղքատիկ և մոռացուած գիւղում, Բօսէտտօյի մօտ, Պառմի դքսութեան մէջ: Նրա հայրը գիւղական հիւլանոց, այն է քարվանսարայ պահող էր, իսկ մայրը նահապետական զեղջուկ, որ հայրենիքի հովից, իր ագարակի խտտից, իր մարդը ոռոգող աղբիւրակից, իր առաւօտը ողջունող թռչնակից և Լօմբարդիայի երկնքի տակ գտնուող մի կտոր հողից ուրիշ հայրենիք, ուրիշ աշխարհ չէր ճանաչում: Ջուզեպպօյի ծնուած տարին, այդ իգիլիա-

իւան աշխարհի երանելի խաղաղութիւնը վրդովուեց աշխարհակալ թըշնամու յարձակումով: Մի դժբախտ օր, երբ Ջուզեպպոյի մայրը գգվում էր իր զաւակին, նրա լսելիքը վարժեցնելով հովտի ղեփիւռին, յանկարծ լսուեցին առտորիական և ռուսական զօրքերի շեփորները և գնդակների տարափը սկսեց տեղալ անպաշտպան Ռանքօլ գիւղի տները վրայ: Կիսախեղազար մայրը, ղինուորների երեսը ճանկատելով, կրծքին ամուր սեղմած իր մանկահասակ երեխային, որ սարսափել էր որոտումից, փախաւ և մտաւ գիւղի փոքրիկ եկեղեցին. ուր սարսափաւար ժողովուրդը ծնկաչոք աղօթք էր անում երգեհոնի ձայնակցութեամբ:

Եւ այդ անկարող, վշտաբեկ, ընկճուած գեղջուկներից ուր կարող էր մտածել թէ իր աղիողորմ աղաղակների ձայնը այդ վայրկենին տպաւորվում է այդ եկեղեցում ապաստանած մանուկի սրտում և մի օր պիտի պայթի, պիտի որոտայ, պիտի լսուի ամբողջ աշխարհում և ցնցէ բոլոր զգայուն մարդկանց ուղեղները և սիրտը... *O mia patria, si bella e perduta!*

Հանճարները կրիտիկայի չեն ենթարկվում. նրանց երեւալու, զարգանալու և տիրապետութեան օրէնքների բացատրելու կարողութիւնը դեռ ևս վեր է մարդկային տրամաբանութիւնից, կախուած է համայքների, ազգերի և մարդկութեան տարբեր զգացումների և կեանքի յեղեղումներից, դարերի ընթացքում. սակայն մարդկային ուղեղն արդէն մասամբ կարողանում է բացատրել Սօկրատի, Քրիստոսի, Դանտի, Նարեկացու, Տօլստոյի, Կօնֆուկիանի, Բուդդհայի,

Վադնէրի ու այլ հանճարների ծնունդը. դէթ բացատրում է նրանց զարգացումը նրանց շրջապատող հանգամանքների համաձայն:

Վերդիի երաժշտական և պօէտիկական ամբողջ կեանքի ընթացքում ամեն մի յարմար դէպքում միշտ արտացոլում է հաղարաւոր տարբեր ձայների միջից այն նախնական սուկալի տպաւորութիւնը, որ սրել է նրա անդիտակ մանկական սրտի և ուղեղի վրայ, այն օրը, երբ նրա մայրը նրան փախցրել է աշխարհակալների գնդակներից: Վերդին, որ իր բոլոր երկերով և նրանց բովանդակած ու արտայայտած ոգով կատարեալ համաշխարհաքաղաքացի է, միևնոյն ժամանակ մինչև իր մահուան բոլէն մնացել է հայրենիքի սիրով տոջորուած հայրենասէր իտալացի, որ հազուադիւս չէ հանճարների մէջ: Մարդկային ցեղերի միջև եղած ցանկապատները և պարիսպներն առաջին անգամ իր արիւնով խորտակող Մեսսիան իսկ ամենից առաջ մտածում էր իր հայրենիքի համար, այդ պահանջելով անեն մի մարդից, որ ցանկանում է մարդասէր լինել:

Եւ Վերդիի մանկական կեանքի այդ ոտակալի փոթորիկին, այդ արիւնալից տեսարաններին հետևում է անմիջապէս այն կեանքը, որ նա իր ժօր հետ ամենայն օր լսում է գիւղական եկեղեցու երգեհոնը և զիւղացոյց առ Աստուած առաքած տիւուր մեղեդին, Լօմբարդիան դաշտի վրայ հեծեծող հողմը, միացած երկնից ազատ թռչունների ազատ երգերի հետ: Այդ է գիւղի երաժշտութիւնը, այնտեղ չկայ ոչ օրկեստր, ոչ օպերա, ոչ համերգ, այնտեղ են բնութեան

անարուեստ գործիքները, որոնց լաւ ճանաչելուց, զգալուց և ուսումնասիրելուց յետոյ մեծ հանճարները զարգացնում են և վերածում արհեստական գործիքների, աւելի փառաւոր, քան ինքը բնութիւնը:

Այդպէս՝ Վերդիի առաջին ուսուցիչը բնութիւնն էր և մեթօտը նրա հանճարի ոյժը: Եկեղեցու երգեհոնի, մօր երգերի և հողմի տերևների մէջ առաջացրած սօսաւիւնին վարժուած գիւղացի մանուկը հազիւ տասն տարեկան եղած, առաջին անգամ ցրնցուեց, գիւղի մեծ ճանապարհի վրայ հանդիպելով թափառական, մուրացկան մի ջութակահարի և հաւատալով որ նրանից բարձր արուեստագէտ չկայ աշխարհի երեսին, նրան աշակերտեց մի կերպ իր համար ջութականման մի գործիք շինելով:

Բարեսիրտ գեղջուկ հայրը տեսնելով որ իր որդին զուարճութիւն է զգում նուազածութեամբ և որ մինչև այժմ իրեն անծանօթ ձայներ է հրնչեցնում, խնդրեց եկեղեցու երգեհոն նուագող տիրացուին չմերժել դասեր տալ իր որդուն: Խեղճ տիրացուն հազիւ գիտէր երաժշտութեան այլ ու բէնր, ճիշտ այնքան որքան մեր երաժշտական «ուստա»ները, ուստի իր բոլոր իմացածը մի քանի շաբաթում փոքրիկ Վերդիին սովորեցնելուց յետոյ, մնում էր շուարած նրա հարցումների առաջ, տեսնելով որ աշակերտն իրենից աւելի գիտէ և միևնոյն ժամանակ ինքը նրա գիտեցածը հասկանալու ընդունակութիւնը չունէր:

Քսան տարեկան գիւղական երիտասարդը, անքուն գիշերներով երաժշտական ճաշակի ծարաւով տոջորուելուց յետոյ, երբ փորձեց իր

ուժերը, գտաւ որ կարող է գնալ Միլան և մտնել կոնսերվատուար: Սակայն Միլանի կոնսերվատուարը Վերդիին ընդունելու արժանի աշակերտ չհամարեց և քննութեան ժամանակ «կտրեց»: Եւ Վերդին չընդունուեց կոնսերվատուար. բայց կեանքի ծաղրն այնպէս բերաւ, որ տարիներ յետոյ Միլանի այդ կոնսերվատուարը իրեն համար պատիւ համարեց փոխել իր անունը ու անուանուել «կոնսերվատուար Վերդիի»...

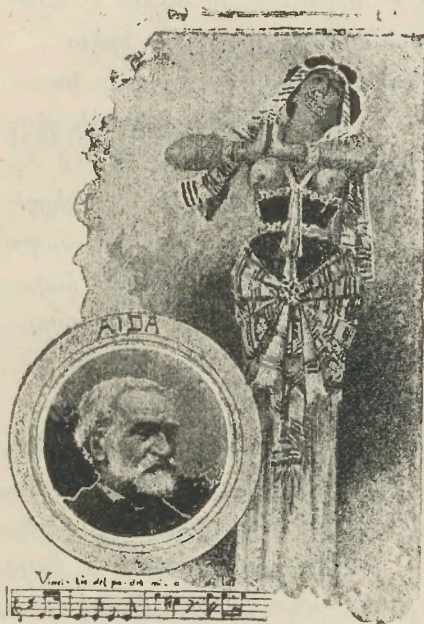
Կոնսերվատուարում անյաջողութեան հանդիպելով՝ Վերդին դիմեց յայտնի պրօֆէսոր Սավինիային, խընդրելով ղեկավարել իր երաժշտական ուսումը և Սավինիան տեսնելով երիտասարդի տաղանդը՝ ընդունեց: Երեք տարի 1833—1836 Վերդին գիշեր և ցերեկ նուիրուեց իր սիրած գեղարուեստի ուսումնասիրութեան և միայն երեք տարի յետոյ չափելով իր ուժերը՝ տուաւ Սկալաչի թատրոնին իր առաջին երաժշտական դրաման «Oberto di san Bonifacio» անունով. նրան ծափահարեցին: Ինչպէս պատահում է ամեն մի արագ յաջողութեան միջոցին, Վերդին ևս առժամ շլացած իր յաջողութիւնից ցանկացաւ մի վարկեան հեռանալ այն ուղղութիւնից, որով գծուած էր իր կեանքի փառաւոր ճանապարհը և զինքը տուաւ Բուֆֆի—«Un qior-no di reqnó».— Սուլեցին և սարսափելի սուլեցին: «Ես ինձ երբէք չեմ ների» ասաց նա և տասնութէկ ամիս ինքզինքը դատապարտեց լուութեան: Միայն 1843 թուականին երևաց նրա I Lombardi-ն, որ մի քանի օրուան մէջ տիրեց ամբողջ Իտալիայի սրտին ու մտքին ու դուրս սլացաւ Իտալիայի սահմաններից ա-

մենուրեք, ուր զգացող սրտեր կան: Եւ զրանից յետոյ երևացին միմեանցից աւելի սքանչելի, միմեանցից աւելի փառաւոր Ernani, Javani d' Arco, Attila...

Վենետիկը, Նապոլին, Միլանը, Փլորէնցիան շնչում էին Վերդիի ջընջով, սքանչանում էին այն անսահման երանութեամբ, որ նա լցնում էր իտալացի ժողովրդի սիրտը: Ի Ղօմբարդին և Նարուկիօն Հայրենասիրական տոգորանքի ամենասուրբ արտայայտութիւնն էր ոչ չոր ու ցամաք խօսքերով, այլ այն բոլոր ձայների ներդաշնակութեամբ, որոնք տարիներ շարունակ մնացել էին ճրնշուած Իտալական սրտերի մէջ, դառնալով արտասուաց կաթիլներ և այրելով աչքեր սուանց սրտեր գովաջնելու:

Յաղթանակն իր Հայրենակիցների սրտում կանգնելուց յետոյ, Վերդին երբ Համոգուեց թէ իտալական սիրտը փրկուած է, իր Հանճարի ճառագայթները ձգեց դուրս իր Հայրենիքից, մարդկութեան մեծ երկիրը նոյնպէս լուսաւորելով այդ ճառագայթներով: 1847-ին նա գրում է «Մակբէթ» օպերան, իր Հանճարը ներդաշնակելով ձև քապիի Հանճարի Հետ, որ այնքան լաւ է ճանաչել մարդու հոգին, նրա կրքերը և նրա արժանաւորութիւնները: Ապա սկսում է երաժշտական Հանճարի տենդը և զարմանալի բարեբերութեամբ սկսում են միմեանց հետևել Դուէ Փօսսաուի, Ալգիուա, Ի Մասնադիէնի, Ին Կօրսարօ, Հա ըստաուզիա դի լէզնանօ, ապա այնպիսի հսկայական գրումաճքներ, որոնք ամեն մի գրագէտ տան Փալօրիտոն են դառնում, ինչպէս Րիգօլէտտօ, Իլ Տրօլատօրէ, Տրավիատա, Ուն-

ըալլօ ին մասքէնա, Հա Փօրցա Դէլ Դէստինօ, Օթէլլօ, Էռնանի և որ պակն է այդ ամենի—Աիդա:

III

Ոչ մի իտալացի (և ոչ մի մահկանացու իսկ) բացի Գարիբալդիից այն անսահման ժողովրդականութիւնը չէ վայելել իւր Հայրենիքում, ինչ որ վայելի է Վերդին, այդ աղքատ գեղջուկի որդին, որ փայլեցրաւ իտալական Հանճարը: Եւ ոչ մի առանձին ազգի որդի այնպիսի մեծ տիրապետութիւն չէ ձեռք բերել ընդհանուր մարդկութեան մէջ եղած մտածող ու զգացող սրտերի վրայ, ինչպէս Վերդին, որին ճանաչում է և դաժակալը, և զինուորը, և ուսուցիչը և աշակերտը, և արհեստաւորը, և մուրացկանը, և նա, որ ոչինչ չունի աշխարհիս երեսին և ոչ ոք չունի, նա որ օգից միութարութիւն է սպասում և գտնում է նրան այն ձայների մէջ, որ Վերդին առել է բնութիւնից, ներդաշնակել և ընծայել մարդկութեան: Ահա զգացմունքների

մի կայսր, մի թագաւոր, որ ոչ գօրք է
ունեցել, ոչ սուր, ոչ թնդանօթ, ոչ
պատերազմել է, ոչ արիւն թափել և
սիրել է ամենքին, ու տիրել է այն-
պէս որ ամենքը սիրել են իրեն:

Ութսուն տարի շարունակ իտալացիում անբռնազբօսիկ կերպով, ժողովրդի սրտից բղխում և հնչում էր մի աղաղակ՝ «Viva Verdi» — «կեցցե՛ Վերդի» և այժմ իսկ երբ նրա մարմինը չկայ, այլ միայն հոդին է ճախրում հայրենիքի վրայ, նոյն աղաղակն է լսվում — «viva Verdi»:

Միթէ աչս չէ անմահութիւնը:

Զբաղուած մարդկային սրտի վեր-
քիւրը սպեղանելով, զբաղուած Լօմ-
բարդիայի վշտալից աղիոգործ աղա-
ղակին ծաղկեայ լուրմունք և կայ-
ծակի փայլ տալով, զբաղուած զգայուն
Աիդայի պապակուող սիրոյ ցօղը աչ-
րած սրտերի վրայ սրկելով, զբա-
ղուած Մակբէտի ողեկան տանջանք-
ները և յուզմունքները ներդաշնակ

Կրգի վերածելով, Վերդին, նա որ լսեցնում էր աշխարհին Սիցիլեան գիշերների կուսանաց ռադալակները, նա որ նոյն իսկ Նաբոգոդոնոսորին լացացնում էր, նա որ լցնում էր ամենքի սիրտը խաղաղ վշտով և անսահման մխիթարութեամբ. — ի՛նչ գործ ունէր նա քաղաքական աշխարհում, որ իրեն օտար էր բոլորովին: Սակայն նրա հայրենիքը նրանից արժանաւոր հասարակական գործիչ չէր տեսնում և իտալական ազգը իր մայեւստրօն մտցրաւ իբրեւ յաղթական իր ծերակոյտը, ընտրելով նրան ծերակոյտի անդամ, որովհետեւ նա էր իր հանճարով ամենամեծ և ամենապաղթող դիմուորը հայրենիքի:

Իսկ թէ մարդկութիւնը նրան սիրում է, դրա ամենամեծ ապացոյցներից մէկն այն է որ նոյն իսկ Հայերէն լեզուով Հայ գրականութեան մէջ նրան հիացմունք է արտայայտւում:

Wm. B. Mumford

ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑՈՒՄ

(Ներկայացուցից)

Հա՛ այս էլ հիւանդանոցն: Կիսարթուն
վերակացուն հագիւ աչքը բանալով,
Ճրագի լուսով մեզ ցոյց տուեց մի անկիւն.
Այնտեղ կեանքի վերջին օրերն համբելով,
Դանդաղ կերպով, անտուն-անտէր, բարձիթող

Զուռն էր փրչում աղքատ, ազնիւ մի գրող:
Եւ ականայ նախատեցինք մենք նորան,
Որ մարդաշատ այս քաղաքում նեղն ընկած՝
Նա չէր ասել մօտիկ մարդկանց ո՛չ մի բան,
Եւ ապաստան հիւանդանոցն էր ընտրած...

«Ի՛հ, ի՛նչ կայ որ, — ասաց նա մեզ հանաքով,
Կեանքս խաղաղ անց է կենում և՛ այստեղ,
Ես նայում եմ շուրջըս դիտող հայեացքով
Եւ շատ բան եմ գտնում, իրաւ, — հանճարեղ
Մեր Գօգօլի գրչին արժան այս վայրում.
Ահա՛, նայէք այն պարոնին, որ լըռիկ
Մահիճների չորս բոլորքն է թափառում,
Կազմած ունի նա ծրագիր գեղեցիկ,
Ափսո՛ս, միայն ինդճը «մի բան» չի ճարում —
Խոշոր գումար... Թէ որ գումարն այդ ճարէր,
Վաղուց բանջարն աղամանդ կը դարձնէր.
Խոստացել է և՛ ինձ առնել թեւի տակ,
Եւ միլիօն էլ հէնց սկզբում տալ լաստակ:

«Ահա՛ ծերուկ և՛ դերասան — նա կեանքում
Անգոհունակ և՛ մարդկանցից, և՛ բախտից,
Ի՛նչ էլ ասի — միշտ երկտող է մէջ բերում,

Այն էլ սրելալ, իւր Հին, սերտած դերերից:
 Բարեսիրտ է, ուրախ, քիչ էլ կըռուարալ,
 Բայց, ափսոս, որ Հիմա քնած է (Թէ՛ մեռած),
 Թէ չէ ձեզ էլ կը խընդացներ անպատճառ...
 Համար տասը Հիւանդն էլ լուռ կացած.
 Բայց ի՛նչպէս էր նա իրանց գլուղն երազում,
 Ինչպէս մաշվում իւր օջաղի կարօտից,
 Վերջին զըզուանք ու համբոյր էր աղերսում
 Իւր սիրասուն զաւակներից, կընօջից:
 Էլ մի՛ գարթիւր, այ խեղճ Հիւանդ, այ անտէր,
 Հէնց այդպէս էլ թմրութեան մէջ մեռիր դու...
 Սիրող ձեռքով չեն փակուելու քո աչքեր,
 Պահապանն է, աւանդ, նոցա փակելու:
 Վաղը կը գան օրապահներ, կը նայեն,
 Եւ կը ծածկեն մեռածներին սաւանով,
 Հաշուով նոցա մեռելատուն կը տանեն,
 Հողին կը տան դարձեալ մէկ-մէկ հաշուելով.
 Այնուհետեւ, ո՞վ սրբտացաւ, սիրող կին,
 Իզո՞ւր կը գաս Հիւանդանոց, կը փնտռես,

Դու չես գըտնիլ երբէք քո խեղճ ամուսինն,
 Թէկուզ ամբողջ մայրաքաղաքն փորվորես:

«Հէնց նոր այստեղ ահեղ մի դէպք պատահեց.
 Գերմանացի մի ծեր պատուօր իւր որդուն
 Այց էր եկել — երկնր, երկնր որոնեց...
 «Ահա այնտեղ մեռելների կայ ջուկ տուն,
 Այնտեղ փնտրէք» — ասաց ծառան անտարբեր:
 Խեղճ ծերունին դողաց, քիչ մնաց վալը ընկնէր,
 Սրբտապատառ, գլուխը կորցրած վագնեղ դէն,
 Եւ, առում են, ցնորուել է նա արդէն.
 Ճրջում է նա դիակներում շարունակ,
 Աչքից անվերջ արցունք թափում աղէկէլ,
 Լուռ անցնում է մէկ դիակից միւս դիակ,
 Լուռ խոնարհվում, տնտղում ամեն մի երես...

«Ասենք, միշտ չէ այստեղ միայն օտար ձեռք
 Փակում աչքեր, ցոնում վերան վերջին հող.
 Ես չիշում եմ, արիւնշաղախ, զլխին վէրք,
 Մեզ մօտ բերին կէս գիշերին մի ծեր զոդ,
 Չար ընկերն էր կատաղութեան բուպէին

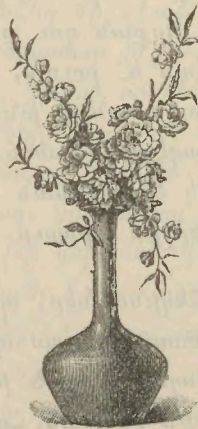
Նորան բանդում վերաւորել: Բըժըշկին
 Նա չէր լրիւմ, ոչ պատուէրը կատարում,
 Այլ շարունակ անհանգիստ էր ու սպառնում...
 Մօտենում է խնամող կինը հիւանդին,
 Ցնցվում յանկարծ, ապուշ կտրում զարմանքից,
 Նա լուռ, կարծես, չի հաւատում իւր աչքին,
 Աչք չեն պոկում նոքա իրար երեսից...
 Վերջն աչն եղաւ, որ արեան մէջ շաղախուած
 Այդ ոճրագործն՝ հարբած, կոպիտ ու դաժան,
 Յանկարծ լացեց, աղիւ-աղիւ հեկեկաց
 Իւր անդրանիկ մաքուր սիրոյ յանդիման...
 (Մանկուց էին նոքա իրար ճանաչում)...
 Կարճ միջոցում խիստ փոխուեցաւ ծերունին,
 Ամբողջ օրեր նա լալիս էր, աղօթում,
 Ուշադիր էր և՛ բըժըշկի խրատներին.
 Սակայն խեղճին փրկել էլ չէր կարելի...
 Եւ նա մեռաւ. արտակարգ էր այդ վախճան.
 (Ես լիշում եմ այդ գիշերը տըխրալի) —
 Նա պառկած էր արդէն անշունչ, անկենդան,
 Իսկ սիրոյ ձայնն լի՛ ներումով անսահման,
 Լի՛ աղերսող — մեղմիկ նորա ականջին
 Ջրջընջում էր. «ապրիր, ապրիր, իմ անգին»...
 Եւ թշուառ կիսն ինչ որ ունէր, ծախճըրից
 Եւ իւր սէրը փառք ու պատուով նա թաղեց...
 Ո՛վ դժբախտ կին, որքան դու քիչ կեանք տեսար,
 Բայց սիրեցիր որքան և՛ բուռն, և՛ երկար:
 Եւ ի՞նչ տուաւ սէրը կեանքի խնջոյքում,
 Բացի վըշտից ու աղէտից — խեղճ կրնկան.
 Առաջ — ամօթ, իսկ ծերուլէ հան հասակում —
 Ահ ու տագնապ վերջին տըխուր անջատման...

«Այստեղ կան և՛ հեղինակներ, պարոններ —
 Ահա, նայէք, դունատ, երկչոտ պատանեակ
 Գաղտագողի մեր կողմն ուղղած իւր քայլեր,
 Մօտենում է ձեռքին բռնած հաստ տետրակ.
 Գրչի սէրն է նորան ստիպել ցուրտ աշխարհ
 Գալ հարաւից, ոտքով անցնել ձիգ ճամբան.
 Խեղճն ուզում էր մըտնել փառքի վեհ տաճար,
 Գոհ է, որ գէթ այստեղ դտաւ ապաստան.
 Իւր ցընորներն ամենքին էր նա կարդում,
 Խընդացողներ ու ծաղրողներ շատ կային,
 Եւ միայն ես... ես ո՛չ ծաղրում, ոչ խնդում —

Դառն մըտքեր յուզում էին իմ հոգին:
 Գրող-եղբայրներ, աղէտաբի կայ մի բան
 Ճակատագրած մեր ամենքիս վիճակում.
 Եթէ մեզնից ամեն մէկը գէպ՝ իրան
 Չըզգար հաւատ — անչ Գործ ընտրէր նա կեանքում,
 Համաձայն եմ, չէին լինի, անկասկած,
 Խեղճ գըրչակներ, ողորմելի շնորհքի տէր,
 Սակայն չէին լինի նոյնպէս հրոչակուած
 Ո՛չ ձէքսպիրներ, ո՛չ Դանթէներ, ո՛չ Սքոտներ.
 Կեանքի կըռիւն մէկին փառքի հասցնելիս,
 Հաղարաւոր թույլերին է զոհ բերում.
 Բախտը կեանքում ձըրի ոչինչ չէ տալիս,
 Իւր տուածին միշտ զոհեր է նա խնդրում»:

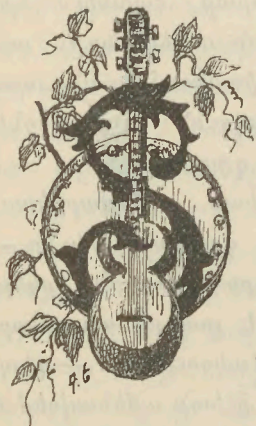
Մեր բարեկամն այստեղ խօսը հառաչեց,
 Եւ սկսուեց տազնապալից զառանցանք.
 Սպասեցինք, մինչ հանդարտուեց ու քընեց
 Եւ մօտիցը զգո՛յշ կերպով հեռացանք:

Միխայիլ Զապուշկան

ՆԱՐ-ԴՈՍ

(Դրական ակնարկ)

Ա

աղանդը ծնվում է. ոտեղծել տաղանդ՝ չի կարելի —ասում են շատերը: Սակայն եթէ չի կարելի ստեղծել՝ կարելի է և անհրաժեշտ է սնուցանել, զարգացնել տաղանդը, թէ չէ՝ նրա կայծերը երբեք չեն կարողանալ վառել և ոչ մի մըտաւոր կամ հոգեկան խարոյկ: Բնածին բայց կուլտուրազուրկ տաղանդը միմիայն այն դէպքում կարող է մի որ և է երևելի քերթուած արտադրել, երբ նա իր ոյժով, ոգևորութիւնով, ծաւալով հասնարի է մօտենում, եթէ ոչ՝ տաղանդը կը մնայ տաղանդ. բայց մի երևելի բան չի տալ, մի նոր խօսք չի ասիլ: Ճիշտ է, նա կարող է գրաւել ընթերցողին կամ իր գեղեցիկ ոճով, կամ հրապուրիչ սիւժէտով, կամ համակրելի ուղղութեամբ և կամ ուրիշ յատկութիւններով, բայց ո՞ր և է շրջան չի կազմիլ, նոր ճանապարհ ցոյց չի տալ, չի վառիլ, չի առաջնորդիլ: Բաւական չէ միմիայն տաղանդ ունենալ. հարկաւոր է, որ տաղանդով օժտուած մարդը մտաւորապէս կանգնած լինի այն աստիճա-

նի վրայ, որի վրայ կանգնած են նրա ժամանակակից առաջադէմ մարդիկ, և կամ աւելի ևս բարձր աստիճանի վրայ:

Մենք էլ ունինք գրականութեան նման մի բան, մենք էլ ունինք զրոյներ և մի քանի տաղանդաւոր զրոյներ. արդեօք համապատասխանում են նրանք մեր վերոյիշեալ չափաւոր պահանջներին: Հեռու չզնանք առնենք մեր այն դրականներին, որոնք այժմ էլ են գրում: Դրանցից շատերը սկսել են իրենց գրական դործունէութիւնը՝ բաւականի տաղանդաւոր և մինչև իսկ աչքի ընկնող գրութեան քննարկով. սակայն ժամանակի ընթացքում առաջադիմելու, վեր բարձրանալու փոխարէն՝ սկսեցին սանդուխքից կամաց-կամաց վայլ իջնել և այժմ կամ բոլորովին չեն զրոււ և կամ շատ աւելի թույլ քան սկզբները: Այդ երևոյթի պատճառն ի՞նչ է: Գուցէ այն, որ նրանք իրենց ասելիքը ասացին, այժմ էլ բան չի մընացել ասելու. նրանք արդէն գրեցին, պատկերօրէն ցոյց տուին այն ամենը, ինչ որ գիտէին, ինչ որ տեսել էին, ինչ որ նրանց հրապուրել էր և կամ գոռեցրել: Կարելի է ի հարկէ, միևնույն երևոյթներին զանազան պարագաներում զանազան բացատրութիւն տալ, մարդկային յարաբերութիւններ յիշել նոր կէտեր, նոր կողմեր գտնել, բայց այդ բոլորի հա-

մար հարկաւոր է օրէցօր զարգանալ, զուգնըթացաբար գնալ առաջագէտ կեանքի հետ, զարգանալ և ապրել բաղմակողմանի կեանքով: Մի սկանգիւնաւացի զրոյ հետեւեալ իրաւացի միտքն է յայտնում՝ պէտք է «որ ժամանակի (գարուս) երակը զարնի այն գեղարուեստական երկի մէջ, որ ձգտում ունի կենսական դառնալու»: Կեանքն ամեն բոլոր գնում է առաջ և վայ նրան, ով չի ուզում հասկանալ, որ երեկուայ պաշարով չի կարելի այսօր ուղեցոյց լինել հասարակութեան: Քայց գուցէ, մտածում ես, մեր բելլետրիստների յետամնացութեան պատճառը և այն է, որ նրանց վրայ ուշադրութիւն դարձնող չկայ, ուղղող կամ խրախուսող չկայ: Ամեն մի գրող — ընթերցող է ուզում: Իսկ մեր մէջ ով է կարդացողը: Չափազանցութիւն չի լինիլ, եթէ ասեմ, որ մեր գրեթէ ամբողջ զրականութիւնը ամփոփում է պարբերական մամուլի մէջ: Իսկ պարբերական հրատարակութիւններից միմիայն օրաթերթերն են, որ քիչ շատ ընթերցող ունեն. մնացեալ հրատարակութիւնների՝ շաբաթաթերթերի, ամսագրերի, վեցամսեակների ընթերցողներին կարելի է մատով հաշուել: Աւելացրէք սրա վրայ և այն, որ օրաթերթի ընթերցողը բնականաբար շատ քիչ է հետաքրքրվում գեղարուեստական գրականութիւնով, և ամեն մի տողի մէջ հրապարակախօսութիւն է փնտրում:

Չունենք մենք և՛ քննադատութիւն, որ ամեն մի գրականութեան մէջ վերին աստիճանի արդիւնաւէտ դեր է կատարում, մանաւանդ սկզբնականներին ճանապարհ և ուղղութիւն ցոյց տալու հարցում: Ուրեմն ոչ կա-

մաւոր ընթերցող, ոչ էլ ՚ի պաշտօնէ ընթերցող — էլ ունի համար շարունակէ իր գրական գործունէութիւնը երիտասարդ վիպասանը. ինչ խօսք կարող է լինել այս դրութեան մէջ գեղարուեստական գրականութեան յառաջադիմութեան մասին: Մենք ինքներս գիտակցաբար սպանում ենք սկսնակների սէրն ու եռանդը, արդեւք ենք հանդիսանում նրանց տաղանդի զարգանալուն՝ նուրբ կոկոնից գեղեցիկ ծաղիկ դառնալու:

Հասարակութեան անտարբերութիւնը դէպի իր գրականութիւնը, — որի ոյժը գեղարուեստական երկերի մէջն է և ոչ թէ լրագրի առաջնորդողի կամ թղթակցութեան, — դէպի իր առաջադիմութեան ամենավտանգ և ուժեղ գործօնը, ոչ միայն մահացնում է ամեն մի ձիրք և ընդունակութիւն, այլ նոյն այդ հասարակութեան երակների մէջն էլ մահացութիւն է մտցնում:

Խորհրդածութիւնների առիթ տուողը այն հեղինակն է, որի հետ կամենում եմ ծանօթացնել ընթերցողներին: Այդ հեղինակը՝ անտարակոյս օժտուած է վիպադրական տաղանդով, բայց հասարակական անտարբերութեանը դէպի նա կապել է նրան այնպիսի մի աշխատանքի հետ, որ ազատ ժամանակ չի տալիս նրան ստտիճանաբար զարգացնել իր տաղանդը և, ընդհակառակը, ըստպսունում է դարձնել նրան մօտ ապագայում «կորած տաղանդ»:

Խօսքս Նար-Գոսի մասին է, որի իսկական անունը Միքայէլ Յովհաննիսեան է:

Բ

Արդէն տասն և երեք տարի է, որ Նար-Գոս անունը երևում է մեր զբաղակալութեան մէջ. նա ունի բաւականաչափ բելլէտրիստիքական երկեր՝ վէպեր, պատկերներ, վէպիկներ, էստիլներ, աւանդութիւններ և այլն, Բոլորն էլ գրուած են զեղեցիկ լեզուով, շատերը՝ տաղանդով: «Նոր-Գար»-ի ընթերցողները, («Նոր-Գար»-ի մէջ են հրեան եկել Հեղինակի բոլոր գրուածքները) միշտ սիրով և հետաքրքրութեամբ են կարդացել այն բոլորը, որի տակ Նար-Գոսի անունն են տեսել. և եթէ այդ «բանասիրականները» մի օր առանձին գրքով հրատարակուի, աւելի ևս ընդարձակութիւն կը գտնեն ընթերցող դասակարգի մէջ: Վարժում եմ, որ չեմ սրտալուրջ, եթէ ասեմ, որ ամեն ընթերցող, կարդալով նրա տաղանդաւոր գրուածքները, ընթերցանութեան ժամանակ ապրում է Հեղինակի և նրա հերոսների հետ. նրանց հետ սիրում է և տանջվում, նրանց հետ զայրանում է, նրանց հետ ծիծաղում: Մը խօսքով ընթերցողը բոլոր ժամանակ գրուածքի ազդեցութեան տակ է գտնվում: Եւ որովհետեւ Հեղինակը փափուկ ու ազնիւ սրտի տէր մարդ է երևում, որովհետեւ նա միշտ պաշտպան է կանգնում անգործին, ուրախանում է ճշմարտութեան յաղթանակով, անձուկ է քաշում իդէալի կորստեան համար, հասկանալի է որ նրա գրուածքների ազդեցութիւնը ցանկալի և դատարարալի է: Գրքադարար այդ ազդեցութիւնը երկար չի տևում և անհետանում է, երբ գրուածքը մոռացւում է... Նար

Գոսը մինչև այժմ չի կարողացել տալ այնպիսի պատկերներ, այնպիսի տիպեր և երևոյթներ, որոնք կարողանային ընթերցողին յափշտակել, յաղթել և մնալ նրա մտքի ու երևակայութեան մէջ և ընդ միշտ տպաւորուել այնտեղ: Սակայն այն հանգամանքը, որ ընթերցողը առանց ճանձնոյթի, իսկ շատ անկամ հետաքրքրութեամբ է կարդում Նար-Գոսի գրուածքները, որ նրանք թէպէտ և ժամանակաւորապէս, այնուամենայնիւ *ազդում են* ընթերցողի վրայ — այդ արդէն ցոյց է տալիս, որ նա իզուր չէ ընտրել վիպասանական աստղաբեղը: Եւ պէտք է խոստովանուել, որ իր տաղանդի չափով Նար Գոսը տուել է մի քանի շատ զեղեցիկ և շնորհալի գրուածքներ:

Տարիների ընթացքում Նար-Գոսը աշխատակցել է (այժմս էլ է աշխատակցում) «Նոր-Գարին»: Այդ թերթի բոլոր բաժիններում նա մաս ունի. կարծեմ չափազանցած չեմ լինիլ, եթէ ասեմ, որ նրա դրածից և թարգմանածից մի ամբողջ տարուայ «Նոր-Գար» կարող է կազմուել: Բայց ընթերցող հասարակութիւնը ճանաչում է Նար-Գոսին գլխաւորապէս, իսկ շատերը բացառապէս, իբրեւ վիպասան, որովհետեւ միայն վիպական գրուածքների տակն է ստորագրում նա իւր կեղծ անունը: Ուրեմն Նար-Գոսը լիովին և իսկական զրական գործիչ է. նրա բոլոր գործունէութիւնը զրական ասպարիզի վրայ է, նա ապրում է զրականութիւնով: Նար-Գոսի կեանքի ամենալաւ մասը անցել է «Նոր-Գարի» համարներում: Սրա բանասիրականներում յաջորդաբար լոյս տեսան «Նունէ», «Ննա Սարոյեան», «Քրն-

քուշ լարեր», «Երկնքի զանգակը», «Մեծ գործի սկզբում» և այլ, գրություններ: Բացի «Աննա Սարոյեանից» — այդ վեպերից ոչ մէկը առանձին զրքով հրատարակուած չէ: «Աննա Սարոյեանի» մասին մեր մամուլը դուրսանքով խօսեց, բայց ընդհանուր առմամբ պէտք է խոստովանել, որ մինչև այժմ Նար-Դոսին աւելի քիչ են յաջողուել մեծ երկերը, քան թէ փոքրիկ պատկերներն ու էսիւդները: Վերջիններիս մէջ նա կատարեալ վարպետ է: Երևում է որ հեղինակը լաւ և ի մօտոյ ծանօթ է այդ շրջանին, այն դասակարգին, որ դուրս են բերուած նրա իրական պատկերներում: Այդ գրուածքներում նա մեր զրականներից ոչ մէկին նման չէ. իւր սիւթէտներով, դուրս բերուած հասարակութիւնով, պատմելու ձևով — աւելի նմանում է անգլիական գրող Արտ. Մօրրիսօնին: Սա էլ Նար-Դոսի նման իւր փոքրիկ պատկերների համար ընտրում է Լօնդօնի ամենաաղքատ և յետ ընկած թաղը Ուայտչափէլը, որ համապատասխանում է Թիֆլիսի Հաւաքարին: Միայն Նար-Դոսի տաղանդի բնաւորութիւնը, տուշէն (toucher) աւելի մեղմ է և փափուկ, քան նրա անգլիացի ընկերոջը: Հերոսների և հերոսուհիների աննախանձելի գրութեւնը, անմխիթար ներկան մի տեսակ մշտական թախիծ և տիրութիւն են ներշնչել Նար-Դոսի բոլոր վեպիկներին ու պատկերներին: Բաղտազուրկ, խեղճ, աղքատ և տղէտ մարդիկ են այդ հերոսները, որոնց մասին հեղինակը սրտի կսկիծով է պատմում, և նրանց դառն ճակատագրի թարգմանն ու պաշտպանն է հանդիսանում: Իւր վեպիկները սիւ-

թէտներով նա շատ անգամ լիշեցնում է ռուս երիտասարդ վիպասան Մակսիմ Գօրկին,*) իսկ իւր տրամալրութիւնով Վսեվոլոդ Գարշինին:

Գ

Նար-Դոսի մանր գրուածքների մէջ գործողութիւնը տեղի է ունենում քաղաքի յետ ընկած մասում, աղքատների թաղում, որոնց կարծես մոռանում են քաղաքային վարչութիւնն էլ, ոստիկանութիւնն էլ, բերար մարդիկ էլ: Փողոցները նեղ ու կեղտոտ, գիշերը մութ, լապտերների բացակայութիւն. այստեղ չեն մուրալ, բայց և չեն տուրքում հարրստութիւնից: Փողոցներում լիքը երեխաներ, այս ու այն անկեանը — գիւնտներ, կռիւ ու հայհոյանք — սովորական երևոյթներ են: Իսկ տանը, ներսը — աղքատութիւն, շատ անգամ սով, հիւանդութիւն և խաւար, անթափանցիկ խաւար...

Ահա մեր առաջն է հարբած Յոպոպը (նոյն անունով պատկերի հերոսը), մարդկային կերպարանքը և զգացմունքները կորցրած. նա մի խեղճ և վայրենի արարած է: Բայց Յոպոպը բացառութիւն չէ. նա ծընուած օրից ի վեր լրպէսներով էլ շրջապատուած է: Միակերպ է անցնում նրանց կեանքը՝ սկզբից ընկերական քէֆեր, յետոյ մշտական հարբեցողութիւն, յետոյ գողութիւն, կրօն և մարգասպանութիւն. նրանք խմում են հարբելու համար, իսկ խըմելու փողը ճարում են նրանց կա-

*) Տեսէք Մ. Գօրկինի մի քանի մանր պատկերները և մանաւանդ վերջին „Трое“ վեպիկի սկիզբը (Жизнь, 1900թ. № 11)

նայք, երեխաները: Բայց եթէ նեղն ընկնին՝ խմելու փող միշտ կը ճարուի՝ գողութիւնով, աւագակութիւնով: Դր-
ժուարը մի անգամ այդ ճանապարհի վրայ ընկնելն է իսկ գնալն արդէն հեշտ է: Այդպիսիներէն է, օրինակ, Արտեմը («Սև փողերի տուկոսը») այդ փչացած ու ապականուած մարդը, որ ապագայում աւագակ դառնալու բո-
լոր գրաւականներն ունի: Հեղինակն իւր տաղանդին յատուկ նուրբ գծե-
րով է նկարագրում Հերոսի հոգեբա-
նութիւնը և տալիս է մեզ նրա ամ-
փոփ, ռէլիէֆ պատկերը: Զատ լաւ է և իրականութեան հաւատարիմ է դուրս եկել Հերոսի մօր պատկերը, որին առանձին գութ և սէր է ցոյց տալիս հեղինակը: Պատկերը գրուած է մեծ տաղանդով և իր տրագիկա-
կան սիւժետով ուճեղ տպաւորութիւն է գործում ամեն մի ընթերցողի վը-
րայ: Ոչ պակաս տպաւորութիւն է գործում Նար-Դոսի և միւս պատ-
կերը «Կեանքի խաչը», որտեղ դուրս է բերուած զինեմովի ընտանիքը: Նա-
ղըջքար Դաւիթը ահա երկու շաբաթ է, որ գործի չէ. գրա հետևանքը նախ այն է, ի հարկէ, որ տանը ու-
տելու հաց չկայ, իսկ յետոյ, որ ղլխաւորն է, նրա մօտ կոպէկ չկայ արաղի, գինու համար, մինչդեռ նա երկու օր է «գինու, արաղի համ ան-
գամ չի առել», իսկ «երկու օր գինի չխմել, երկու օր արաղ չխմել,—այդ միւսնոյն է, թէ երկու օր ծարաւից պապակում լինես և ջուր չճարես»—
այդպիսի դրութեան մէջ Դաւիթը տուն է գալիս: Տանը ամեն ինչ նը-
րան զայրացնում է, նեղացնում. հայ-
հոյանքները թափում խեղճ կնոջ՝ Մայիսի գլխին: Դաւիթը տանջւում է ծարաւից, բայց տանը ոչ արաղ

կայ, ոչ էլ փող. «օհ, անիծուես դու փող, անիծուես»—կրկնում է Դաւի-
թը ու դէս ու դէն ընկնում: Այդ ժամանակ ուրախ—ուրախ ներս է մտնում նրանց ութ տարեկան ողորի Ակոբը: Խեղճը արժանի չի լինում ներս մտնելու և ասելու, թէ ուս-
տէն մի արասի է բաշխել իրեն, հայրը իսկույն վրայ է պրծնում և յափշտակում նրա ձեռից փողը: Ի գուր մայրը սաստում է որդուն, ի գուր յիշեցնում ամուսնուն, որ ուտելու հաց չունեն... Բռունցքի պինդ հար-
ուածը կնոջ կրծքին—ահա ինչ է լի-
նում Դաւիթի պատասխանը: Երբ գե-
տինը փռուած Մայիս ուշքի է գա-
լիս, միայն մի «ան» է թռչում նրա վշտահար կրծքից: Աւելի լաւ չէ և Նատոի ընտանեկան կեանքը («Ի՞նչ եղաւ յետոյ, երբ շաքարամանից եր-
կու կտոր չաքար պակսեց» պատկեր-
ից): Նատոն երկու կրակի մէջ տեղն է ընկած՝ չար գոքսնչի և անխիղճ Եագօրի: Վէպիկը վերջանում է տը-
խուր պատկերով՝ Նատոն անշարժ ընկած է փողոցում և ամուսնու հար-
ուածներից չկարողանալով սթափուել՝ խոր հառաչներ է քաշում: Այս պատ-
կերների մէջ ամեն մի խօսք, ամեն մի գիծ կեանքից է վերցրած. այդ ընտանիքներն այն հազարաւոր և միլիոնաւոր ընտանիքների տիպարն են, որոնցով միշտ վխտում են մեծ քաղաքները: Ահագին հարըս-
տութիւն, միլիոններ և նրա կող-
քին—մի արասու համար ղլուխ ջար-
դողներ, օրերով հաց չուտողներ: Ահա մի տուն, ուր ձիաների ախոռները միայն լինչ արժեն, իսկ նրան հան-
դէպ—մի խրճիթ, ուր երեխան մեռ-
նում է ցրտից և քաղցից, զրանք մեծ քաղաքներում սովորական երե-

ւոյթներ են: Այս նիւթական անհաւասարութիւնը և անհաւասարութեան անարդարութիւնն է, որ և ստեղծել է սօցիալական հարցը: Ամեն տեղ՝ լինի այդ Պարիզում թէ Թիֆլիզում, նիւթական դիսսօնանսի պատճառներն էլ, հետեւանքներն էլ միևնոյն են՝ փողատէրը հարստանում է ուրիշի աշխատանքը շահագործելուց: Աշխատող դասակարգը, ոտուկների կամ ճորտերի նման, աշխատում է այդ հարուստների համար, իսկ ինքը մնում է նոյն «չունիմ» (պրօլետարի)՝ ինչպէս որ ծնուել էր: Նա ապրում է հարստից ստացած կոպէկներով և երբ այդ կոպէկներն էլ չեն լինում, նրան մնում է միայն սովից մեռնել: Բայց նախ սկսում է գինեմոլութիւնը, յետոյ գողութիւնը... Տխուր պատկերներ: Եւ ո՛ր է այն միջոցը, որ իսկապէս կարողանար օգնել այդ խեղճերին և միթէ բարեգործական ժամանակաւոր և պատահական օգնութիւններով կարելի է այդ խոր և հին վէրքը բուժել:

Ինչքան շատ աղքատ—այնքան էլ շատ տղէտ. և ընդհակառակը: Ո՞վ է տուել նրան փող՝ զաւակներին ուսում տալու համար. ո՞վ է բաց արել նրանց համար ձրի ուսումնարաններ, արհեստանոցներ, դասախօսութեան դահլիճներ, թատրոններ և այլն: Նիւ-Եօրկ և Լօնդօն դեռ մի քանի տարի է, որ աղքատ դասակարգին հեշտացրել են լուսաւորութեան ճանապարհները՝ յատուկ նրանց համար դպրոցներ, համալսարաններ, ակումբներ և այլն բանալով: Նոյն հոսանքը հասել է և Ռուսիա. Թիֆլիզն էլ ձեռնամուխ է լինում «Ժողովրդական տան» շինութեան. բայց ո՞վ գիտէ, հաւաքարի

նման անկիւնը ե՞րբ կը լուսաւորուի: Իսկ տգիտութիւնն այդտեղ, ինչպէս և առհասարակ մեր ամբօխի մէջ, աւելի սարսափելի է, քան թէ ուրիշ փոքր ի շատէ կուտուրական ազգերի մէջ: Որքան, օրինակի համար, զոհ են տանում խաւարից բղխած նախապաշարմունքներն ու սնոտիապաշտութիւնները: Միթէ Սաքուլն էլ («Կեանքի ծաղրը» պատկերի մէջ) զրա՛նց չի զոհ գնում: Եւ այդ Ազին, որ խորհուրդ է տալիս պառկած հիւանդին թէլէթու Ս. Գէորգին ուխտ տանելու, և խեղճ Նատօն, որ իւր մահամերձ ամուսնուն անձրևի տակն է պահում (որովհետեւ նրան հաւատացրել են, թէ հրեք օրից առաջ հիւանդին եկեղեցու պատի տակից չի կարելի վերցնել, թէ չէ ուխտը չի կատարուի): Միթէ զրանք համոզուած սնապաշտներ չեն, միթէ տգիտութիւնը չէ ստիպում նրանց այդ անգթութիւնը կատարել... Միթէ նոյն տգիտութեան և սարսափելի, խոր արմատացած նախապաշարմունքների հետևանքը չէ խեղճ Մարթայի եղբորգակուն մահը: «Հոգին փչելիս, առում է հեղինակը, Մարթայի բերանը բաց էր մնացել և այդ բաց բերանը կարճեռ, խորին յանդիմանութեան նման ինչ-որ բան էր ասում, որ շրջապատող մթնոլորտի մէջ ոչ ոքի ականջը չէր մտնում...» Եւ չի էլ կարող մտնել, կ'աւելացնենք մենք մեր կողմից, մինչև որ չվերջանայ այն թանձր խաւարը, որ մշուշի պէս պատել է խեղճ հայ Ժողովրդին թէ գիւղերում և թէ քաղաքներում: Իր բոլոր գլուխածքների մէջ և մանաւանդ այս փոքրիկ պատկերների մէջ Նար-Գոսը վերին աստիճանի իրական գրող է, որ ամեն ինչ վերցնում է կեանքից,

իրականութիւնից: Տների, սենեակների, կահ կարասիքների, զգեստների, խօսակցութիւնների, զգացմունքների, սովորութիւնների և կենցաղավարութեան այլ կողմերի նկարագրութիւնները լիովին համապատասխանում են այն շրջանին ու դասակարգին, որ դուրս է բերուած նրա այդ պատկերների մէջ: Նա ուշիմ դիտող է և հետաքրքրական պատմող: Նար-Գոսր բաց է անում վարագոյրի ծայրը և ցոյց է տալիս մեկ Գաւթների, Մայլների, Աղիների և Լերիշների նիստ ու կացը, կեանքը, դրութիւնը և, կարծես, ասում լինի ընթերցողին. «այս ձեր տեսած ու լսածից մի քիչ զանազանում է. այս ուրիշ աշխարհ է. ահա ձեզ ասպարէզ, այստեղ գործեցէք և ձեր տուած օգուտը մարդասիրութեան անգնահատելի մի գանձ կը լինի:»

Դ

Եթէ Նար-Գոսր Սօպասանի նման իր փոքրիկ պատկերներից օգտուէր, ինչպէս նկարիչը օգտուում է իր էտիւդներից, և մի մեծ վէպ ստեղծէր ու դուրս բերէր այդ սոսկալի իրականութիւնը իր բոլոր կողմերով, այն ժամանակ նա մի գլուխ գործոց ըստեղծած կը լինէր: Բայց նա մինչև այժմ իր մեծ վէպերի համար ընտրել է այն շրջանը, որի մէջ մենք ամեն օր պտըտում ենք, որ մօտ է մեզանից ամեն մէկին և որի դրութիւնը մենք գիտենք զուգէ աւելի լաւ, քան ինքը հեղինակը: Թէպէտ և մեծ վէպերի մէջ էլ նա շօշափում է հասարակական խնդիրներ, տալիս է զեղեցիկ իրական պատկերներ, բայց և այնպէս նրա մեծ գրուածքները երբէք չեն կարողանում ընթերցողի

վրայ այն ազդեցութիւնը գործել, ինչպէս «Յոպոպ», «Կեանքի ծաղրը», «Ընտանիքի խաչը» պատկերները:*) Պատճառը գլխաւորապէս այն է, որ հեղինակը իր մեծ վէպերում թողած նկարչի վրձինը, ուզում է հրապարակաւ, հոգեբան կամ բարոյագէտ լինել, և այդ նրան չի յաջողվում: Ահա թէ ինչու ընթերցողն էլ չի ստանում այն բաւարարութիւնը, որ տալիս են հեղինակի փոքրիկ, անկեղծ և ճշգրիտ իրական պատկերները: Պէտք է այն էլ նկատել, որ Նար-Գոսի խոշոր վէպերն ու վէպիկները բաւականի ձգձգուած են, որ չի նկատուում կարգալիս, որովհետև մաս մաս է տպվում և գլխաւորապէս շրնորհիւ հեղինակի, զեղեցիկ, սահուն և կենդանի լեզուին: Եթէ չեմ սըլիւսվում, Նար-Գոսը ունի եօթը խոշոր վէպ և վէպիկ՝ «Նունէ», «Բարերար և որդեգիր», «Աննա Սարոյեան», «Քնքուշ լարեր», «Զազունեան», «Մեծ գործի սկզբում» և «Տանտիրոջ աղջիկը»: Եթէ նրա, Մեծ գործի սկզբում՝ վէպը վերջացած լինէր՝ մենք ուրախութեամբ երկար կը խօսէինք նրա մասին, որպէս Նար-Գոսի ամենայաջող խոշոր վէպի մասին: Սակայն այդ վէպի միմիայն մի մասն է լոյս տեսել, որից կարելի է

*) Կան հեղինակներ, որոնք կարծես ստեղծուած են մեծ վէպեր յօրինելու համար, այսպէս՝ օրինակ Վալտէր Սկոտը, Զօլան, Զպիլհագէնը, Դոստօեֆսկին, Սեն-Լէիյը, Բաֆֆին, Զիրվանզագէն, Եւ ընդհակառակը՝ կան հեղինակներ, որոնց աւելի յաջողվում են մանր գրուածքներ. այսպէս՝ Փր. Կոպպէն, Գի-դը Մոպասանը, Ուսպէնսկին, Չէխովը, իսկ մեր գրողներից՝ Ա. Ագապեանը, Վ. Փափապեանը, Առուղուրեանը, Գուգէ Նար-Դոսն էլ դրանց շարքին պատկանի:

եղրակացնել, թէ Հեղինակը կամեցել է նկարագրել մեր արդի Հասարակութիւնը և նրա վերաբերմունքը դէպի վերջին աղետալի, բայց պատմական դէպքերը:

Նար-Դոսի խոշոր վէպերի մէջ վերջին տեղը չեն բռնում Հասարակական ու կենցաղավարական զանազան Հարցերը վերաբերեալ՝ դաստիարակութեան, կանանց դրութիւն-թեանը, դասակարգերի յարաբերութիւնների և այլն: Այսպէս՝ Հարուստ օրիորդների դաստիարակութեան Հարցին է նուիրուած Հեղինակի գեղեցիկ Հոգեբանական էտիդը՝ «Աննա Սարոյեան»^{*)} Էտիդի Հերոսուհին լիովին զոհ է իւր այլանդակ դաստիարակութեան: Մինչև որ Աննան — «արտօնեալ» դասակարգի այդ զաւակը, Հարուստ է, կարծես թէ նա օրինաւոր մարդ է. այսպէս է կարծում նա ինքը, այսպէս են Համոզուած և ուրիշներ: Քայց կեանքի Հէնց առաջին Հարուածի առաջ նա անգոր է, նա ոչ մի բան չգիտէ, ոչ մի աշխատանքի չէ ընտելացել. նա չէ իմանում թէ ինչ է կեանքը, ինչ է կարիքը, ինչ է խոչընդոտը, ինչ է կռիւը: Հէնց առաջին քայլից նա կորցնում է գլուխը, և շատերի նման յուսահատուած մահուան մէջ է գտնում իր միակ փրկութիւնը: Նամակի ձեով գրուած այս փոքրիկ վէպիկը մի գեղեցիկ փորձ է կեանքի փոթորիկների առաջ անգոր Հայ քաղաքացուհու Հոգեբա-

*) «Աննա Սարոյեանը» թարգմանուած է ռսերէն և լոյս է տեսել այս տարի «Кавказский Вѣстникъ» ամսագրում: Նոյն Հեղինակից ռսերէն թարգմանուած են և տպուած «Յոպոպը» և «Երկնքի զանգակը» աւանդութիւնը:

նութեան: Հեղինակը տեղ-տեղ շատ է մթնացնում գոյները, մելօդրամատիքական գոյն է տալիս օրիորդի նամակներին, բայց ընդհանրապէս նա շատ ճիշտ է նկատել օրիորդների դաստիարակութեան պակասութիւնները և այդ պակասութիւնների տրւած վնասը: Նա ճիշտ է նկարագրել նոյնպէս օրիորդի դրութիւնը, տանջանքը, յուսահատութիւնը և անմիտ վճիռը: Աննան «միջազգային» տիպ է. նա այնքան Հայ է, որքան վրացի կամ ռուս. զուտ տեղական Հայկականը նրա մէջ զրեթէ բացակայում է: Ընդհակառակը Քալին՝ («Տանտիրոջս աղջիկը» վէպի մէջ) բուն Հայ աղջիկ է, Հայ քաղաքացուհի: Գեղեցիկ աչքերով, թուխ երեսով Քալին Համեստ է և ծնողասէր: Նա նոյնպէս իբրև որոշ շրջանի Հայուհի՝ Հայերէն չի իմանում և չի էլ խօսում: Քալին իւր շրջանի ստրուկն է, որ պարզ յայտնուած է այն ժամանակ, երբ նա ամուսնանում է չտրւած պառաւ և Հարուստ գինեվաճառի Հետ, թէպէտ և սիրտը պատկանում է Հայ աղքատ ուսուցչին: Նա շարունակում է քաղաքացի-Հայուհի մնալ — չամուսնացած՝ նա խելացի և ընթերցասէր օրիորդ է, մինչեւ ամուսնանալուց յետոյ նա մի «կեկէլ» է դառնում և «գրբացների» շէմքն է մաշում: Այս բաւականի աջող և Հեղինակի Համար բնորոշ վէպիկ է. բնորոշ եմ ասում, որովհետև ամբողջովին կեանքից է վերցրած, շինծու բան այստեղ գուցէ միայն սիւժետն է, բայց այն էլ կարող էր Հեղինակի առաջ կամ իր Հետ պատահած լինել: Մնացեալը — տիպերը, տեսարանները, խօսակցութիւնները — բոլորն էլ ուղղակի կեանքից

են վերցրած: Իսկ այն ամենը, որ Նար-Դոսը կեանքից է վերցնում և ոչ թէ մտքից հանում, նրան միշտ աջողում է: Քացի դրանից, այդ վեպիկը ամեն ոք կը կարդայ ժպիտը երեսին, մանաւանդ տանտիրոջ նկարագրութիւնը, նրա խօսակցութիւնը: Պէտք է ասել որ արդէն «Քաշալ Մարտիրոսի պարիքը» պատկերում և ուրիշ մի քանի տեղ նշմարվում էր հեղինակի հումորը, որ այստեղ էլ է երևան եկել: Այդ ցոյց է տալիս, թէ Նար-Դոսը կարող էր շնորհալի հումորիստ լինել, եթէ շարունակէր գրել այդ ուղղութեամբ: Նար-Դոսի միւս խոշոր վեպերի մասին ես չեմ խօսում, որովհետեւ այս յօդուածովս ես չեմ ուզեցել նրա գրուածների մանրամասն քննադատութիւնն անել, այլ աշխատել նրանցից ստացած տրպաւորութիւններս ամփոփել և ցոյց տալ Նար-Դոսի, իբրև վիպասանի, թոյլ և ուժեղ կողմերը, ցոյց տալ՝ թէ ինչո՞ւ նա դիւր է գալիս ընթերցողին և ինչ յոյսեր կարելի է դնել նրա վրայ:

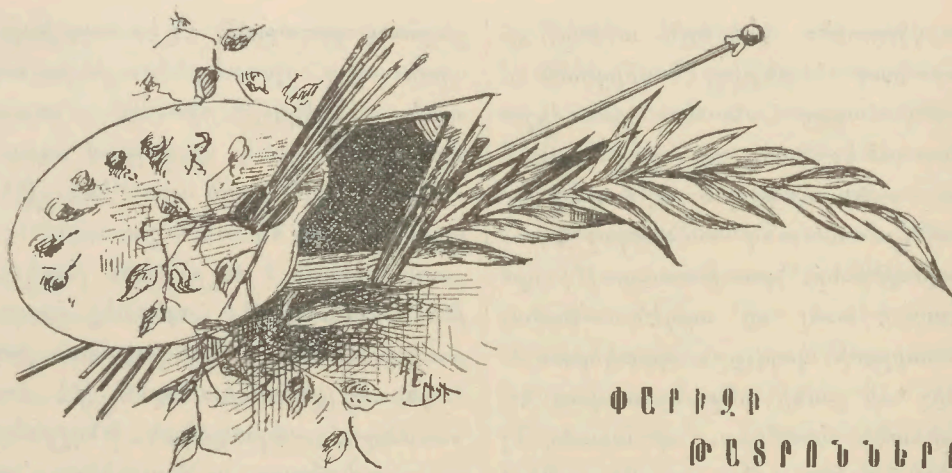
Ամփոփելով մեր բոլոր գրածը, պէտք է ասել որ Նար-Դոսը իբրև վիպասան դեռ զարգացման աստիճանի վրայ է, նա երկտասարդ է*) և, ինչպէս երևում է, կենսունակ գրող: Իբրև իրական կեանքի պատկերների հեղինակ—Նար-Դոսը ան-

շուշտ ապագայումն էլ կը տայ նոյնպիսի աջող գրուածքներ. հէնց նոր տուեց մի դեղեցիկ պատկեր «Նորածին Մանուկը» և սրտաշարժ պատմուածք «Սպանուած աղանին»: Ռէալականութիւնն անշուշտ տաղանդի յատկութիւնն է և բնածին յատկութիւն. նոյնպէս էլ հոգեբանի հոտառութիւնը: Քաց թէ՛ իսկական խոր հոգեբան լինելու համար և թէ մանաւանդ հասարակական խնդիրները լաւ հասկանալու և վերլուծելու համար հարկաւոր է գիտութիւն, ուսում: Այդ կողմից Նար-Դոսը թոյլ է: Եթէ նա կարողանար աւելի առաջ տանել իր զարգացումը, լրջօրէն ըզբաղուել այն հարցերով, որ ուզում է արծարծել վեպերի մէջ, այն ժամանակ նա իր բնածին ընդունակութիւնների շնորհիւ կը կարողանայ առաջադիմել և ապագայում տալ աւելի գեղեցիկ, լուրջ և հասարակական նշանակութիւն ունեցող վեպեր և վեպիկներ:

Քաց կը կարողանայ արդեօք Նար-Դոսը ինքնակրթութեամբ պարապելու համար ժամանակ գտնել, երբ նա տարին տասներկու ամիս, առաւօտեանից մինչև երեկոյ՝ «փօշտի» ձիի նման խմբագրութեան սալլն է առաջ տանում...

Կ'ապրենք—կը տեսնենք:

*) Նար-Դոսը ծնունդ է 1867 թուին Թիֆլիսում:

Փ Ը Բ Ի Զ Ի

Թ Ը Տ Բ Ո Ն Ն Ե Բ Ը

Եթէ նախնի Հռոմում քաղաքացիք աղաղակում էին՝ „Հաց ու զրւարճութիւն“, ժամանակակից Ֆրանսիացիք, և մասնաւորապէս փարիզացիք, նախ և առաջ „զուարճութիւն“ են պահանջում: Առանց դրան կարծես թէ հրապոյր չունի կեանքը ոչ ոքի համար, հասարակութեան ինչ դասակարգին էլ պատկանելիս լինի: Ինտելիգէնտը պէտք է զգում լուր փրամայի, երաժշտութեան, միջակ բուրժուան թեթեւ կօմեդիայի, ուր նրան ուրախ տրամադրութիւն է պարգևելու. իսկ բանուոր դասակարգին, բացի իրական պարզ պիէսներից, անհրաժեշտ են նաև զուարճութիւններ, ուր հանգիսականի առաջ պատկերանային ոյժ և ճարպիկութիւն և վերջապէս ժամանակակից ապականուած «կեանք վատնողին» կարևոր են այնպիսի զուարճութիւններ, որոնք կարողանան զրգուել նրա հիւանդոտ զգայնութիւնը և ջղային երևակայութիւնը: Այդ բազմակողմանի պահանջներին ժամանակակից Փարիզը աւելի քան բաւարարութիւն է տալիս իւր բնակիչների և բիւրաւոր օտարազգիների առաջ բանալով բազմաթիւ թատրոնների, կրկեսների, կաֆէ-կօնսէր զահլիճների զուները...

Առաջին տպաւորութեան ներքոյ հանգիսականը նոյն իսկ շփոթվում է Փարիզի զուարճութիւնների բազմատեսակութիւնից. բայց եթէ նկատի առնել փարիզեցիների սովորութիւնը՝ երեկոները տանից զուրս զուարճանալ, այն ժամանակ հասկանալի է թէ ինչո՞ւ Փարիզի թատրոնները միշտ լեցուն են և երբէք նւթական վրնասի չեն ենթարկվում:

Փարիզի թատրոնների մեծագոյն մասը մասնաւոր ձեռնարկութիւն է, և միայն չորս թատրոն կան, որոնք կառավարութիւնից են օժանդակութիւն են ստանում, այն է՝ Opéra (օպերա) Opéra Comique (կօմիքական օպերա), Théâtre Français (Ֆրանսիական թատրոն) և Odéon (Օդեօն): Բացի դրանցից երեք յայտնի բեմական ոյժեր՝ տ. Սառա Բերնար, տ. Ռըփան և պ. Անտուան ունին սեպհական թատրոններ:

Ներկայ տեսութիւնը նուիրում ենք վերը յիշած թատրոններին, իսկ այնուհետև համառօտալի կը խօսենք միւս բեմերի մասին:

*
* *

Փարիզում օպերային երաժշտութիւնը նուազ կերպով է զարգացած և միայն Օպերա և Օպերա-Կոմիք բեմերն են ծառայում այդ նպատակին. մասնաւոր օպերային թատրոններ գոյութիւն չունին: Իսկ եթէ ի նկատի ունենալ և այն Հանգամանքը, որ Օպերա-Կոմիք թատրոնում տրվում են ոչ թէ լուրջ երաժշտական գործեր, այլ շատանում են ստյով միայն թեթեւ օպերա-օպերետներ — „Փրա-Դիալօ“, „Թաիս“, „Մինիօն“ „Հէնդէլ-Գրետէ“, „Սանդրիլիօն“ և երբեմն „Կարմէն“, ապա „Օպերային թատրոնի“ Համար, ուր ներկայացումները տեղի են ունենում շաբաթական չորս անգամ, մնում են լուրջ օպերաներ:

„Օպերա“ թատրոնի ռեպերտուարը այնչափ էլ Հարուստ չէ. այսպէս, անցած թատրոնական շրջանում շաբաթական երկու անգամ բեմ էր Հանում „Astarté“ (Աստարտէ) օպերան, որ երաժշտական քննադատների ընդհանուր կարծիքով մի թույլ գործ է, բայց Հասարակութիւնը սիրով էր յաճախում, ըստ որում նախ օպերան դրվում էր վերին աստիճանի շքեղ, պատմաբանօրէն ճիշտ — անցքը կատարվում է Հին Եգիպտոսում, և երկրորդ՝ դերերը յանձնվում էին խմբի առաջնակարգ դերակատարներին:

Մի քանի թերթերի վկայութեամբ „Աստարտէ“-ի Հեղինակը մտերմական կապեր ունի „Օպերա“-ի թատրոնապետի Հետ, ուստի և Հասկանալի է այն սիրալիք ուշադրութիւնը, որին արժանացրել էր թատրոնի վարչութիւնը „Աստարտէ“-ին: Թատրոնական շրջանի միւս օրերին պարբերաբար ներկայացնում էին „Աիդա“, „Հուգենօտներ“, „Ռօմէօ-Ջուլիէտ“,

„Փաուստ“, „Լօէնգրին“ և „Տան-Հէյզեր“:

Բոլոր այդ օպերաները տրվում են ամբողջովին, առանց կրճատումների և փալում արտագոյ կարգի շրջութեամբ: Մի կողմ թողնելով բազմաթիւ խմբական երգիչներին, Հարուստ օրկէստրը, ուշագրաւ „ամբօն“ պատկերացնող անթիւ ստատիստներ, գեկօրացիաները և ընդհանուր առմամբ „mise-en-scène“-ը չափազանց ճոխ և աչք շլացնող է: Ոչ նուազ ուշադրութիւն է նուիրած և պարբերին: Սակայն մի երևոյթ, որ անպատուաբեր է „Օպերա“ բեմին, դա Փարիզի թատրոնների մեծագոյն մասին յատուկ, և նոյնպէս „Օպերա“ թատրոնում իշխող կլակեօնների սիւտեմն է: Այդ խնդրին մենք նորից դառնալու ենք, իսկ այժմ պէտք է նկատել որ ոչ մի տեղ „կլակեօնները“ այն աստիճան չեն զրգուում Հանդիսականներին, ինչպէս „Օպերա“ թատրոնում: Ամեն մի բարձր նօտային, որ Հնչվում է արտիստի բերնից, միւսնոյն է յաջող թէ անյաջող՝ յաջորդում է անյայտ խորքից բուռն ծափահարութիւնների լուռ աղմուկ, որ բառիս բուն նշանակութեամբ խանգարում է Հանդիսականներին: Պէտք է գարմանալ միայն թէ ինչպէս այդ կեղծ ծափահարութիւնները չեն զրգուում նոյն իսկ դերակատար երգիչներին: Եթէ փարիզեցին սակաւ է վայելում օպերային երաժշտութիւնը, դրա փոխարէն նրան առատօրէն առաջարկվում է նուազահանդէսներ և առաւելապէս սիմֆօնիքական երաժշտութիւն: Բացի բազմաթիւ, զրեթէ ամենօրեայ նուազահանդէսներից, որ տալիս են տեղացի և եկուոր յայտնի միջակ

երաժիշտները ձմեռային թատրոնական շրջանում կիւրակէ օրերին կայանում են սիմֆօնիքական նուագաւանդէսներ, հռչակաւոր Կօյօննա և ձեւիլլեար երաժիշտների ղեկավարութեամբ բացի դիւանից, անցած սեզօնին „Vauville“ թատրոնում հիւշաբթի օրերին տեղի էին ունենում սիմֆօնիական հանդէսներ, թէ փարիզեցի երաժշտապետների և թէ նրմանապէս Գերմանիայից հրաւիրուած յայտնի երաժիշտների առաջնորդութեամբ (Էրմանա, Դիօրֆէր, Մուկ, Չտենիքաի և այլն), իսկ սեզօնի վերջը երևան եկաւ իւր նուագախմբով „երաժշտապետների արքան“ Նիկիշ, որ արժանապաստան աղմուկով յաջողութեան:

Դրամատիքական թատրոններից, ինչպէս վերը լիշած ենք, կառավարութիւնը օժանդակում է երկուսին՝ „Ֆրանսիական թատրոնին“ և „Օդէօնին“: Դրանցից առաջինը, որ յայտնի է „Comédie Française կամ Մօլիերի տուն“ մականունով, հռչակուած է իւր անցեալով, իւր աւանդութիւններով:

Comédie-ի ռեպերտուարը մշակում է մի ամբողջ մասնաժողով, որի պարագլուխն է յայտնի փ. Կլարետին և որի անդամներն են եղած անցեալում և այժմս են Ֆրանսիական արդի հռչակուած թատրերգուները: Բացի դասական ռեպերտուարից „Comédie“ թատրոնին խորթ չեն և ժամանակակից պիէսներ, քիչ թէ շատ հետաքրքրաշարժ նոր երկերը սիրալիր ընդունելութիւն են գտնում Comédie-ի կողմից: Երեքշաբթի և հինգշաբթի օրերը բաժանորդագրական են և ահա այդ օրե-

րին բեմ են հանվում նոր պիէսները: Մի երեւոյթ, որ առանձնապէս աչքեցնում է հանդիսականին Comédie թատրոնում, այդ խմբի հաղուագիտ ամբողջութիւնն է: Խմբի մէջ թույլ արտիստներ չկան, հազիւ կարող է պատահել, որ դերը համապատասխան չլինի արտիստի ուժերին, կամ դերակատարը փչացնէ դերը: Պէտք է անձամբ տեսնել և համոզուել թէ որպիսի կատարեալ անսամբլով է ներկայացվում Comédie թատրոնում Պալերօնի „Տաղտկալի աշխարհ“ հրնացած կօմեդիան, որպէս զի մարդ ըմբռնէ, թէ ինչպէս մի այլպիսի անբովանդակ գրուածք կարող է զեղարուեստական զուարճութիւն պատճառել հասարակութեան, շնորհիւ դերակատարների տաղանդաւոր խաղին:

Քաժանորդագրական օրերից դուրս անցած շրջանում շարունակ տրվում էր Վիկտօրիէն Սարգուի „Հայրենիք“ դրաման: Այդ հին գրուածքը մեծ յաջողութիւն վաստակեց, որ անպայման վերագրելու է պիէսի արտաքին հարուստ էֆֆեկտներին, որոնք առատօրէն սփռուած են դրամայի ամբողջ հինգ գործողութեան մէջ, բոտ որում „Հայրենիք“ գրուածքը բնաւ բաւարարութիւն չէ տալիս այն պաշանջներին, որոնց պիտի համապատասխանէ դրաման և մելօդրամայի կնիք է կրում: Կոմս Դը-Ռիգօրի զլխաւոր դերը կատարում է Comédie Française թատրոնի — doyen — Մուսէ-Սիւլին, մի անգուղական սրտիստ հերոսական դերերի: Մուսէ-Սիւլին ստեղծել է մի նոր ուղղութիւն առողանութեան, մենախօսութիւնները նա արտասանում է մասամբ երգելով, ընդգծելով առանձին դարձուածներ և բառեր: Արտասա-

նութեան այդ ձևը կատարելապէս բնորոշում է կոմս Դը-Ռիգօօրի դերը —այդ ազնիւ Հայրենասէրի և վերաւորուած ամուսնու բնաւորութիւնը: „Հայրենիք“-ը ներկացվում է շքեղ, ամբոխի տեսարանները միանդամայն իրական են, պրօցեսիաները ապշեցնում են իրենց ճոխութեամբ: Փարիզի թերթերում յաճախ զարմանք էր արտայայտվում, որ այդ դրամատիքական ֆէերիան տեղաւորուել է „օրինակելի բեմի“ վրայ, ինչպիսին ճանաչուած է „Comédie Française“ թատրոնը. լրագիրների կարծիքով այդ գրուածքը պէտք է հիւրընկալուէր „Porte St. Martin“ կամ „Ambigu“ թատրոններում: Բայց գրուածքի յարատեւ անընդատ յաջողութիւնը և մասնաւորապէս Մունէ Սիւլիի վաստակած դափնիները Ռիգօօրի դերում ստիպում էին Comédie-ի վարչութեան անուշադիր լինել մամուլի ձայնին և շարունակել բեմ հանել „Հայրենիքը“, շաբաթը չորս անգամ: Comédie-ի լիակատար բնորոշումը ամբողջացնելու նպատակով այս էլ պէտք է ասենք, որ կլակեօնների ընդհանրացած սիստէմը ծաղկում է այդ թատրոնում ևս: „Հայրենիքի“ ներկայացման օրերին կլակեօնները նոյն իսկ լրացուցիչ տարր են հանդիսանում պիէսի. իւրաքանչիւր արհեստական էֆֆէկտին կամ ճրճուան մենախօսութեան անմիջապէս հետեւում են բուռն կեղծ ծափեր: Չմոռանանք յիշել և այն, որ Comédie Française-ի արտիստները աչքի են ընկնում իրենց զգեստներով և երբեմն նորաձեւութիւնների հեղինակողներ են հանդիսանում՝ զգեստ կրելու, մագեր սանրելու, գլխարկ գործածելու ինքնուրոյն տիպ մշակելով:

Կառավարութիւնից օժանդակութիւն ստացող միւս թատրոններից մէկն էլ „Odéon“-ն է, որ գտնվում է Սենայի ձախ ափին — Լատինացոյ թաղում:

Չաբաթը երկու անգամ այստեղ նշանակվում են ցերեկուան ներկայացումներ պակասեցրած գներով. (6 ֆրանկ արժէքաւոր սովորական տեղը — տրվում է 2 ֆրանկով) և խաղացվում են դասական ռեպերտուարի երկեր: Այդ ներկայացումները գրեթէ բացառապէս սիրով յաճախում են ուսանողութիւնը և օտարազգիները: Վերջինները իսկոյն աչքի են ընկնում ձեռքերին բռնած զրքերով (պիէսների բնագիր). մի սովորութիւն, որ թէև բաւական ծիծաղաշարժ է, բայց բնական. օտարազգին, որ ընտելացած չէ ֆրանսիական լեզուի արագութեան և այն էլ համեմած կլասիք պիէսների առողջանութեան գոհարներով, անկարող է հետևել դերակատարների խաղին, ուստի բնագիրը խոշոր ծառայութիւն և զիւրութիւն է ընծայում հանդիսականին. Կորնէյ, Ռասին և Մոլիեր — ահա ցերեկուան ռեպերտուարը:

Երեկոնները Ողեօնում տրվում են ժամանակակից կեանքի պիէսներ և ի դէպս յաջողութեան պիէսը երկարատեւ ժամանակ տեղ է բռնում ռեպերտուարում:

Այս տարի լրնթացս չորս ամսուան խաղացվում էր Բրիօյի „Château historique“ («Պատմական ամրոց») պիէսը, որին փարիզեցիք բնորոշում են՝ C'est très amusant («դաշատ գուարճալի է») խօսքերով: Ինքն ըստ ինքեան Բրիօյի զրուածքը մի տժգոյն գործ է — դա մի սրամիտ հեգնութիւն է հարետացած բուր-

ժուալի, որ տենչում է արիստոկրատիք վերմակով վարադուրուել և գրականութեան երկրպագու Հանդիսանալ և որ այդ նպատակին Հասնելու Համար պատմական ամբողջ տէր է դարձել, ուր ապրում են բազմաթիւ արտիստներ և գրականագէտներ: Զարունակ բեմի վրայ կատարուող *quiproquo* (օտարոտի թիւրիմացութիւններ և թիւրատեսութիւններ), ահա այն պատկերները, որոնցով Հիւսուած է այդ երեք արարուածով պիւէսը:

Ճնորհիւ դերակատարների կենդանի խաղին և բաւարար անսամբլին, պիւէսը գրաւում է Հանդիսականին. ոչ նուազ Հետաքրքրութիւն է պատճառում և զարկ տալիս գրուածքին գեղեցկուհի Սորէլ արտիստուհու մասնակցութիւնը, որ եթէ Հաւատ ընծայելու լինինք շրջող լուրերին, Հանգուցեալ նախագահ Ֆելիքս Փօրի առանձին մտերմութիւնն էր վայելում:

Ներկայ մարտ ամսին Բրիօլի պիւէսին յաջորդեց երեք գործողութեամբ չափաբերական ոճով գրուած մի այլ դործ „*Ma féé*“, բայց անյաջողութեան մատնուելով, իսկոյն տեղ տուեց նախորդին:

Ինչպէս վերը յիշեցինք, բացի կառավարութիւնից օժանդակուող դրամատիքական բեմերից Փարիզում գոյութիւն ունին բազմաթիւ մասնաւոր թատրոններ, որոնցից յայտնի են երեք Հռչակաւոր արտիստների թատրոնները—տիկ. Սառա Բերնարի, տ. Ռըժանի և պ. Անտուանի (*Théâtre libre*):

Այդ թատրոնները խիստ են տարբերվում իրենց ռեպերտուարով: Այդ

բեմերի վրայ բացառապէս ներկայացվում են պիւէսներ, որոնց Ֆրանսիացիք անուանում են „*pièce à thèse*“, այսինքն պիւէսներ, որոնք քննադատում են և վերլուծում որևէ Հանրային խնդիր և որ Հանդիսականին նիւթ են մատակարարում մի շարք յուզիչ Հարցերի լուծման: Այդ բեմերի վրայ Հաղիւ կարող էք տեսնել թույլ պիւէսներ, թեթեւ կօմեդիաներ կամ ֆարսեր:

Այդ բեմերի գոյութիւնը Հաստատում է այն միտքը, թէ թատրոնը միայն զուարճութեան Համար չէ, այլ նա Հանդիսանում է իբրեւ կրթական Հաստատութիւն, որ բեմական գրուածքները պէտք է ողևորեն Հանդիսականին, Հանեն նրան առօրեայ տղմից և ակնյայտնի կերպով պարզեն այն Հանրային ցաւերը, որոնց անՀատը դիտում է անփոյթ կերպով, առանց ժամանակ նուիրելու նրանց լուսաբանութեան կամ նրանց դէմ մաքառելու:

Ահա այն ազնիւ, առաքինի ուղին, որով ընթանում են այդ բեմերը, ահա այդ բեմերի դաւանած վարդապետութիւնը:

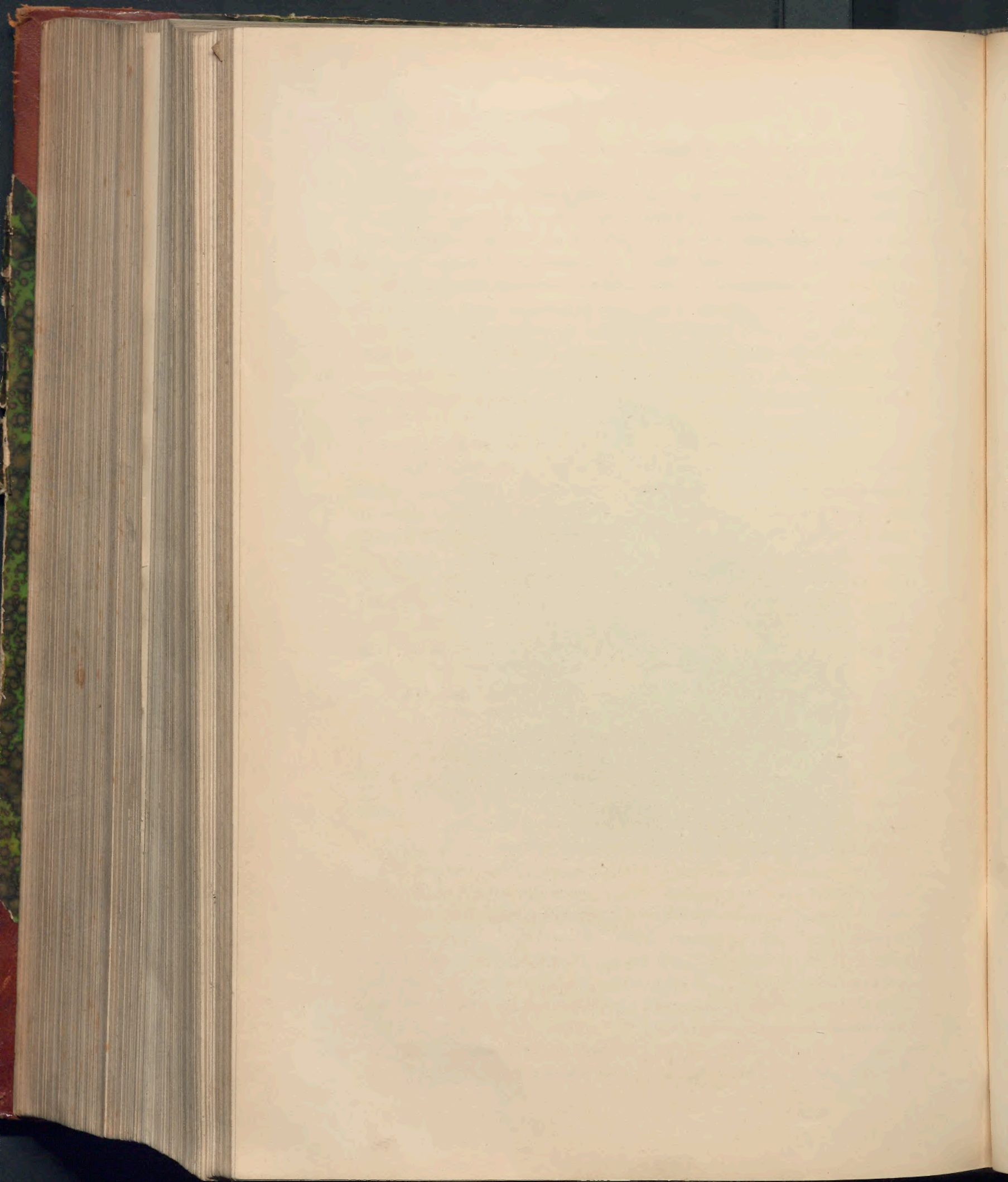
Դրանցից Սառա Բերնարի թատրոնը ամբողջ սեզօն փակ էր, որովհետեւ Հռչակաւոր դերասանուհին աւագ Կօկլէնի Հետ միասին ճանապարհորդում էր Ամերիկայում:

Անտուանի թատրոնում վեց ամիս շարունակ իւրաքանչիւր օր տրվում էր Բրիօլի „*Les remplaçantes*“ («Մայրերի փոխանորդներ») պիւէսը, որ ամբողջ թատրոնական շրջանում ռեպերտուարի սիւնն էր: Պիւէսը և Հեղինակի անունը միանգամայն ար-

*) «Մայրերի փոխանորդներ» պիւէսը տպագրվում է «Թատրոնի» ներկայ №-ում:

ԱՂԷՔՍԱՆԻ ՇԻՐԱՆՔԱՂԷ

ժանի են, որ սովորականից աւելի կանգ առնենք նրա մասին:

Իւր գրուածքներում Բրիօն — ժամանակակից Ֆրանսիացի տաղանդաւոր թատրերգուներից մէկը — միշտ քննում է որեւէ հասարակական հասունացած խնդիր և միշտ ինքնուրոյն շահագրգիռ գոյնք է տալիս նրան: Բրիօնի պիէսի ներկայացումից հանդիսականը հեռանում է խոր տպաւորութեան ներքոյ, թէ հասարակութեան լուծումը սպասող հերթական հարցերի համազումարը աւելացել է մի նոր երևոյթով ևս. որ կայ դարձեալ մի կենսական պատկեր, որի այս կամ այն ուղղութիւնը կարող է կերպարանափոխել նոյն իսկ մի շարք դասակարգերի բարեկեցութիւնը և ապագան: Ընտանեկան կեանք, ամուսինների փոխադարձ յարաբերութիւններ, ապահարգան, երեխայոց զիճակը — ահա այն յուզիչ հարցերը, որոնց շուրջը պարտում է Բրիօն: Եւ իւր „Les remplaçantes“ նոր պիէսի մէջ Բրիօն շօշափում է հանրային մի սուր, լուրջ, կարեւոր հարց — „ծրծմայրերի“ խնդիրը, այն է թէ գիւղական համայնքի նիստ ու կացի վրայ ինչ ազդեցութիւն ունի փառիզեցի մայրերի մէջ ընտելացած տրգեղ ախտը — մանուկ երեխաների սրնունդը յանձնել գեղջուկ ծծմայրերին, որպէսզի իրենք հնարաւորութիւն ունենան անընդհատ շարունակելու աշխարհային ուրախ կեանքը:

Առաջին գործողութիւնը կատարվում է իսկ գիւղի մի խրճիթում, որ Փարիզին մատակարարում է առողջ ծծմայրեր. մինչև անգամ գիւղում յատուկ ծծմայրեր որսող գործակալներ են ապրում, որոնք ունին մանրամասն ցուցակ ծծմայրերի, նրանց

ընտանեկան վիճակի: Կանանց մի մասը հաճոյքով է անձնատուր լինում ծծմոր կոչման, զբաւուելով քաղաքի հանգիստ ու ապահով կեանքից: Բացի դրանից գիւղի արական մասը ոչ միայն չէ դիմադրում կանանց այդ զբաղմունքին, ոչ միայն չէ ցաւում որ ընտանեկան յարկը, իրենց զաւակները մնում են անխնամ, այլ ընդհակառակը քաջալերում և նպաստում է որսորդ գործակալներին. չէ որ այդ հանգամանքը միջոց է տալիս իրենց գէթ ժամանակաւորապէս անհոգ կեանք վարել: Ծծմայրերը այնչափ մեծ վաստակ ունին, որ նրանց ամուսինները կարող են ապահով ապրել, նոյն իսկ եթէ զբամի պէտք զգան անհոգ կեանքը շարունակելու և շուրջ ծախքերի համար, ամուսինները չեն երկնչում շանտաժից՝ բաւ է միայն մի երկտող գրել „պարոններին“, թէ նա — ամուսինը տկար է, անհրաժեշտ է կնոջ ներկայութիւնը՝ իրեն կամ երեխաներին խնամելու համար և „պարոնները“, որոնք կատարելապէս ընտելացած են նման արարքներին, անմիջապէս հասցնում են 100—200 ֆրանկ և դժգոհութիւնների առաջն առնում: Արդ՝ հասկանալի է, որ գիւղում տիրում է սանձարձակ անառակութիւն, հարբեցողութիւն և ծոյլութիւն... Վշտալի և ցաւալի է մանաւանդ այն տխուր իրողութիւնը, որ ծծմայր կանայք այն աստիճան գտնվում են իրենց ամուսինների ազդեցութեան ներքոյ, և այդ արհեստը սերունդից սերունդ անցնելով այնչափ ամուր կերպով է ծծուել նրանց արեան մէջ և դարձել մի սրբազան աւանդութիւն, որ Փարիզում ծծմոր պաշտօն ստանձնելը, ամեն մի կին, գէթ

իւր կեանքում երկու անգամ, համարում է մի անհրաժեշտ հարկ բնութիւնից վիճակուած—իւր օժիտի մի մասը:

Բայց ինչպէս ամենուրեք, այստեղ ևս հրապարակ է դալիս բողոքող տարրը: Ահա և Բրիօն նկարագրում է Լազարէտի փոքրիկ պատմութիւնը: Երբ նա փորձեց պաշտպանել իւր իրաւունքները իբրեւ կնոջ և մօր, թէ ամուսինը և թէ սկեսարը ջահէլ կրնոջ, որ երկու ամսական մանուկի մայր է, համոզում են նրան քաղաք գնալ ծծմօր պաշտօնով ձեռնառու պայմաններով, բայց Լազարէտը վրձուողակի մերժում է, առարկելով թէ չի հրաժարուիլ ընտանեկան յարկից և թէ իրենց ունեցած սուղ միջոցները բաւարար են համեօտ ապրուստի համար: Սկեսարը զայրանում է, և նախ մեղմ և շոյելով, իսկ յետոյ բռնի ոյժով կամենում է հարսին *„խելքի բերել“*: Լազարէտի ամուսինը թէև բարի բայց կամադուրկ մի անձն՝ չէ համարձակվում ընդդիմանալ հօր պահանջին, ուստի ստիպում է կնոջը որ նա ծծմօր պաշտօնն ստանձնէ: Վերջ ամենայնի հայր ու որդի կարողանում են կորզել դժբաղդ մօր համաձայնութիւնը, որ թէև լաց ու կոծով, բայց և այնպէս հետևեալ օրը մեկնում է Փարիզ:

Երկրորդ գործողութիւնը կատարվում է հարուստ բուրժուա ընտանիքում, ուր Լազարէտը ծծմայր է: Զուրջը տիրող շուայ կեանքը արդէն որոշ ներգործութիւն է ունեցել առողջ գեղջկուհու վրայ. անգործութիւն բամբասանք, սիրահարական թեթև արկածներ սպասաւորների հետ և նեարդային ջղաձղութիւն, զգուանք, և ատելութիւն դէպի օտարի դաւակը,

ձգտումն որչափ հնարաւոր է շատ դրամ կորզել, ահա Լազարէտի նիստ ու կացը քաղաքում: Բեմ է ելնում բժիշկը, որ զիւզից գալով լուր է բերում Լազարէտին նրա երեխայի մասին: Գիւղական բժիշկը ընկնելով Փարիզի այն մայրերի շրջանը, որոնք երեխայոց յանձնել են ծծմայրերի խնամքին, կրակոտ կերպով և եռանդով դատաւիտում է փարիզեցի մայրերի տգեղ վարքը և մի փայլուն մենախօսութիւն է արտասանում մայրական պարտականութիւններին: Այդ տեսիլը պիէսի լաւագոյն էֆֆէկտով կտորն է: Բժիշկի բերանով հեղինակը իւր հայեացքներն է բացատրում շօշափուած խնդրի մասին, թողնելով որ հասարակութիւնը ինքը իւր հեղինակաւոր ձայնով վճռէ Ֆրանսիական կեանքի այդ յուզիչ հարցը: Հէնց այդ մօնօլօգի համար հեղինակը բեմ կանչուեց բուռն ծափահարութիւններով՝ պիէսը դեռ չը վերջացած:

Վերջապէս երրորդ և վերջին գործողութիւնը կրկին տանում է մեղ գիւղ: Լազարէտի ընտանեկան անդուր կեանքը վտանգի մէջ է, երեխան տկար է, իսկ ամուսինը միջոց ունենալով անդործ թափառելու, շրուայում է կեանքը հարեցողութեան մէջ: Քաղաքի կեանքը և ծծմօր դրութիւնը թէև որոշ դրոշմ են թողել Լազարէտի վրայ, բայց անկարող են եղել անբարոյականացնել նրա առողջ և մաքուր բնաւորութիւնը. մօր և ամուսնու զգացմունքները արթնացրին նրան և ըստիպեցին որոշակի քայլ անել: Նա վերադառնում է գիւղ՝ ընտանեկան յարկի տակ ապրելու համար: Ամբողջ գիւղը վրդովուած է Լազարէտի վար-

մունքից, որ կատարելապէս հակա-
դրատիւն է տիրող աւանդութիւններին և
ղիւղում իւրացրած աշխարհայեցո-
ղութեան կնոջ բարի վարքի վերա-
բերմամբ: Սկեսարը բռնանում է՝ յետ
դարձնելու նրան քաղաք, բայց այդ չէ
յաջողվում, մանաւանդ որ Պլանշո
որդին—Լագարէտի տնօրէնը համա-
խոհ է կնոջ և խոնարհվում է նրա որոշ-
ման, որի շնորհիւ նրա աչքերը բաց-
ուեցին: Լագարէտը ևս ներում է ա-
մուսնու խայտառակ արարքները իր
բացակայութեան միջոցին և նրանց
բնտանեկան անվրդով կեանքը նորից
վերականգնում է:

Ահա այս է Բրիօյի պիէսի բովան-
դակութիւնը, որ Անտուանի թատ-
րոնի խումբը խաղում է ուե-
ալ, ճշգրիտ, գեղարուեստօրէն և
փայլուն: Անտուանի թատրոնը Փա-
րիզի բեմերից զանազանվում է նրա-
նով, որ նրա խումբը միանգամայն
հրաժարուել է պայմանական ձևերից,
որոնց մշակել է դրամատիքական տը-
հետը և գլուցը ու որոնց մենք ու-
կանատես ենք ժամանակակից բեմերի
վրայ: Ծայրայեղ կենսական դե-
րակատարութիւն— ահա այդ թատ-
րոնի և նրա խմբի նշանաբանը: Եւ
իրականութեան հաւատար-
մութիւնը պահպանվում է ոչ
միայն դերասանների խաղի մէջ, բե-
մի վրայ, ուր նրանք խօսում են
պարզ, բնական, ինչպէս տեսած ենք
սուօրեայ կեանքում, այլ և կահ-կա-
րասիքի և ընդհանուր առմամբ mise
en-scène-ի մէջ: Երբ երրորդ արար-
ուածում բարկացած Լագարէտը ձը-
ղում է իւր գրեւոր պատուհանի վը-
րայ, այնտեղից փոշու մի սիւն է
բարձրանում. բեմի վրայ, որ զիւղա-
կան խրճիթի սենեակ է պատկերա-

ցնում, նրւում են ցեխոտ կօշիկների
հետքերը. գիւղացիների վէճը առա-
ջին արարուածում միանգամայն իրա-
կան է. դուք չէք կարող պարզ ըմ-
բռնել և լսել թէ նրանցից ով ինչ է
ասում. բայց կատարեալ տպաւորու-
թիւն է ստացվում ամբոխի վէճի,
ուր սովոր չեն ուրիշի կարծիքները
յարգել: Պիէսը խաղացվում է առանց
յուշարարի, մի հանգամանք, որ ոչ
նուազ կերպով է ուժեղացնում ճըշ-
տութեան տպաւորութիւնը. իսկ եթէ
այդ բոլորի վրայ աւելացնենք և այն
որ Անտուանի թատրոնում կլա-
կեսօրներ գոյութիւն չունին և հան-
դիսականներին է մնում իրենց հայ-
եացքը արտայայտել խրախուսելով կամ
պարտաւելով և զնահատել արտիստ-
ների խաղը կամ պիէսի արժանիք-
ները, ապա հասկանալի կը լինի. թէ
ինչ լիակատար և հրաշալի տպաւորու-
թեան ներքոյ է հեռանում այդ
թատրոնից հանդիսականը:

Մարտ ամսին Les remplaçantes
պիէսից գատ ալբրեբրաբար տրվում
էր Հաուսպոմանի «Կառապան Հենշէլ»
պիէսը, մի ուժեղ դրամա, որ յարում
է Հանդիսականների և արտիստների
նեարդները: Ճիշտն ասած այդ դրա-
ման Անտուանի թատրոնի խմբի ոչ-
ժերից վեր հանդիսացաւ, միայն
իրեն Անտուանին յաջողուեց Հենշէլի
տիպը, մինչդեռ միւս արտիստները
անկարող գտնուեցին ստեղծադրու-
կան տաղանդ արտայայտել. բայց
ընդգծելու է և այն որ պիէսը չտա-
տապալուեց, իսկ մասնաւոր անյա-
ջողութիւնը վերադրելու է ֆրան-
սիական արտիստների ձգտման՝ խոյս
տալ ուժեղ դրամաներից:

—
„Վօղըվիլ“ բեմի գրաւիչն է ինքը

արտիստուհի Ռըփան, որ այդ փոքրիկ թատրոնի տնօրէնն է: Վերջին ժամանակներս Ռըփանի փառքը մրցակից է հանդիսացել Սառա Բերնարին. նա ունի մինչև անգամ այնպիսի ջերմ պաշտպաններ, որոնք նրան բարձրը են դասում արդէն հռչակուած նրա ախոյեանից. մենք անձամբ դատաւորի դեր չենք ստանձնում, ըստ որում տ. Սառա Բերնարի բացակայութեան շնորհիւ առիթ չունեցանք նրան տեսնելու: Իսկ տ. Ռըփանի մասին կ'ասենք, որ դա աչքի ընկնող արտիստուհի է, հազուադէպ տաղանդ. նա օժտուած է վերին աստիճան նուրբ ընթացական խաղով, հասցրած կատարելագործութեան, ոչ մի գիծ անուշադրութեան չէ թողնուած. նրա ռեպերտուարը շատ բազմակողմանի է, հարուստ, թէև հարկաւ, ունէ իւր փայփայած դերերը, որոնք համապատասխան են նրա տէմպերամէնտին: Դրանցից նախ և առաջ յիշելու է «Մազամ Սան-Փէնի» մէջ «Կատրին Իւբէի» դերը, իսկ այնուհետև «Ջազա» նոյն անուամբ սիւետում: Այդ վերջին դերը Ռըփան պատկերացնում է այն աստիճան տաղանդաւոր, որ հնարաւոր չէ նոյն իսկ երևակայել աւելի մտածուած լիակատար դերակատարութիւն. Ռըփան հանդիսանում է յաջորդաբար նախ շանսօնէտների երգչուհի, որ խաղում է իրեն հետամուտ եղողների հետ, ապա ինչպէս օնձնատուր եղած սիրուհի, ինչպէս մոռացուած ու անպատուած կին: Այդ բոլոր դրութիւնները չորս արարուածների մէջ առատ նիւթ են տալիս Ռըփանին և պէտք է խոստովանուել՝ նա օգտւում է իւր դերի աչքի ընկնող տեղերից:

Ընթացիկ սեզօնում Վօդըվիլ թատրոնում զբաղւում էին նաև երկու պիւէս. „Կարմիր զգեստ“ Բրիօյի և „La course du Flambeau“ Պօլ Հերվիէի: Առաջին պիւէսը մի չարամիտ և խիստ ծաղր է ֆրանսիական արդի դատարանի կարգերի նկատմամբ: Գեղարուեստական արժանիքներով չէ փայլում: Աւելի շահագրգիռ է Պօլ Հերվիէի դրաման («Ճիրանհր» պիւէսի հեղինակը — տղագրուած „Թատրոն“ հանդիսում) La course du Flambeau: Այդ դրամայում հեղինակը զարթեցնում է մօր և աղջկայ միջև եղած յարաբերութիւնների խնդիրը: Մեր առաջն են երեք սերունդ. մեծ մայրը — մի քիչ խիստ բնաւորութեան կին բայց հպարտ և ազնիւ սիլբեռնքների տէր անձն, նրա աղջիկը Սաբինան, որ վաղաժամ այրիացել է, կորցնելով առաջին ամուսնուն և միանգամայն նուիրել իրեն իւր աղջկայ կրթութեան հոգսերին — որ ջահէլ, միամիտ գերահաս օրիորդ է: Սաբինայի վրայ սիրահարուած է մի հարուստ ամերիկացի Ստանփի, որին Սաբինան նոյնպէս սիրում է և որի հետ նա կ'ամուսնանար, եթէ միայն ազատ լինէր մօր պարտականութիւններից: Ո՞ր զգացմունքը գերազասել, ինչ ուղի գտնել, որպէս զի դուրս ելնէ մօր և կրնոջ զգացմունքների շրջանից, որոնք շղթայել են նրան: Հերվիէն նախապատվում է առաջինը և կ'ինքն զիջում է մայրական իրաւանց: Ստանփիի հետ ունեցած բացատրութիւնից յետոյ Սաբինան վճռում է միանգամայն նուիրուել իւր միակ զուակին — աղջկան: Բայց հէնց որ Ստանփին մեկնում է, աղջիկը, Մարի Ժաննան յայտնում է մօրը թէ ինքը սիրում է Դիդէին — այն երիտասարդին, որ

յաճախում է նրանց և թէ վճռել է ամուսնանալ նրա հետ: Զրկուելով իւր սիրած բարեկամից, Սաբինան զրկվում է և աղջկանից: Նրա հոգեկան զրուծիւնը զարհուրելի է դառնում և նա դիմում է մօր օգնութեան. մի՞նչ մայրը համոզում է աղջկան և խորհուրդ է տալիս համակերպուել թուաւոր ուրոշմանը,...

Պատկից յետոյ Մարի Ժաննի ամուսնու գործերը խանգարվում են, նրա բոլոր ձեռնարկութիւնները անյաջողութեան են թափուել և նրան մնացել է միայն դիմել զօքանչի օգնութեան: Բայց Սաբինան նոյնպէս չունի միջոցներ, որ կարողանայ փրկել փեսային սնանկութիւնից և նա յանուն իր դստեր սիրոյ ուրոշում է դիմել...

Ստանժիին, մի անձնաւորութեան որին նա մերժեց աղջկայ երջանկութեան համար: Ստանժիին տրամադիր է օգուտ քաղել իւր յաջող դրութիւնից և պատրաստ է օգնել Սաբինային, եթէ միայն վերջինս անձնատուր լինի իրեն և իւր սիրուհին դառնայ, քանի որ ինքն արդէն ամուսնացած լինելով մի ուրիշի հետ՝ անկարող է նրա հետ ևս ամուսնանալ: Սաբինան ստիպեալ պատրաստ է անձնատուր լինել Ստանժիին, բայց կայ և մի երրորդ անձնմեծ մայրը, որի վրայ ընտանեկան այդ հարուածները խիստ կերպով են ներգործել: Եւ երբ նա տեղեկանում է Սաբինայի ուրոշման՝ վաճառել իրեն յանուն աղջկայ երջանկութեան, ծերունի մայրը անկարող է տանել անպատուութեան այդ վերջին հարուածը, վախճանվում է—չէ՞ որ նա էլ մայր է, նա նոյնպէս անգոր է տանել իւր հարազատ դստեր բարոյական անկումը: Դրաման վերջանում է Սաբինայի

բացականչութեամբ՝ pour ma fille, j'ai tué ma mère (դստերս ազատութեան համար, մօրս սպանեցի):

Սաբինայի դերում Ռոժանը հրաշալի է:

Սեզօնի վերջը «Վօդրվիում» կրկին զրկում էր „Ջազա“, որի մէջ Ռոժանը դափնիներ է վաստակում:

—

Դրանով՝ իրապէս առած, կարող էինք վերջացնել և մեր տեսութիւնը, բայց պատկերը լիակատար դարձնելու համար մի քանի ի.օսք նուիրենք և միւս բեմերին:

„Porte St. Martin“ թատրոնում զլիաւորապէս զրկում են շքեղադարձ պիէսներ: Այս տարի շարունակ խաղացվում էր Սենկեիչի „Quo Vadis?“ («Յո՞ երթաս») յայտնի ռօմանի փոխադրութիւնը: Ինչպէս սովորական փոխադրութիւն հռչակուած գրականական երկի, նա չի դիմանում խիստ գեղարուեստական քննադատութեան: Ձեր առաջ ոչ թէ մի ուժեղ դրամա է, ուր գործողութիւնը զարգանում է յաջորդաբար, այլ զատ-զատ տեսարաններ, երբեմն նոյն իսկ առանց կապի. բայց դրա փոխարէն արտաքին էֆֆէկտները մոռացնել են տալիս բոլոր պակասաւոր կողմերը: Դրազիւ իրականութիւնը պատկերացրած է պատմութեանօրէն ճիշտ—բաւական է առել, որ ձեր առաջն էհռօմէական կրկէսը իւր բոլոր մանրամասնութիւններով: Զգեստները աչքի են ընկնում ճշտութեամբ. խմբական տեսարանները կատարվում են ճշգրիտ: Աչքի համար ահագին նիւթ:

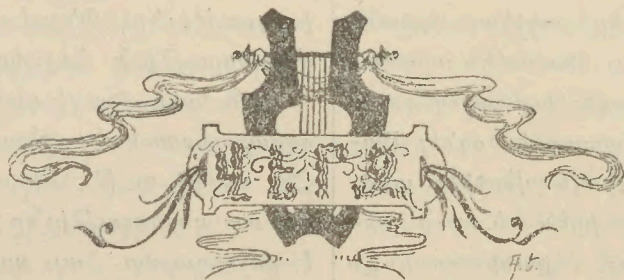
„Նոր թատրոնի“ բեմի վրայ սեզօնի ընթացքում դրուեց և Բիեռնսօնի դրաման Au dessus des for-

ces humaines («Մարդկային ոյժերից վեր») մի ինքնուրոյն գրուածք, որ մի բացառիկ տեղ է բռնում դրամատիքական գրականութեան մէջ թէ իւր հիւսուածքով և թէ իւր բովանդակութեամբ, որ ժամանակակից գրուածքներէ մէջ նմանողութիւն

չունի թեմալի «գերբնականութեան» շնորհիւ:

Փարիզի միւս թատրոններում աւելում է ֆարսը, երբեմն ծիծաղաշարժ, անվերջ ուրախ, իսկ երբեմն անբովանդակ ..

ԴՌՈՒՄԷՆ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

У О Р У Б У

ԹՈՎՄԱՍ ՍԱԼՎԻՆԻ

Մեծ է տաղանդի, հանճարի ոյժը, բայց աւելի մեծ է դառնում այդ ոյժը, աւելի զօրեղ է փայլում նա, երբ մարդ տաղանդի հետ միացնում է աշխատանք, տոկունութիւն, եռանդ և, անքուն գիշերների շնորհիւ, մարդկութեան առաջ բանում է նոր նոր ուղղութիւններ, նոր նոր ճանապարհներ, հրաշքներ, գեղարուեստի բոլոր ճիւղերի մէջ:

Բայց ինչ կ'ասէք, սիրելի ընթերցող, եթէ այդ տաղանդը պահպանում է իւր ոյժը մինչև խորին ծերութիւն, փայլում է պարզ էլեքտրական լույսի նման և չի շեղվում իւր ուղղութիւնից:

Այդ փայլուն աստղերից մինն է Թովմաս Սալվինի զրամատիք դերասանը, որ մինչև օրս—74 տարեկան հասակում, չէ կորցրել իւր մեծ տաղանդի ոյժը: Սալվինին— Իտալիայի՝ հարազատ դաւակը, այն Իտալիայի, որի ազատութեան համար նա կռուել է Գարիբալդիի խմբում, այն Իտալիայի՝ որ տուել է մարդկութեան Ռաֆայէլին, Գանտէին, Միքէլ Անջելոյին, մի շարք բանաստեղծներ, նկարիչներ, քանդակագործներ և արտիստներ—Ռիստորի, Ռոսսի, Սալվինի և յայտնի Մօդէնան, որ Ռոսսիի և Սալվինիի ուսուցիչն էր:

Ես այս տարի ապրիլ ամսին բաղդ

ունեցայ տեսնել այդ մոհիկանի խաղը Մոսկուա և Պետերբուրգ, բաղդ ունեցայ ծանօթանալ այդ մեծ և միևնոյն ժամանակ շատ պարզ մարդու հետ:

Ես նրան տեսայ երեք անգամ „Օտէլլօյում“, այսինքն այն պիէսի մէջ, որ նրա անունը հռչակել է ամբողջ աշխարհում. տեսայ „Արքայ Լիր“, „Քաղաքական մահ“ և „Ինգոմար“:

Ես արդէն իմ տպաւորութիւններս գրեցի „Մշակ“-ում Սալվինիի խաղի մասին. „Թատրոնի“ էջերում ես կը նկարագրեմ, թէ ինչպէս է հասկանում Սալվինին Օտէլլօյի դերը:

Սալվինին ասում է՝ թէ միայն այն դերն է նա կարողանում խաղալ, որի հերոսին հասկանում է, սիրում է, ըմբռնում է դերի իմաստը, ձուլվում է այդ դերի հետ: Ասենք որ այդ միևնոյնը կրկնում են շատ ուրիշ խելացի դերասաններ, եթէ դերը հաճելի է արտիստին, մօտ նրա բնաւորութեան, համապատասխան արտաքին յատկութիւններին—ապա դերակատարութիւնը հեշտանում է դերասանի համար: Եւ ահա գրեթէ կէս դար դերասանութիւնից յետոյ, երբ Սալվինին հազարաւոր դերեր է կատարել իւր կեանքում—Օտէլլօն դառնում է նրա սիրած դերը. այո՛, Սալվինին սիրում է Օտէլլօյին, ուր փոխարի-

նաբար հռչակել է նրա անունը և տուել հարստութիւն. Օտէլլօյի դերով նա շրջել է Եւրոպայի և Ամերիկայի բազմաթիւ քաղաքները:

Եւրոպայի յայտնի դերասանները բաւականանում են իրենց կեանքում միայն մի քանի դերեր պատրաստելով և այդ մի քանի դերերով շրջում են զանազան երկիրներ և քաղաքներ: Նրանցից ամեն մէկը յայտնի է մի քանի դերերով, օրինակ Սալվինին Օտէլլօ, հանգուցեալ Ռօսսին—Արքայ Լիր և Լիւդովիկոս XI, Կօկլէնը—Տարտիւֆ, Պօստարտը—Չէլլօկ, Դուգէն և Սառա Բերնարը—Կամելիա:

Սալվինին Օտէլլօյին ներկայացնում է ոտքից մինչև գլուխ արևելցի. նրա զգեստների վրայ ոչ մի նշոյլ չկայ թէ նա ծառայում է հռչակաւոր Վենետիկեան հանրապետութեան զօրքում և որ նա զօրապետներից մէկն է: Մինչև անգամ գոյների մէջ արեւելեան ճաշակ է պահպանում՝ կարմիր, դեղնագոյն և սպիտակ. թուրը, դաշոյնը բոլորը արևելեան են, կօշիկները նոնպէս դեղնագոյն, առանց կրունկների չուստեր:

Արտաքինը բուն արևելեան կերպով պատկերացնելուց յետոյ նա Օտէլլօյի բնաւորութեան նոյնպէս արևելքի գոյն է տալիս:

Վերին աստիճանի ազդու ձայնով, հանգիստ և ծանր բնաւորութեան տէր մարդ, հաստատ քայլերով, քաղաքավարի: Եւրոպական քաղաքակրթութիւնից նա վերցրել է միայն լաւ կողմերը, բայց ինքը չէ մոռանում որ ծագում է հին արաբներից, այն արաբներից՝ որոնք Եւրոպային տուին դիտութեան բանալիները, իսկ իրենք դարձան նահապետական միամիտ և պարզ կեանքին:

Ա. գործողութեան մէջ նա ասում է. «Թող ուրեմն կամենայ կատարի. Ծերական լոյսին մատուցած ծառայութիւններս կը ջրեն նրա գանգատները, իսկ եթէ համոզուեմ, որ սնապարծութիւնը փառքի է հասցնում, ինքս կ'աւետեմ, որ արքայական ծագումն ունիւ»..

Բայց նա զլում է և քրիստոնէական կրթութեան նշանակութիւնը, նրա բարոյական ոյժը և ահա երկրորդ գործողութեան մէջ, երբ նա դատարեցնում է Կասսիօյի և Մօն տանօյի կռիւը, բացականչում է.

«Ինչո՞ւ եմ կռվում, միթէ մեք քիւրք եմք. վարվում եմ օստմանցիկ վայելքի զսպեցե՛ք՝ ձեզ եւ մի՛ արատաւորե՛ք երեսնեութիւնը»:

Այդ խօսքերից երևում է, որ նա քրիստոնէութիւնը գերադասում է իսլամից:

Օտէլլօն ամեն բանի մէջ մարդկութեան լաւ կողմերն է վերցրել: Չէքսպիրը դերասանին տալով հում նյութ, ասում է. «*խաղա՛ ինչպէս հասկանում ես*» և շատ դերասաններ իրենց հայեցողութեամբ զանազան տեսարաններ ծախրայեղութեան են հասցնում: Օրինակ՝ հանգուցեալ Ռօսսին Օտէլլօյի 3-րդ գործողութեան մէջ իւր վաւաշոտութիւնը դէպի Դէզդեմօնան այնպիսի ծախրահղութեան էր հասցնում, որ Զօլալի բէալիզմի հոտ էր բուլում:

Սալվինին՝ ընդհակառակը, քնքոյշացնում է դէպի Դէզդեմօնան ունեցած իւր զգացմունքը:

Սալվինիի մօնօլօգը սենատի առաջ մի chef-d'oeuvre է դերասանի համար. նրա բացականչութիւնները վտանգի ենթարկման բողոքներին, նրա ուրախութեան աղաղակը—այդ բոլորը չէ կարելի պատմել—պէտք է տեսնել, լսել, որ իմանաս թէ ինչ

գոթիային աշխատանք է մարդ գործ դրել, որ հասել է այդ կատարելագործութեան:

Մենք տեսնում ենք ինչպէս հեռուից (Գոթի և Գերակոյտի անդամներն առաջ) նա աչքերով շոյում և փայփայում է իւր երեխայ Գէգդեմոնային, չհամարձակելով մօտենալ նրան, վախենալով թէ մի գուցէ քաղաքավարութիւնը խանգարի. բայց ահա բոլորը հեռացան—ինչ ոգևորութեամբ է նա մօտենում և զրկում իւր սիրած էակին:

Երկրորդ գործողութեան մէջ Սալվինին այժմ մեծ բաւականութիւն չէ պատճառում շատերին և ըստ իս բուն պատճառը յարգելի արտօստի տարիքն է: 74 տարին պատկառելի հասակ է և չկայ այն կրակը, եռանդը, որ անհրաժեշտ է այդ գործողութեան համար: Բայց տեխնիկան մտածուած է զարմանալի. երևում է որ առաջ, ոչ թերը կայտառ ժամանակ, նա մեծ յաջողութիւն է ունեցել այդ գործողութեան մէջ, թէև յայտնի Լիւիսը, որ տեսել էր Սալվինի խաղը Լոնդոնում 1875 թուին գերադասում է նրան տեղ-տեղ Քինից—որին նոյնպէս տեսել է, բայց երկրորդ գործողութիւնը համարում է անյաջող:

Երրորդ գործողութիւնը, նախանձի տեսարանը մի մեծ գեղարուեստական պատկեր է, գլուխ գործող խաղի, մի նրբութիւն, սիրելի ընթերցող, որ ձեր կեանքի մէջ միայն մի անգամ կարող էք տեսնել: Զարմանալի կերպով Սալվինին քայլ առ քայլ բանում է ձեր առաջ իւր հանճարի բոլոր ոյժերը: Գուք տեսնում էք ինչպէս նա աշխատում է իմանալ Նագոյից բոլորը և միևնույն ժամանակ վախե-

նում է հասկանալ նրա մտքերը: Ես նորէն կրկնում եմ—այդ բոլորը րմբռնելու համար պէտք է անձամբ տեսնել: Լիւիսը մի քանի տեսիլներ Սալվինի խաղի մէջ անբնական է գտնում, չափից դուրս ըէալ... Աւնդ, այն ինչ որ քառորդ դար առաջ ըէալ էր—այժմ, նոյն իսկ Սալվինի խաղի մէջ համարվում է մասամբ յետադիմական: Եւ շատ բնական է Չո տարուան ընթացքում գեղարուեստի մէջ շատ բան է փոխուել: Լիւիսը եթէ գերեզմանից յարութիւն առնէր՝ հազիւ թէ ճանաչէր արդի թատրոնը...

Նախանձը, տանջանքը, հոգւոյ չարչարանքները—այս զգացմունքները հայրենիք չունին, այլ համաշխարհային են: Սալվինին այստեղ ևս գեղեցկացնում է նախանձը. դեղեցկացնում է ձեւը—ոչ մի բիրտ հայհոյանք, որ սովորաբար թափվում է տարաբաղդ Գէգդեմոնայի գլխին:

Սպանում է Սալվինին կնոջը իբրև զրական և վճռողակի բնաւորութեան տէր մարդ, սպանում է խորին կերպով համոզուած լինելով, որ նրա վախճանն այդպէս պիտի լինի. նա գոհում է՝ կնոջը ճշմարտութեան և պատուոյ համար:

„Այո՛, Ըա պեհf ե մեռնե, ապա քե ոչ դեռ Էաշեռից կը խաբե“...

Սալվինին սպանում է իրեն կեռ դաշոյնով, կտրելով իւր կոկորդը. դարձեալ արևելեան ձև սպանութեան կամ ինքնասպանութեան: Այդ սպանութեան դէմ Լիւիսը խիստ կերպով է յարձակվում և նրա բողոքը իրաւացի է. նա ասում է, որ գերասանը, մանաւանդ Սալվինիի նման լուրջ գերասանը, չպիտի շեղուի հեղինակի ցուցմունքներից: Եթէ Ջէքսպիրը գը-

րել է, թէ նա դաշոյնը սիրտն է ցցում, ուրեմն այդպէս էլ պիտի անել: Բայց ինչ կ'ասէր խեղճ Լիւիսը, եթէ տեսնէր ժամանակակից գերասաններին, որոնք էֆֆէկտի հտուկից ընկնելով կրկէսին վայել միմոսական ձևեր են անում բեմի վրայ:

Մի բան միայն ինձ խորթ է թրվում և ես չէի կարողանում հաշտուել Սալվինիի Օտէլլօյի հետ: Եթէ նրա Օտէլլօն արևելցի է, ապա ինչո՞ւ է նա նրան պատկերացնում էսպանիօլով. չէ՞ որ արևելքում մարդիկ կիսամորուք չեն պահում, այլ կամ թրաշում են երեսները կամ պահում ամբողջովին: Ես թոյլ տուի ինձ այդ մասին հարցնել հռչակաւոր ծերունուց և նա ծիծաղելով ինձ պատասխանեց թէ Սպանիայում կան մաւրեր, որոնք սրածայր փոքրիկ մորուքներ են կրում:

Ժամանակակից ֆրանսերը, որոնք բեմի վրայ հազիւ են քայլում, գիտէն արդեօք թէ ինչ սոսկալի աշխատանքի շնորհիւ է Սալվինին հասել ներկայ փառքին — երևի ոչ, և ոչ միայն Սալվինին, այլ շատ և շատ հռչակաւոր արտիստներ, զեղարուեստագէտներ... Եթէ գիտենային անկասկած չէին սկսիլ նրանից, ինչով որ մեծերը վերջացնում են...

Վերը ես չիշեցի որ Սալվինիի վարժապետը եղել է Մօդէնան*) այդ մարդուն շատ երախտապարտ են թէ Ռօսսին և թէ Սալվինին: Նրա մասին մի փաստ է պատմում Մօնտեզագայն իւր „Աշխատանք և երջան-

*) „Թատրոն“-ի 5, 6 և 7-րդ գրքերում տպագրուած Սալվինիի ինքնակենսագրութեան մէջ կայ մանրամասն տեղեկութիւններ Մօդէնայի մասին:

Իմբ.

կութիւն“ գրքում: Մօդէնան 15 տարի շարունակ հայելիի առաջ ուսումնասիրում էր Լիւդովիկոս XI-րդի դերը և երբ 15 տարուան աշխատանքից յետոյ բեմ դուրս եկաւ, հանդիսականների մագերթ ցնցուած էին և հրճուանքին վերջ չկար: 15 տարի անընդհատ աշխատանք...

Բնութիւնը պարզեւել է Սալվինիին այն արտաքին շքեղ յատկութիւնները, որոնք ողբերգու դերերի համար անփոխարինելի են — բարձր հասակ, զեղեցիկ երես, մեծ-մեծ խոշոր աչքեր, հսկայական ոյժ, որին նա հասել է երկար ժամանակ մարմնամարզութեամբ պարսպելով — և որն անհրաժեշտ է շատ դերերի համար:

Ձայնը, հիանալի ձայն, թանձր բարիտօն, մեծ խնամքով մշակուած, գրաւիչ, լսելի թատրոնի բոլոր անկիւններում: Սալվինին սովորութիւն ունի խաղալու օրը շատ վաղ ճաշել — այն է ժամի 12-ին և շատ թեթեւ — յետոյ նա հանգստանում է երկու ժամ: Ժամի 5-ին նա միշտ թատրոնումն է իւր առանձնասենեակում փակուած: Այդ ժամից, այսինքն 5-ից մինչև 8-ը — բեմ դուրս գալը — ոչ ոք իրաւունք չունի նրան անհանգստացնել այցելութեամբ, խօսել, հարց ու փորձ անել գործի վերաբերմամբ. այդ միջոցներով նա իւր ձայնին հանգրստութիւն է տալիս երեք ժամ և բոլոր ոյժերը լարում է ներկայացման համար:

Ես շատ հետաքրքրուեցի իմանալ թէ քանի անգամ է Սալվինին խաղացել Օտէլլօյի դերը և իմացայ, որ մօտ 2000 անգամ, հանգուցեալ Ռօսսին Արքայ Լիւրը կատարել էր 1600 անգամ:

„Այժմ Լիւր“ պիէտում Սալվինի-

նին Մոսկուայի Հասարակութեան վերայ խոշոր տպաւորութիւն չգործեց, նա չկարողացաւ ոչնչացնել, նսեմացնել այն լիշատակը, որ թողել էր Հանգուցեալ Ռոսսին: Մոսկուայի „Փոքր թատրոն“-ում Հաւաքուած պրօֆէսորներ, գերասաններ, ինտելիգէնտ Հասարակութիւնը — բոլորը Հանգուցեալ Ռոսսիին բարձր էին դասում այդ դերում Սալվինիից: Սալվինին այլ կերպ է Հասկանում Արքայ Լիւրի դերը և մինչև վերջը Հաւատարիմ մնում իւր մեկնութեան: Չկայ երկու դերասան որ միակերպ Հասկանան միևնոյն դերը, բայց դերասանը միշտ գովելի է, երբ նա իր Հասկացածը կատարում է այնպէս, որ Հանդիսականներն էլ նրա Հետ միատեսակ Հասկանան. դերասանը Հէնց նրանով է զանազանվում շատ քննադատներէից, որ վերջիններս գուցէ Հասկանում են, բայց չեն կարողանում կատարել: Միևնոյն ժամանակ Արքայ Լիւրի դերը Համաշխարհային դրամատիք գրականութեան մէջ դժուարագոյն գերերիցն է. շատ յժուար է Հասարակութեան առաջ ցոյց տալ քայլ առ քայլ դժբաղդ Լիւրի անկումը, ընկճուիլը և միևնոյն ժամանակ դերը տանել պատեռիք մինչև վերջ:

Չէ որ Լիւրը առաջին գործողութիւնից է սկսում յուզուել, գայլանալ, բարկանալ և այսպէս սկզբից մինչև վերջ: Տարբեր ծայրայեղ մտածողութիւններ և զգացմունքներ սկսում են ալեգարդ Լիւրի սիրտը մաշել. մի կողմից իւր յիմարութիւնը, թէ ինչու է բաժանել պետութիւնը ապիրախտ աղջկերանց մէջ, միւս կողմից վերջինների երախտամոլ վարքը, վերջապէս այն միտքը որ չկարողացաւ Հասկանալ իւր Կորդելիային,

ինքը ապերախտ դտնուեց դէպի նա, այդ բոլորը տանջում է, մաշում և մօտեցնում Լիւրի վախճանը: Եթէ Լիւրը մեռնէր առանց տեսնելու իւր սիրած բայց վռնգուած Կորդելիային — դա կը լինէր շատ բնական վախճան, բայց ձէքսպիւրը այն դրամատուրգներից չէ. որ վախճնայ որ և է խոչնդոտից. նա բերում է Կորդելիային որ ցոյց տայ, թէ որքան շնորհապարտ կարող է լինել մի Հայր, մի թագաւոր դէպի իւր զաւակը, դէպի որը նա ապերախտ էր: Հօր և քնքոյշ Կորդելիայի մահը Հասցնում է ողբերգութիւնը մինչև իւր գագաթնակէտը, որից այն կողմ չի կարելի գնալ: Եւ Սալվինին զարմանալի կերպով է կատարում այդ բոլորը... Դուք նրա խաղի մէջ ըզգում էք, որ այդ Հերոսը կործանվում է, բայց բեմի վրայ չէ կորցրնում եռանդը, ուժը: Մանաւանդ գեղեցիկ է նրա մահը — դուք կարծում էք, որ նա քնեց իւր աղջկայ մօտ, Հանգարտ, ժպիտը երեսին: Երջանիկ է Լիւրը մահուան վայրկեանին, որ կարողանում է միևնույն իւր սիրած գաւառի կրծքին:

Հայ Հասարակութեանը լաւ յայտնի „Քաղաքական մահ“ պիէսը: Կորրադուի դերում աննամ էր մել Հանգուցեալ Պիտրոս Ադամեանը: Դա մի մելօդրամա է, բայց տաղանդաւոր դերասանի Համար երկրորդ գործողութեան մէջ մի մօնօլոգ կայ, որտեղ նա պատմում է իւր փախուստը բանտում 12 տարի մնալուց յետոյ, այդ մօնօլոգը դերասանին Հնարաւորութիւն է տալիս Հանդիսականների առաջ բանալ իւր բոլոր ձիրքը՝ անսահման սէր դէպի իւր կինը և աղջիկը, նախանձ, երբ չի-

շում է իւր կնոջ միայնակութիւնը և խանդ թէ մի գուցէ նա շեղուել է ուղիղ ճանապարհից, յուսահատութեան և ուրախութեան րոպէներ, երբ պատմում է ինչպէս յաջողուեց ջախջախել շղթաները և բանտից փախչել: Ահա այդ մօնօյօզը պէտք է լսել Սալվինիի շրթունքներից, այն էլ 74 տարեկան Հասակում. պէտք է տեսնել նրա միմիկան, լսել նրա ձայնի ելևէջները, նրա բացականչութիւնները, նրա ուրախութեան աղաղակները, նրա նախանձուտ, խռպոտ ձայնը, որ Հասկանալ թէ առանց երկարատև աշխատանքի չէ կարելի այս կատարելագործութեան Հասնել:

Ես Բելինսկու քննադատութեան մէջ կարդացել էի, որ Մօջալովի խաղի ժամանակ Հանդիսականների ձեռքերը ակամայ բարձրանում էին Հանձարեղ դերասանին ծափահարելու: Ես այդ բանը չէի Հասկանում: Բայց ականատես եղալ Սալվինիի խաղի ժամանակ, ականայ սկսեցի ծափահարել և զարմանքով նկատեցի, որ Հարևանուհու ձեռքերը նոյնպէս բարձրացել էին... չնայած որ Մոսկուայի թատրոններում խստիւ արգելուած է ներկայացման ընթացքում ծափահարել — բայց Սալվինիի խաղի ժամանակ այդ օրէնքը զոյւլթիւն չունէր:

Կորրագոյի դերում Սալվինին չէ մեռնում թոյնից, այլ Հոգեկան տանջանքներից: Բայց ի՛նչ փառաւոր և

գեղեցիկ մահ. եթէ մահն էլ կարելի է այդ աստիճան դեղեցկացնել, այնպէս որ Հասարակութիւնը ուրախութեամբ նայէ մինչև վերջ. ուրեմն մեծ է արուեստի նշանակութիւնը:

Սալվինիի Հայրն էլ դերասան է եղել, իսկ որդին նոյնպէս շարունակում է Հօր արուեստը. ուրեմն դուք տեսնում էք, սիրելի ընթերցող — որ մի շարք սերունդներ դերասաններ են եղած. պարզ բան է, որ ժառանգականութեան օրէնքի շնորհիւ գեղարուեստը կը կատարելագործուի և Եւրոպայում այդպիսի ընտանիքներ շատ կան: Յայտնի Գուգէի մայրն ու Հայրն էլ դերասաններ էին. Գուգէն ինքը ծնունդ է ճանապարհին, վազոնի մէջ: Եւրոպացի դերասանը ունի տրագիգիա — շկօլա, որին նա Հիտուում է, իսկ մեզ մօտ դեռ առաջին սերունդն է դերասանների, բոլորովին նոր և չնայելով դրան, մենք ունեցել ենք շատ տաղտնգաւոր և շնորհալի դերասաններ: Մենք չունինք ոչ շկօլա, ոչ տրագիգիա, մենք նոյն իսկ մօտ չենք մայրաքաղաքներին, որպէս զի տեսնենք լաւ խաղեր և չնայելով դրան՝ մենք մեր գործը կատարում ենք Հանդարտ քայլերով:

Թո՛ղ Հայ ընկերներս չվհատուեն, օրինակ առնեն մեծ դերասաններից — այսինքն տոկուն, եռանդով դուրսն և ժամանակին ամեն ինչ կը վաստակեն — և՛ փառք և՛ ապահովութիւն:

Դերասան Գ. ԳԵՏՐՈՍԵԱՆ

ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ СПИСОКЪ

Драматическимъ произведеніямъ на армянскомъ языкѣ, разрѣшеннымъ для представленія на сценахъ КАВКАЗСКАГО КРАЯ.

Լ Բ Ա Յ Ո Ւ Յ Ի Զ Յ Ա Ն Կ

(Թատերական գրուածքների որոնց ներկայացնելը թույլ է տրուած կովկասեան շրջանում:*)

- 1 Спиритизмъ, драма въ 3-хъ дѣйст. — Սպիրիտիզմ, դրամա 3 գործող. — соч. Сарду, пер. Леона Меликъ-Адаміана.
- 2 Влюбленная, драма въ 4-хъ дѣйст. — Սիրահարուածը, դրամա 4 գործ. — соч. Марко Прага, пер. А. Вруйра,
- 3 Господинъ Директоръ, комедія въ 3-хъ дѣйст. — Պարոն Դիրեկտոր, կոմ. 3 գործող. — соч. Биссона и Карре, пер. А. Вруйра.
- 4 Донъ Кихотъ, ком. въ 5 дѣйст. — Դոն Գիշտ, կոմ. 5 գործ. — соч. В. Сарду, пер. Араксіана.
- 5 Фрамонъ младшій и Рислеръ старшій, ком. въ 5 дѣйст. — Փրամոն և Կրտսեր, կոմ. 5 գործ. — соч. А. Доде.
- 6 Женское любопытство или Адамъ и Ева, вод. въ 2-хъ дѣйст. Ադամ և Եւա, փղ. 2 գործ., — соч. Яковлева, пер. А. Вруйра.
- 7 Право любить, ком. въ 4-хъ дѣйст., — Սիրելու իրաւունքը, կոմ. 4 գործ. — соч. М. Нордау, пер. О. Абеліана.
- 7 Соколы и Вороны, драма въ 5 дѣйст. — Բազէներ և Աղաւներ, դրամա 5 գործ. — соч. кн. А. Сумбатова, пер. Я. Амиріана.
- 9 Борьба за существованіе, драма въ 5 дѣйст. — Գոյութեան կռիւ, դրամա 5 գործ. — соч. А. Доде, пер. А. Теръ-Геворкіана.
- 10 Колыбель, ком. въ 3-хъ дѣйст. — Օրորոց, կոմ. 3 գործ., — соч. Бріё, пер. М. Навасардіана.
- 11 Сафо, пьеса въ 5 дѣйст. — Սաֆо, փիէսա 5 գործ., — соч. А. Доде, пер. Н. Теръ-Мовсесіана.
- 12 Золотая Ева, ком. въ 3-хъ дѣйст. — Ոսկէ Եւա, կոմ. 3 գործ. — соч. Шентана, пер. Араксіана.
- 13 Мраморная красавица. др. въ 4 дѣйст., соч. Барьера, пер. Тараянца.

*) «Թատրոն»-ի հետեւեալ №-ում կը տպագրենք լիակատար ցուցակ: Ծան. չրատ.

- 14 Друзья, драма въ 3-хъ дѣйст. — *Բարեկամներ*, գրած 3 գործ. — соч. Роветти, пер. съ русск. О. Абеліана.
- 15 Въ кредитъ, вод. въ 1 дѣйст. — *Նիսիա*, 1 արար., — соч. Теръ-Саркисіана.
- 16 Извозчикъ Геншель, драма въ 5 дѣйст. — *Կառապան Հենշել*, գր. 5 գործ. — соч. Гауптмана, пер. съ русск. О. Абеліана.
- 17 Безприданница, драма въ 4-хъ дѣйст. соч. Островскаго.
- 18 Эрнани, др. въ 5 дѣйст. — *Էրնանի*, գրած 5 գործ., — соч. В. Гюго, пер. Теръ-Геворкіана.
- 19 Арлезианка, драма въ 5 дѣйст., соч. А. Доде, пер. Теръ-Геворкіана.
- 20 Волшебная сказка, пьеса въ 4-хъ дѣйст. — *Դիւթական Հեքիաթ*, 4 գործ., — соч. Потапенко, пер. Сатин. Адаміанъ.
- 21 Федра, траг. въ 5 дѣйст. — *Փեդրա*, 5 գործ. — соч. Расина, пер. съ фран. Теръ-Геворкіана.
- 22 Гость, драма въ 2 дѣйст. — *Հիւր*, գրած 2 գործ., пер. С. Тараянца.
- 23 Благодаря фраку, фарсъ въ 1 дѣйст., пер. Аветіана.
- 24 Изеиль, др. въ 4-хъ дѣйст. — *Իզէիլ*, գր. 4 գործ., — пер. Вруйра.
- 25 Денежный вопросъ, ком. въ 5 дѣйст. — *Դրամի արժեքը*, 5 գործ., — соч. А. Дюма сына, пер. Н. Караміана.
- 26 Рабы золота, пьеса въ 4 дѣйст., соч. Азова — *Ոսկու ստրուկներ*, 4 գործ., — пер. Араксіана.
- 27 Эсфирь, дочь Израиля, др. въ 5 дѣйст. — *Էսթիր*, գրած 5 գոր. — пер. Кост. Мартиросіана.
- 28 Блудный отецъ, ком. въ 5 дѣйст., соч. А. Дюма сына. — *Ան-տաշի Հայր*, 5 գոր., — пер. съ нѣмец. Тараяна.

ԲԱԾԱՆՈՒԹ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
առաջիկայ 1902 թվականի

Մ Է Ա Կ

(30-ՐԴ ՏԱՐԻ)

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼՐԱԳՐԻ

«Մշակը» հրատարակուելու է նոյն պրոգրամով նւնոյն ուղղութեամբ

Ամեն օր, բացի տօներէն յաշորդող օրերէն:

Բաժանորդագիրք. «Մշակի» տարեկան գինը 10 ռուբլի է, տասն և մէկ և տասն ամսուանը՝ 9 ռ., ինն և ութ ամսուան՝ 8 ռ., եօթ ամսուանը՝ 7 ռ., վեց ամսուանը՝ 6 ռ., հինգ ամսուանը՝ 5 ռ., չորս ամսուանը՝ 4 ռ., երեք ամսուանը՝ 3 ռ., երկու ամսուանը՝ 2 ռ. և մի ամսուանը՝ 1 ռուբլի:

Արտասահմանեան բաժանորդագրութիւն. Ամերիկայի բաժանորդները պէտք է վճարեն տարեկան 7 դոլլար, Եւրոպայի բաժանորդները՝ 30 ֆրանկ. Պարսկաստանի բաժանորդները 10 ռուբլի:

«Մշակին» գրուել կարելի է Խմբագրասանը (Բաղարնայեա և Բարօնսկայեա փողոցների անկիւն):

Կաշարութեան ուրիշ քաղաքներից «Մշակին» գրուելու համար, և առհասարակ նամակներ և ծրարներ ուղարկելիս, պէտք է գիմել հետևեալ հասցեով. ТИФЛИСЪ, Редакция «МШАКЪ», իսկ արտասահմանից՝ TIFLIS, Rédaction du journal arménien «MSCHAK».

Յայտարարութիւնները ընդունվում են բոլոր լեզուներով:

ապառիկ բաժանորդագրութիւն չէ ընդունվում

ՆՈՐ-ԴԱՐ

(ՏԱՍՆԵԻԻՆԵՐՈՐԻ ՏԱՐԻ)

Քաղաքական-գրական ամենօրեայ թերթը 1902-ին կը հրատարակուի Թիֆլիսում նոյն գիրքով և ծրագրով ամեն օր, բացի տօներէն հետևող օրերէն:

«Նոր-Դար»-ի տարեկան գինն է 10 ռուբլի, վեց ամսուանը 6 ռուբլի, երեք ամսուանը՝ 3 ռ. 50 կ., Թիֆլիսից դուրս՝ ամիսը 1 ռ. 50 կ. հատով դուրսը՝ 7 կ., Թիֆլիսում 5 կ.:

ԱՐՏԱՍԱԽԱՆԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴՆԵՐԸ ՎՃԱՐՈՒՄ ԵՆ ԵՐԵՎԱՆ 40 ՖՐ.

Բաժանորդ են գրուում միմիայն խմբագրատանը:

Յայտարարութիւնները ընդունւում են և օտար լեզուներով բաւը 2 կ., առաջին երեսումը՝ 4 կոպէկ:

Խմբագրատունը գտնւում է Դաւիթովսկայա փողոց, տ. № 5.

Պոստով «Նոր-Դարի»-ի հասցէն՝ Тифлисъ, въ Редакцію „НОРЪ-ДАРЪ“ կամ Tiflis (Caucase), Rédaction du journal «Nor-Dar».

Բ Ա Ձ Մ Ա Վ Է Պ

1902թ.

Կը շարունակենք մեր բաժանորդաց «Գեղուն»-ի և «Մխիթար»-ի նր-
ման բացառիկ նուէրներ տալ:

Այդ բացառիկ նոր պատկերազարդ պրակը կը կրէ իր առաջուան

„ԳԵՂՈՒՆԻ“

անունը, որ պիտի հրատարակուի «Որբունի»-ի մեծութեամբ, միաթերթ,
քառածալ, եռասիւն և յատուկ ծածքով:

«Գեղունի»-ին կը տպենք 3000 օրինակ. եկամուտին կէսը կը յատ-
կացնենք ազգային որբերուն:

Այդ նոր թերթը պիտի պարունակէ ժողովրդական ժամանակակից
տեղեկութիւններ, հետաքրքրական վէպեր, նշանաւոր ազգայնոց պատ-
կերազարդ կենսագրութիւնը, ազգային և օտար ազգի նշանաւոր նկար-
չաց զեղեցիկ գործոց պատկերներն, և այլն:

Պատկերազարդ «Գեղունի» թերթը կը հրատարակուի երկու ամիսը
մէկ անգամ:

Տարեկան բաժնեդինն է 3 ֆրանկ. Ռուսահայք կարող են յղել 1
րուբլի և 50 կոպէկի նամակադրոշմ: Բազմավէպի բաժանորդը, եթէ կը
փափագին չգրկուիլ այդ նուէրէն, կը խնդրենք որ «Բազմավէպ»-ի բաժ-
նեգնոյն (10 ֆր.) հետ, պարզ նամակադրոշմի համար 1 ֆրանք աւելի
յղեն, այսինքն 11 ֆր., Ռուսահայք 4 րուբլի 50 կոպէկի նամակադրոշմ:
Rédaction de la Revue "BAZMAVEB", VENISE (Italie) (St. Lazare)

„АРГОНАВТЪ“

ВЪ 1902 ГОДУ

Подписная цѣна: на годъ съ пересыл. и достав. 7 р., Въ Тиф-
лисѣ 5 р.,

Программа газеты обнимаетъ всѣ отдѣлы ежедневныхъ газетъ.

По четвергамъ и воскресеньямъ текстъб удетъ иллюстрированъ
портретами государственныхъ и общественныхъ дѣятелей, пред-
ставителей науки и искусства и т. п. и рисунками къ текущимъ
событіямъ и злобѣ дня.

Редакція „Аргонанта“ въ видѣ *приложенія* дастъ бесплатно
годовымъ подписчикамъ *собрание сочиненій* Н. В. ГОГОЛЯ въ трехъ
томахъ (около 80 печ. листовъ). Изданіе это выйдетъ въ свѣтъ
21-го февраля 1902 г., поэтому годовые подписчики въ Тифлисѣ
и Баку получаютъ *всѣ три тома въ первой половинѣ марта* а ин-
городнымъ въ предѣлахъ Закавказья будутъ высланы *почтой*
изъ Тифлиса.

ПОДПСКА и ОБЪЯВЛЕНІЯ принимаются: въ Тифлисѣ въ ре-
дакціи, Головинскій, № 14.

Редакціонныя письма, статьи и сообщенія просятъ адресовать
на имя Ивана Грйгорьевича Хачатурова, Головинскій, № 14.

ТИФЛИССКІЙ ЛИСТОКЪ

„Тифлисскій Листокъ“ и въ 1902 году будетъ выходить ежедневно по прежней программѣ газеты литературной, общественной и политической.

Будетъ обращено особое вниманіе на развитіе отдѣла корреспонденцій изъ разныхъ мѣстъ Закавказья.

Время отъ времени приложенія будутъ иллюстрироваться портретами и рисунками.

По понедѣльникамъ подписчикамъ будутъ разсылаться телеграммы.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА:

Въ Тифлисъ: на годъ—5 руб.,

Для иногородныхъ: на годъ—7 руб., на полгода—4 руб.

Головинскій, № 3.

Съ разрѣшенія главнаго управленія по дѣламъ печати,

понижена подписная плата

— НА —

ЕЖЕДНЕВНУЮ, ПОЛИТИЧ. И ЛИТЕРАТУРН. ГАЗЕТУ

„НОВОЕ ОБОЗРѢНІЕ“

Въ 1902-мъ году

Какъ для городскихъ, такъ и для иногородныхъ подписчиковъ подписная плата: за годъ—7 р., за полгода—4 р., 3 мѣс.—2 р. 50 к.,

Допускается разсрочка платежа: къ 1-му января—4 р., къ 1-му юня—3 р.

Для сельскихъ учителей, народныхъ и школьныхъ библіотекъ и благотворительныхъ учрежденій сдѣлана скидка: год. плата для иногородныхъ 6 р., для городскихъ 5 р.

Программа газеты, сотрудники и другія условія останутся прежнія.

Подписка принимается не иначе, какъ считая съ 1-го числа каждаго мѣсяца. Подписка принимается въ Тифлисъ, въ конторѣ газеты, Барятинская ул., д. № 8. Ред. Г. Тумановъ Изд. Н. Тумановъ.

„ՀԱՆՐԱՊԵՏԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ“

ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

1902 թ.

Կը հրատարակուի նոյն ծրագրով և նոյն ուղղութեամբ ամեն ամսոյսկիզբը: Թերթիս բովանդակութիւնն ինքնագիր պիտի ըլլայ մեծաւ մասամբ, բայց թարգմանութիւնք ալ պիտի չպակսին:

Ուսումնասիրութիւս մէջ համով-հոտով «Գրական թղթակցութիւններ» վերնազրին տակ նոր բաժին մը պիտի բացուի: Պիտի շարունակուի «Ծաղկէփունջ» «Գրական հրապարակ» ընդհ. տեսութեան երբեմն երբեմն տեղի տալով:

Տարեկան բաժանորդագինն է 10 ֆր.—4 ըր.

Խմբագրութեան հասցէն—A la Rédaction de la Revue «Hantesse», Vienne (Autriche) VII/2 Mechitharistengasse 4.

Բացուած է բաժանորդագրութիւն 1902 թուականի

„Ժ Ա Մ Ա Ն Ա Կ“

Պարիզեան Հայերէն պատկերադարդ Հանդիսի

Տարեկան տասներկու գրքերի գինն է տասն ռուբլի:

Այն բաժանորդները, որոնք գրուած են 1901 թուականին երեք գրքերի և վճարած են երեք ռուբլի, բացի արդէն ստացած մի համարից, կը ստանան նաև 1902 թուականի առաջին և երկրորդ համարները: Իսկ այդ բաժանորդներէն նշանք, որոնք կը կամենան ստանալ «Ժամանակ» ամբողջ 1902 թուականին, պիտի վճարեն խմբագրութեան 7 ռուբլի ևս:

Տպագրուելու են Օքտաւ Միրբօյի, Էմիլ Զօլայի, Ֆեօրնստեօրնէ Բէօրնսօնի, Հաուպտմանի և այլ եւրոպական հիղինականների երկերի թարգմանութիւնները:

Դիմել հետևեալ հասցէով. — Парижъ (Франція), 64, rue Claude-Bernard, Directeur de la Revue «Jamanak» S. Hakhoumian. Paris.

Թիֆլիսում կարելի է ստորագրուել խմբագրութեան գործակալ պ. Աղամ Սարգսեանի մօտ, Փոխադարձ վարկի ընկերութեան մէջ, նաև Թիֆլիսի բոլոր գրավաճառանոցներում:

Խմբագիր Հրատարակիչ Ս. Գ. Հախումյան

Լ ՈՒՄԱՅ

Երկամսեայ հանդէսը 1902 թուականին.

1. Ինքնուրոյն և ուսերէնից ու օտար լեզուներից թարգմանուած վէպեր, պատմութիւններ և ոտանաւորներ, այլ և կենսագրութիւններ:
2. Կովկասագիտութեան վերաբերեալ տմեն տեսակ պատմական վաւերագրեր և յօդուածներ:
3. Ճանապարհորդութիւններ և ժուլովրդի կենցաղի նկարագիրներ:
4. Բարոյագիտական յօդուածներ:
5. Մատենախօսութիւն և կրիտիկա գրական երկերի:
6. Այլ և այլք. տեղեկութիւններ գիտութիւնից և արուեստից:
7. Խմբագրութեան պատասխաններ և յայտարարութիւններ:

Լուման կը հրատարակուի երկու ամիսը մի անգամ. առաջին համարը առաջիկայ յունուար 1-ին, իսկ այնուհետև կանոնաւոր կերպով ամսամէջ միշտ ամսագլուխներին:

Լումային կաշկատակցեն մեր թէ նախկին բոլոր աշխատակիցները և թէ նոր ոյժեր:

Տարեկան բաժանորդագինն է 6 ռուբլի ճանապարհածախսքով և տուն հասցնելով:

Բաժանորդագրութիւն ընդունուած է Թիֆլիսում Լումայի խմբագրատանը (Օրբէլեան փողոց № 38) և Կենտրոնական գրավաճառանոցում:

Ապառիկ բաժանորդագրութիւն չէ ընդունուած:

Ուսուցիչներին, աշակերտներին և քահանաներին թոյլ է տրուած բաժանորդագինը վճարել մաս-մաս, յունուարին 3 ռուբլի և ապրիլին 3 ռուբլի:

Խմբագիր-Հրատարակիչ՝ Դիւս ա. Բան. Աղանեանց

ԹԱՏԵՐԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Տպագրուած «Թատրոն» հանդիսի առաջին 7 գրքերում

Սկապէնի արարքները, կոմ. 3 գործ., Հեղ. Մոլիերի, Թ. Ֆր. 3. Լալայեան 1
Միւս անգամ, մենախ. Կրենէ Դանկուրի, Թարգ. Ա. Թարխանեան 1
Բանաստեղծ, կատակ. 1. գործ. Հեղինակեց Փառնակէս 1
Դարբնապետ, կոմ. 4 գործ., Հեղ. Ժ. Օնէի, Թարգմ. Ֆր. Ս. Արծրունի 1
Մարիա Ստիւարտ, ողբ. 5 գործ. Ջիլլերի, Թ. գերմ. Գ. Բարխուդարեան 2
Ընտանեկան փոթորիկ, վոդ. 1. գործ., փոխադրեց Ա. Յովհաննիսեան 2
Ակամայ բժիշկ, կոմ. 3 գործ., Հեղ. Մոլիերի, Թ. Ֆր. Մ. Առաքելեան 3
Մեղէա, դր. 4 գործ. Սուվորինի, Թ. ռուս. Կ. Մելիք-Չահնազարեան 3
Ապահարզան, ողբ. 1 գործ., Անտօնիօ Էնէսի, Թ. Ֆր. Ա. Յովհաննիսեան 3
Սպասում ենք հիւրերին, կոմ. 1 գործ. փոխադր. Ա. Թարխանեան 3
Բաղդասար Աղբար, կոմ. 3 գ. Պարոնեանի, փոխ. Ա. Սարգարեան և Վրոյշ 4
Փոքրիկ երաժիշտ, կոմ. 1. գործ. փոխադր. Կ. Մելիք-Չահնազարեան 4
Դօն Ժուան, Հեղ. Պուշկինի, Թարգմ. Գ. Մուրացան 4
Հասարակութեան նեցուկները, դր. 4 գ. Հ. Իբսէնի, Թ. գերմ. Լ. Բաբայեան 4
Օսկան Պետրովիչը էն կինքումը, կատակ. 1 արար. Հեղ. Գ. Սունդուկեան 5
Ժան Բօդրի, կոմ. 4 գործ., Հեղ Վաքրի, Թարգ. Ֆր. բժ. Վ. Արծրունի 5
Ճիրաններ, կոմ. 3 գործ., Հեղ. Պ. Հերվիյէի, Թարգմ Ա. Սարգարեան 6
Փրիցիլէն, դր. 1 գործ. Հեղ. Զուգերմանի, Թարգմ. Ա. Պատուրեան 6
Բարբուլիէ, վոդ. 1 գործ., Հեղ. Մոլիերի, Թարգմ. Մ. Ամերիկեան 6
Անպատիւներ, դրամա 3 գ. Հեղ. Ջերօլամօ Բովետտի Թ. Մուրադբէգեան 7
Թուզան, պատմ. դրամա 5 գործ., Հեղ. Գ. Մուրացան 7
Օրհասական դերիւ, վոդ. 1. գործ., փոխ. ռուս. Ի. Ալիխանեան 7
Վերջին հիւր, պիեսա 1 գործ., Թարգմ. Ա. Սարգարեան 7

Թատրոնի իւրաքանչիւր №-ը արժէ 2 ռուբլի

№ 1- սպառուած, № 2 սահաւաթիւ.

Վաճառվում են Կենդրոնական և Գուտտէնբերգ զրաւաճառ անոցներում և հրատարակչի մօտ:

Բացում է 1902 թ. բաժանորդագրութիւնը

XX ԱՂԲԻԻ XX տ. և XIII տ. ՏԱՐԱԶ XIII

ամսագրի եւ շաբաթաթերթի
Հրատարակում են նոյն ուղղութեամբ և աշխատակիցների մասնակցութեամբ

12 №№ պատկերազարդ ԱՂԲԻԻ ամսագիր

12 №№ Պարիզի մոդաներ

12 №№ Առողջապահական

12 №№ Իդիւստրիաի

50 №№ Գրական - գիտական

քննադատական

ՏԱՐԱԶ

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԻ

ՀԱՐԱԹԱԹԵՐԹ

ՊՐԷՄԻԱ, շքանշան բարեկեցական.

Տարեկան բաժանորդագրինը 10 ռ., արտասահման 18 ռ. կամ 50 ֆր. ապառիկ կամ մաս-մաս վճարող բաժանորդագրութիւն չէ ընդունում: ԱՂԲԻԻ ամսագրի տարեկան գինը 3 ռ. ՏԱՐԱԶԻՆԸ—6 ռ. ՊՐԷՄԻԱ, ԻԼԼԻԻՍՏՐԱՍԻՈՆ, ՊԱՐԻԶԻ ՄՈԴԱՆԵՐ և ԱՌՈՂՋԱՊԱՀԱԿԱՆ ստանում են Աղբիւր և Տարազ միեւնոյն Հասցէով ստացող բաժանորդները:

Հասցէն՝ ТИФЛИСЬ, Редакция плюстр жур. АГБЮРЪ ТАРАЗЪ. TIFLIS (Caucase) Redaction des jour. AGBUR et TARAZ.

Խմբ.-Հրատ. ՏԻԳՐԱՆ ՆԱԶԱՐԵԱՆ

На 1902 годъ (III годъ)

Открыта подписка на ежемесячный научно-литературный журналъ

„КАВКАЗСКІЙ ВѢСТНИКЪ“

„Кавказскій Вѣстникъ“ дѣтъ ежегодно около 3000 страницъ оригинальныхъ и перевод. статей съ арм., груз., татар., араб., и съ европ. яз.

Условія подписки:

Для городскихъ подписчиковъ въ годъ—¹/₂ года
9 р. 5 р.
Для иногородныхъ 10 р. 6 р.

Разсрочка допускается для учебныхъ заведеній и учащихся, подписывающихся непосредственно въ конторѣ журнала.

Адресъ редакціи и конторы: Тифлисъ, Тургеневская, 11. Подписка принимается во всѣхъ книжныхъ магазинахъ, въ конторѣ журнала и въ отдѣленіи конторы: Тифлисъ, Голов. пр., № 1

Годовые подписчики получаютъ въ 1902 г. приложеніемъ къ „Кавказскому Вѣстнику“ романъ М. С. Хатисовой «По новому вуті».

Ред.-издатель В. Д. Коргановъ

Ծ Ծ Մ Ա Յ Բ Ե Բ

Կ Ա Մ

ՄԱՅՐԵՐԻ ՓՈԽԱՆՈՐԴՆԵՐ

(Les Remplaçantes)

ԿՕՄ. ԵՐԵՋ ԿՐԱՐ. ԿԵԿ. Մ. Բ Ր Ի Օ Ղ Ի

Թարգմ. Փրանսերէնից Ս. ՀԱՆՈՒՄԵԱՆ

Գ Ո Ր Ծ Ո Ղ Ա Ն Ձ Ի Ն Ք

Դօֆսօր Ռիւօն

Պլանօ-Հայր

Պլանօ-որդի

Փրանսուա

Դենիզար

Դօֆսօր Թիոէլ

Ժիւքիէ

Բրէսօնէ

Հապուա

Էդմօն

Նամակաբեր

Մի բիսիկլիս

Լագարէս, Պլանշօ որդու կինը

Տիկ. Դիւբուա

Տիկ. Դենիզար

Տիկ. Ժան

Տիկ. Դարդէն

Տիկ. Սալթ

Տիկ. Դ'Ալէկ

Տիկ. Բելքօրէ

Ադէլ

Մի կին

Երկրորդ կին

Մարի

Ներկայացման իրաւունքները վերապահուած են հրատարակչին:

ԱՐԱՐՈՒԱԾ Ա.

Մղհասիկ գիւղական բնակարանի բազ: Խորհում փողոցը կտրում անցնում է բեմի՝ գրեթե անկիւնագծով (դիագոնալ): Իւրաքանչիւր կողմից մի մի ցանկապատ, Ցանկապատերի ու շէմֆի միջեւ Պլանեօների բազը Մջ կողմը տուեր: Ցան քուռը դուրս է գալիս բեմի վրայ եւ շէմֆը բեմին հաւասար է: Ձախ կողմը մի ցանկապատ փողոցին ուղղահայեաց, այդ ցանկապատը բաժանում է Պլանեօների բազը Տիկին ժանի բազից: Տիկին ժանի բազի միայն մի փոքրիկ մասն է երեւում: Հեռուում, նահապարհի միւս երեսին տներ եւ պարտեզներ: Ցանկապատի մէջ բացուող մի քուռ ծառայում է մուտք փողոցից:

ՏԵՍԻԼ I

Լաւարէր, Պլանշօ, յետոյ Տի Բիւնչիւրը երբեմնիւն, փոստատան նամակները, յետոյ երբեմն հանայ:

Վարագոյրը Բարչրացած բազին Լաւարէրը (ստանաւալ արեւին) և Պլանշօն (երեսուն արեւին) նստած են սեղանի հոգին, աջակողմը արտաւազ: Նրանք վերջացնում են նախաճաշիկը: Գիւղական ըզգեստներով են:

ԼԱՋԱՐԷՆ (խածնելով Տի Բիւնչիւր և արեւից վեր կենտրոն): Ա՛, արեղակը դառնում է... պէտք է մեր աղա պարոնի վարագոյրը ծածկենք: (Գնում է ծածկելու վարագոյրը որ կախած է աջակողմեան դռնից: Ձեռնով Բարչրացնելով վարագոյրի ծայրը:) Քնած է... տեսնում ես սրան:

ՊԼԱՆՇՕ Այո՛, շատ լօթի մասիւրաւ է:

ԼԱՋ. (Ընդնելով որ վարագոյրն ընկնի և հրէին վերցնելով իր խնջորը) Ի՞նչ կասես, Հը, Աստուած յաջողել է... տեսնում ես ինչ գեղեցիկ երեխայ է:

ՊԼ. Աստուած յաջողել է, չէ՛, չէ՛. հայրը ես չեմ. պրծաւ գնաց:

ԼԱՋ. Պան, ի՞նչ հպարտ ես Պլանշօ: (Յենամ է նրա ունին, երբեք միայն նայում են երեխային) Բայց իրաւունք էլ ունիս: Պարոն Ռիշօն ասում է որ շատ չէ պատահում այդպիսի գեղեցիկ երեխայ... Ի՞նչ լաւ խնձոր է, առ, կծիր: (Մնջորը ասել է կծելու:) Ե՛, է՛, բոլորը մի ուտի վնակ: Ասա, Պլանշօ, ի՞նչ պիտի դառնայ մեր կօկօն, երբ մեծանայ:

ՊԼ. Բանուոր պիտի դառնայ, ի՞նչ պիտի դառնայ:

ԼԱՋ. (Գլուխը շարժելով) Օ՛, օ, բանուոր...

ՊԼ. Ապա ի՞նչ կ'ուզես որ դառնայ:

ԼԱՋ. Ի՞նչ... ասեմ... չգիտեմ կարող է դառնալ, ախ եթէ կարողանար...

ՊԼ. Ի՞նչ:

ԼԱՋ. (Հարձեւ երադում) Եթէ կարողանար երկաթուղում պաշտօնեայ լինել...

ՊԼ. Ինչո՞ւ միւսիստը չես ասում:

ԼԱՋ. (Վերջացրել է իր խնջորը և հնչում խոսում է Պլանշօյի երեխին). Ի՞նչ անասունն ես եղել, Պլանշօ: Դէ՛, դէ՛

ծող, դատարկապորտ, եկ, օգնիր ինձ լուացքը ծախելու, ինչ ես կանգնել սուրբ սուրբ, կարծես պատարագ ես անում... Հը՛, դէհ: (Հրէշտէ:)

ՊԼ. (Դրա երեսից վաղէլով) Ա՛, ծեծում ես ինձ... Սպասիր: (Հանում է բանում նրան. Լապտերից դիմարդում է, Պլանշոն նրան համբուրում է:)

ԼԱՋ. (Երկունք էլ ծիծաղում է) Պլանշո, ինչ գիտն ես. . Այ, այ, այ, Պլանշո, ցաւացնում ես... (Առաջ հաղորդ, ընդհանում է: Ա՛հ, Պլանշո... ոչ, ինձ այդպէս մի համբուրիլ, զրանից իմ ամբողջ մարմինս խտուտ է գալիս և ծնկներս թուլանում են...)

Փողոցով մի բնակչուհի է անցնում:

ԲԻՍԻԿԼԻՍՏԸ Հաշտութիւն, Հաշտութիւն. ինչ խալիս են: (Սնդհում է:)

ԼԱՋ. Այ անասուն, զմ ինչ է ասում... (Յանի վայել: Այ աւանակ, ափսոս որ հեռացել է... (Պլանշոյն:)) Դէհ, առ, բռնիր սաւանի ծալից: (Պլանշոն վերցնում է սաւանի ծալը, մի-ծալը բռնում է Լապտերից և ծիծաղում է: Հը՛, ինչ է, ապա սկի առիւն չունիս երակներդ մէջ:

ՊԼ. Ես երբէք լուացարար չեմ եղել:

Հեռուէալ խօսակցութեան միջոցին սաւանի ծալում էն:

ԼԱՋ. Այո, եթէ մեր երեսան կարողանար երկաթուղու պաշտօնեայ վառնալ. լաւ պաշտօն է:

ՊԼ. Բարեխօսութիւն է հարկաւոր:

ԼԱՋ. Ի հարկէ:

ՊԼ. Եւ ուսում:

ԼԱՋ. Այդ էլ գիտեմ:

ՊԼ. Մեր աշխատածն ինչ է որ կարողանանք...

ԼԱՋ. (Քաշելով սաւանի) Ծալիւ կողքը, վա՛... էլի՛... մօտեցիր... (Սաւա-

նի երկու-ծալերը միացնում է, ծալում:)

Մեր տան վարձը շատ մեծ է, պէտք է որ աւելի փոքր տուն վարձենք և մի քիչ էլ աւելի տնտեսենք:

ՊԼ. Կը փորձենք, ինչ կայ:

ԼԱՋ. Երեխայի համար իրեն զրկելը ամօթ չէ:

ՊԼ. Ի հարկէ:

ԼԱՋ. Ուրիշներն ինչպէս են անում:

ՊԼ. Ինչ ուրիշներ, ո՞վ:

ԼԱՋ. Ամենքը: Այ օրինակ վալանենք:

ՊԼ. Նրանց կինը ծծմայր է եղել:

ԼԱՋ. Իսկ Բուլթառե՛նք:

ՊԼ. Մի երեխայ են վերցրել, ծիծ են տալիս:

Երեւում է փոստատան նամակները փողոցում:

ՆԱՄ. Բարիւոյս, ժողովուրդ:

ՊԼ. Ե՛ի ԼԱՋ. Պարոն Զօնօռէ, բարիւոյս... ինչ նոր բան կայ այսօր:

ՆԱՄ. (Պլանշոյն) Ձեր քեռին վերադառնել է Փարիզից:

ՊԼ. Իմ քեռի Ֆրանսուան:

ՆԱՄ. Այո:

ԼԱՋ. Այդ ինչպէս է որ մենք նրան դեռ ևս չենք տեսել:

ՆԱՄ. Նա գնացել է Փօնդ-Հէրը գիւղը:

ՊԼ. Մենակ էր թէ՛ հետը բան կար:

ՆԱՄ. Երկու երեխայ է բերել Նեովէլի մանկական ապաստանարանի համար:

ՊԼ. Իսկ մեր հասարակութեան համար:

ՆԱՄ. Ոչինչ... բայց ոչ, ոչ: Տեղ ճարելու գրասենեակից մի փոքրիկ երեխայ: (Լաւ-նիւն:)

Երևում է որ Պերրէնի կինը լաւ տեղ է ընկել որ

այսքան ամիսներ մնում է... Ամսական ստանում է հաստատ չգրտեմ որքան... բայց դէ ինքն էլ չի ուշանալ, շուտով կը գայ... ց'տեսութիւն:

ՊԼ. Ե՛ի ԼԱՋ. Մնա՛ք բարեաւ, պարոն չօնօռէ: (Նամակէբը գնում է:)

ՊԼ. Դու այս երկրից չես, դու չես կարող հասկանալ...

ԼԱՋԱՐ. Ընդհակառակն, հասկանում եմ:

ՊԼ. Ոչ:

ԼԱՋ. Ի՞նչպէս չէ:

ՊԼ. Այ օրինակ հէնց ձեզ մօտ, ոչ հեռու, կանայք ծծմայրութիւն չեն անում:

ԼԱՋ. Մեզ մօտ այդ մօդա չէ:

ՊԼ. Իսկ այստեղ ամենքը ծծմայր են... Իսկ դու, դու չէիր ցանկանալ:

ԼԱՋ. Չէի ցանկանալ... Բնէ չէի ցանկանալ...

ՊԼ. Գնալ և ծծմայր լինել Փարիզում:

ԼԱՋ. Իսկ մեր երեխան... եթէ նրա գլուխն էլ մի դժբաղդութիւն դայ ինչպէս առաջինները եկաւ:

ՊԼ. Նրան կը յանձնենք ծնողներին որ նրա վրայ լաւ խնամք տանեն...

ԼԱՋ. Իսկ դու Բնէ կ'անես...

ՊԼ. Ե՛ս... Ե՛ս... ես կ'անեմ այն, Բնէ որ ամենքն են անում...

ԼԱՋ. Հէնց այդ է որ ես չեմ ցանկանում... Բայց, ճշմարիտ, Պլանշօ, քեզ համար ոչ Բնէ, եթէ բոլորովին միայնակ մնաս... այդ Բնէ համար ծանր կը լինի...

ՊԼ. Ինչպէս չէ, Բնէ համար էլ ծանր կը լինի... (Լուսնի): Դու իրաւունք ունիս, Էհ, աւելի լաւ է այսպէս ապրել, Բնէպէս մենք ապրում ենք... Ա՛խ, եթէ միայն դու մի երեխայ ընդունէիր ծիծ տալու...

ԼԱՋ. Ուրեմն մեր երեխան պի-

տի մեծացնենք ծծանով, կաթնամանով և ես կաթս տամ—Իմ կաթը—փոքրիկ փարիզեցուն: Այդ ես չեմ կարող անել... Այ, լսիր, կօկօն զարթել է և նախաճաշիկ է պահանջում: (Սկսում է կրծքի նախաշնչը բռնել և գնում է ներս երեխային ծիծ տալու:)

Այն, այն, լսում եմ, լսում պարոնս... օ լա, լա, ահա, ահա, մի բարկանար, գառնուկս... փոքրիկ բուրժուա չկայ որ քեզնից վերցնի... ահա, գառնուկս... ահա... լմա է, լմա... պինդ բռնիր... մի քիչ ցաւացնում ես... բայց ոչինչ, գառնուկս: Խմիր, ծարաղ անցրու, իմ փափիկ: (Վերադառնալով): —

Օրօր, բալաս, օրօր, ջան

Օրօր, գառնուկ անմահ,

Օրօր կ'ասես ու նանի

Ջանաճիս բուր սանի...

ՊԼ. Ա՛, ահա մեր քեռի Ֆրանսուան գալիս է... Հետն էլ երկու կանայք... Այ լօթի... լաւ արուեստ է ծծմայրեր վարձելը:

Ճանապարհի վրայ երեւում է չափ նոյնի պ. Ֆրանսուան, լալուան պարեհան, գայնը կարծիք, հազար ուղիւս, բարեւէ կնամօրում: Ճառ աշխոյժ: Մըլն հարգար բըռն, որի պահից երեսում է բաժնիւնը և նրա վրայ ընկած ունեւ ժամացոյցի մեծ շղթան: Լեւնդա սուի Ձիւր չգայ: Կարծիք հազար մի ծածկոյ ուսուլը չգաժ: Չեւնապայար հաշով պարած: Մի լեւնային գլխարկ (սուիէր): Գիւղացի երէտ հանապա նրան հեղեւում է:

ՏԵՍԻԼ II

Նոյնք, Ֆրանսուա, երկու կանայք եւ ապա Ժիւլիէ

1-ն ԿԻՆՆ Այդպէս ուրեմն, դուք Բնէ համար ոչ մի տեղ չունիք, պարոն Ֆրանսուա:

2-րդ ԿԻՆԸ Եւ ինձ Համար, պարոն Ֆրանսուա:

ՓՐԱՆՍՈՒԱ ՈՅ. դուք երկուսդ էլ ամուսնացած էք, այնպէս չէ:

ԵՐԿՈՒ ԿԱՆ. Այո, պարոն Ֆրանսուա:

ՓՐԱՆ. Դուք իմ գործին չէք գալ — իմ ուղածս աղջիկ-մայր է... դուք լաւ դիտէք որ Փարիզում նախապատում են աղջիկ-մայրերին:

1-Ն ԿԻՆԸ Այո, բայց ինչո՞ւ:

ՓՐԱՆ. Ինչո՞ւ. նախ, որովհետեւ նրանց աւելի պակաս են վճարում... Դուք աղջիկ մայրեր չէք... Դուք ամուսնացած էք:

2-րդ ԿԻՆԸ Մեղը տէրտէրինն է:

1-Ն ԿԻՆԸ Ա՛խ, եթէ ես իմացած լինէի:

ՓՐԱՆ. Յամենայն դէպս ես ձեր անունը կը նշանակեմ գրքիս մէջ .. Ձեր անունը Մարի Ֆրանսուա է, չէ՞ .. Ձեր երեխան ի՞նչ Հասակումն է:

2 ԿԻՆԸ Երեք շաբաթական է:

ՓՐ. Օրէնքը ստիպում է ձեզ կերակրել նրան անձամբ մինչեւ եօթն ամիս:

2 ԿԻՆԸ Պարոն քաղաքապետն ինձ վկայական կը տայ, որ երեխաս եօթն ամսական է: Իմ մարդս է նրան քաղաքապետ շինել:

ՓՐ. Ես լաւ դիտեմ որ պարոն քաղաքապետը ձեզ մի վկայական կը տայ: Բայց եթէ երբեմն երբեմն օրէնքը չը պահպանենք, տՀաճութիւններ կը պատահեն... Վերջապէս, կը տեսնեմ: (Մի-մի:) Իսկ ձեր երեխան ո՞ր Հասակումն է:

1 ԿԻՆԸ Երկու տարեկան է, պարոն Ֆրանսուա... բայց կարող եմ ձեզ Հաւատացնել որ բժիշկը այդ չէ կարող նկատել: Պարոն քաղաքապետն ինձ մի վկայական կը տայ, որի

մէջ ասուած կը լինի, թէ իմ երեխան եօթն ամսականից աւելի չէ:

ՓՐ. ՈՅ, ես ձեզ ճանաչում եմ, դուք այսուհետեւ կարող էք կերակրել երեխային միայն ծծան-կաթնամանով: Իսկ բուրժուաներն այլ ևս ամենեւին ծծան չեն կամենում: Ձեք Համարձակուիլ ասել, թէ նրանք իրաւունք չունին: Ես կ'աշխատեմ ձեզ Համար բարեգործական ընկերութիւնից երրիայ ճարել:

1-Ն ԿԻՆԸ Ես դրանով էլ զո՞հ կը լինեմ, պարոն Ֆրանսուա:

ՓՐ. Բայց ոչ... դեռ մի բան էլ կայ. քաղաքական տեսակէտից ձեր Համայնքը այնքան էլ լաւ անուն չունի:

1 ԿԻՆԸ Բայց ես շատ լաւ յիշում եմ որ վեց ամիս սրանից առաջ, ընտրութիւնների ժամանակ ամենքը քուէ տուին պարոն Կլապիէրի Համար, որին պաշտպանում էր կառավարութիւնը: Եւ ամենքն այդպէս քուէ տուին, որպէս զի բարեգործական ընկերութիւնից ծիծ տալու երեխաներ ուտանան:

ՓՐ. Հէնց բանն էլ այդ է, որ վեց ամսից 'ի վեր նախարարութիւնը փոխուել է. դուք, տիկին, յետադիմական էք... Ամենն, ինչ որ կարող եմ ձեզ Համար անել, այդ այն է, որ ձեզ Համար կը գտնեմ մի բանուորի երեխայ քսանհինգ ֆրանկանոց:

1-Ն ԿԻՆԸ Ինչպէս կամենաք, պարոն Ֆրանսուա:

2 ԿԻՆԸ Ես և՛ս, պարոն Ֆրանսուա:

ՓՐ. Այո:

Միտա՞մ է ժիւժիէն, Էլ-բաշիօրէայ լը-գեպիէր Հագած: Կառայ: Դուրս էն Գոռմ:

ԺԻԻԻԻԻ Ա՛, պարոն Ֆրանսուա...

Դէ, գնանք մի մի կոնծենք...

ՓՐ. Զէ, ես պէտք է մտնեմ քրոջս որդու մօտ:

ՊԼ. Դու էլ կարող ես գալ, ժիւրիէ:

ԺԻԻԲ. Ես իմ Աստուած: (Դասանալով Փրանսոնին) Կնոջս տեսա՞ք Փարիզում:

ՓՐ. Այո:

ԺԻԻԲ. Քէֆը լաւ է:

ՓՐ. Միշտ:

ԺԻԻԲ. Բերել էք ինձ նրա ամսականը...

ՓՐ. Ահա... (Հանում է փաթեթ) Ութսուն Փրանկ:

ԺԻԻԲ. Ի՞նչպէս թէ ութսուն Փրանկ, հէնց չոր ու ցամաք իր ամսականը... Միթէ նա կարծում է թէ ես սրանով կարող եմ ապրել և դեռ ամսական էլ տասնևհինգ Փրանկ տալ պառաւ Ռօզէտտին, որ սննդում է մեր երեխային ծծան-կաթնամանով... Օ՛հ, ո՛չ... ես իմ կնոջից նրա համար չեմ բաժանուել որ սրանից աւելի չաշխատեմ... Վերջապէս այդ մասին կը խօսենք, հեշտ է... Յամենայն դէպս մի շիշի համար վճարում եմ: (Գնալով դէպի չափ և խօսելով ցանկապէս) Ի՛հ, տիկին Փան... (Միտնելով) Չատ յարմար է գինեվաճառ հարեան ունենալ... Ի՛հ...

ՏԻԿ. ԺԱՆ (ցանկապէս միտնելով) Եկա՛յ, եկա՛յ, այս բոլորին:

ԺԻԻԲ. Մի շիշ բերէք իմ սովորական գինուց... Երկու շիշ... երկու...

Տ. ԺԱՆ Այս բոլորին, այս բոլորին:

ԺԻԻԲ. (նկատելով խոսքի փոփոխութիւնը) Ի՛հ, տղերք, եկէ՛ք. ամսականս ստացել եմ և հիւրասիրում եմ...

ԲՐԵՏՕՆԻ Անպիտան, բախտ ունես հա:

ԺԻԻԲ. (Լաղարէփ, որ ներս է հրել) Յանկանում էք, հը՞, քաղաքացուհի... Գժեռի թիւը որքան շատ լինի, այնքան շատ կը ծիծաղենք:

ԼԱՋ. Ի հարկէ, պարօն ժիւրիէ... (Դուրս է գնում):

ԺԻԻԲ. (որին Արշէլը հանել է շէշը ցանկապէս վերեւը) Ահա շիշերը... Չընորհակալ եմ Ադէլ... լաւն է... չարածնիկը:

ՓՐ. (Արշէլին, որ արմատաւորապէս, գեղեցիկ, Լաւրապէս է) — Ադէլ, ես մի քիչ յետոյ քեզ ասելու բան ունիմ:

ԱԴԻԼ Լաւ. պարօն Փրանսուա (Հեռանում է: Չիշերը բացել են):

ԺԻԻԲ. Դէհ, իմ կնոջ կենացը, նա է հիւրասիրողը:

ՓՐ. Ձեր կենացը... Պլանշօ, Էկ դուրս գնանք մի քիչ, բան ունիմ ասելու քեզ և կնոջը: (Դասանալով միտնելով) Այս բոլորին գալիս ենք: Նա դուրս է գնում Պլանշօյի հետ:

ՏԵՍԻԼ III

Ժիւրիէ, Ջապուա, ԲրեՏՕՆԵ

ԺԻԻԲ. Հաւանական է որ Պլանշօյի կինը վճռէ Փարիզ գնալ:

ՋԱՊՈՒԱ Պարօն Փրանսուան նրա համար լաւ տեղ կը լինի ճարած:

ԲՐԵՏ. Տօ, է՛յ ժիւրիէ, ասա՛, քո կինն է՛լ այնպիսի երկար ժապաւէն ունի ինչպէս Ջապուալի կինը:

ԺԻԻԲ. Այնպիսի ժապաւէններ, որի մեթըրը տասը Փրանկ արժէ և այնքան երկար որ մէջքից վայր մինչև ոտքերըն է կախվում:

ԲՐԵՏ. (Միտնելով) Բախտ ունիս, ախպէր:

ԺԻԻԲ. Այո, ես լաւ եմ ապրում... ես ծծմայր եմ... Եւ դու, Ջապուա որքան ժամանակ պիտի ուզաս, մին-

չև որ կինդ ծծմայրութեան նոր տեղ գտնի:

ՀԱՊ. Չորս ամիս:

ԲՐԵՏ. Ի՞նչպէս թէ չորս ամիս:

ԺԻԻԲ. Ի՞նչպէս թէ չորս ամիս... տասնուհինգ օր չը կայ, որ կինդ Փարիզից դարձել է:

ՀԱՊ. Այդ ոչինչ նշանակութիւն չունի. միայն հարկաւոր է որ ես տեսնեմ պարոն Ֆրանսուային:

ԺԻԻԲ. (ծիծաղելով) Եւ յարձուո՞յց յե-
րո՞յ) Ինչ որ դու պէտք է սարքէիր այստեղ, նա Փարիզից պատրաստ է բերել հետը. Ա՛յ յօթի:

ՀԱՊ. Յիմարութիւններ ես խօսում: ԲՐԵՏ. Տօ, Փարիզում կնկանդ բաները սարքել ե՞ն:

ՀԱՊ. Ո՛չ, տօ. ես ինքս եմ եղել Փարիզում:

ԲՐԵՏ. Դո՛ւ, երբ:

ՀԱՊ. Մայիս ամսին:

ԺԻԻԲ. Առաջին անգամն եմ լսում:

ԺԻԻԲ. Ե՛ի ԲՐԵՏ. (ճիւղալով) Սուտ ես խօսում, դու Փարիզում չես եղել:

ՀԱՊ. Ի՛, լաւ, յետո՛յ, ո՞ր ինչ... քեզ նման ոչնչի տէր լինելը աւելի լաւ է: Նշանակում է թէ իմ կինս էլի մի բանի պէտքական է... մինչ-դեռ քոնը... Քանի՞ երեխայ է ունեցել կինդ, հը՞, քանի... զրօ... և ո՛չ մէկը: Քանի՞ տեղ է ծծմայրութիւն արել... եւ ո՛չ մի տեղ, զրօ...

ԲՐԵՏ. (շշուով) Ես ինքս չեմ ցանկացել, համարել եմ անպատուաբեր:

ՀԱՊ. Չես ցանկացել... Ուխտի գնա՞ կնոջդ հետ միասին:

Միտո՞ւմ եմ Ֆրանսուայ և Պլանշօ:

ՖՐ. (Պլանշօյին յիշելով) Գե՛ղորդի, քո կնիկդ գիժ է: Քեզ ասում եմ որ գիժ է: Այսպիսի մի տեղ. մի տեղ որ մինչև այսօր ես

ձեզ համար եմ պահել, որովհետև դու իմս ես... Այնպիսի մարդիկ են որ զուցէ ամսական հարիւր ֆրանկ տան:

ՊԼ. Ասէ՛ք, թող սպասեն, ես կ'աշխատեմ նրան համոզել:

ՖՐ. Ի՞նչպէս սպասեն մարդիկը: Նրանց ծծմայրը թողել գնացել է երէկ, նրանց երեխան լաւ չէ և նրանց նոր ծծմայր է հարկաւոր հէնց այսօր... Այս մարդիկն այժմ մեզ կարօտութիւն ունին, ուրեմն կարելի է պահանջող լինել: Այնքան քիչ էր անցնում մտքիցս թէ քո կինդ այդպիսի անասուն է, որ ես արդէն պարոնին տուել էի հասցէդ, որ ձեր հրկուքի մասին տեղեկութիւններ հաւաքէ: Հայրդ արդէն գնացիլ է նրանց դիմաւորելու:

ՊԼ. Հայրս այդ մասին գիտէ:

ՖՐ. Գիտէ էլ ու ինձ շնորհակալութիւն էլ արաւ:

ՊԼ. Հարուստ ե՞ն:

ՖՐ. Հարուստ են ո՞րն է, տօ. նրանք ապրում են Գրանբուրգ լէբէն Հանքային ջրերում և միշտ կառք ունին, որ առանց ձիերի է շարժվում:

ՊԼ. Վերջապէս տեսնենք ինչ կը դառնայ...

ԺԻԻԲ. Գնանք պարոն, Ֆրանսուայ, ձեզ սպասում են:

ՖՐ. Մի բոպէ ևս, երկու խօսք եմ ասելու դուրսը մէկին: (Դուրս է գնում):

ՏԵՍԻԼ IV

Նոյնք, Պլանշօ ապա թիկին Ժան

ԺԻԻԲ. (Պլանշօյին) Հը՞, Պլանշօ, վաղը գնում ե՞նք կաքաւի որսի:

ՊԼ. Դու լաւ գիտես, որ ես թուլտութիւն չ'ունիմ:

ԺԻԻԲ. Թուլտութիւն կը ստանաս... այժմ կարող ես...

ՊԼ. Ա՞յժմ, ինչո՞ւ այժմ:

ԺԻԻԲ. Վա՛հ... պարոն Փրանսուան կնոջդ համար տեղ չճարեց:

ՊԼ. Ի՞նչպէս չէ:

ԺԻԻԲ. Դէ, էլ ի՞նչ ես ուզում:

ՊԼ. Մենք մերժեցինք:

ԺԻԻԲ. Աճմարիտ չէ ասածդ. վաղը գնում ենք կաքաւի որսի:

ՊԼ. Վաղը ես աշխատելու եմ:

ԺԻԻԲ. Աճմարիտ:

ՊԼ. Աճմարիտ:

ԺԻԻԲ. Ս'ի դու գատարկապորտ:

ՊԼ. (Ժիծաղելով) Դու ինձ գատարկապորտ ես անուանում, որովհետեւ ես ուզում եմ աշխատել:

ԺԻԻԲ. Ես քեզ գատարկապորտ եմ անուանում, որովհետեւ դու վատ օրինակ ես տալիս: Ապուշի պէս ուզում ես քեզ ուժասպառ անեռ, մինչդեռ կարող ես անել, ինչպէս ես եմ անում: Այնքան աշխատանք չկայ երկրում. դու իրաւունք չունիս գողանալու այդ աշխատանքը նրանցից, որոնք պէտք ունին... Աճմարիտն այն է, որ դու խանգարում ես կնոջդ:

ՀԱՊ. Վախենում ես որ կնկանդ խլի՞նք քեզանից Փարիզում:

ՊԼ. Ես խանգոտ չեմ. կինս ինքը չէ ուզում գնալ:

ԺԻԻԲ. Նա չի ուզում գնալ ծծմայր լինել տան մէջ:

ՊԼ. Նրա խելքն այդպէս է կրտրում:

ԺԻԻԲ. Կնոջ համար դրանից լաւ արուեստ չկայ:

ՊԼ. Ես չեմ ասում թէ այդպէս չէ. բայց նա չէ ցանկանում:

ԺԻԻԲ. Ուրեմն քո տանիւ հրամայողը նա է:

ՊԼ. Ո՛չ:

ԺԻԻԲ. Դրադ կը գամ որ կիւրակէ

օրերը դու ես սրբում կնոջդ կօշիկները:

ԲՐԵՏ. Վա՛յ գրողը տանի, ես լինէի դրա տեղ:

ԺԻԻԲ. Այո, հարցրու Բրետօնէին թէ նա ի՞նչ է մտածում այդ արուեստի մասին:

ԲՐԵՏ. Լաւ ուտել, լաւ խմել, լաւ քնել. ամենքից դուրգուրուել, բուրժուաների քթից բռնած ման ածել...

ԺԻԻԲ. Եւ ամեն ամիս մինչեւ հարիւր Ֆրանկ ուղարկել իւր խեղճ մարդուն:

ՀԱՊ. Դեռ ընծաները չհաշուած:

ԺԻԻԲ. Եւ երբ երեխայի առաջին ատամն երևայ...

ՀԱՊ. Երբ երեխան առաջին քայլը անէ...

ԺԻԻԲ. Իմ կինս ինձ ուղարկել է քսան Ֆրանկ տօնի օրը քէֆ անելու համար և զրուցել թէ, դու միայնակ լինելով տիւր կը լինես և ես որ մտածեմ քո տխրութեան համար, կը տխրեմ ասում է:

ՀԱՊ. Իմ կինս է դուքի այս ձեռագործ ոտնամանները և նկարը նրա համար գծագրել է իր պարոնը: (Ծիծաղում է:)

ԲՐ. Ի՞նչ բախտ ունին այս անասունները, Տէր, Աստուած, ի՞նչ բախտ ունին:

ԺԻԻԲ. (շփուլէր ասելով) Ժանի ցանկապարի փշուղ) Տիկին Ժան... (Պաշտօնը: Բայց վերջապէս ինչի՞ չէ ուզում քո կինը:

ՊԼ. Նա աւելի լաւ է համարում որ քիչ փող աշխատի քան թէ իր երեխային երեսի վրայ անտէր թողնի:

ԺԻԻԲ. Իսկ ծծանը, կաթնամանը շների համար է շինուած:

Տ. ԺԱՆ Ա՛, այս պարոն ժիւբիէն ամեն բանի պատասխան ունի:

ՊԼ. Ծծանով մեծացած երեխաներից շատերն են մեռնում:

Տ. ՓԱՆ Դատարկ և լիմար խօսքեր են. բժիշկներն են խելքներին զօռ տուել, ինչպէս որ այժմս էլ նոր բան են դուրս բերել թէ կաթը երեխային տալուց առաջ պէտք է եռացնել... Ես ձեր բժշկներին մի բան կր պատահանեմ — մի՞թէ կովը իւր կաթը եռացնում է հորթին տալուց առաջ, հը՞:

ՓԻԻԲ. Այո՛, պատասխանիր էլի, կովը եռացնում է իր կաթը:

Տ. ՓԱՆ Էլ չգիտեն թէ խելքներին ինչպէս զօռ տան այդ բժիշկները. նրանք պայմանաւորուած են զործարանատէրերի հետ առևտուրը տաքացնելու համար. այժմ էլ նոր բան են դուրս բերել, թէ ծծանն առանց խողովակի պիտի լինի:

ԲԲ. Ասում են էլի՛:

Տ. ՓԱՆ Յիմարութիւններ է ասում եմ ձեզ, պարոն Բրետօնէ: Մեր տանը ութ հոգի էինք և ամենքս էլ այդպէս ենք մեծացել: Մի՞թէ այդ ինձ արգելել է ապրել: Բժիշկները աւանակներ են:

ՊԼ. Այդ մէկը ճշմարիտ է:

ՓԻԻԲ. Է՛ ուրե՛մն:

Տ. ՓԱՆ. Մի ուրիշ շիշ բերե՛մ, պարոն Փիւրիէ:

ՓԻԻԲ. Այո, տիկին փան... (Պլան-շոյի): Դրանից երեխաներ չեն մեռնում: Իմ երեք երեխաներից միայն մէկն է մեռել:

ԲԲ. Եւ երբ կ'ուզես նրա փոխարէն մի նոր երեխայ կ'ունենաս:

ՓԻԻԲ. Ի հարկէ... Վահ, Տէր Աստուած, եթէ բոլոր կանայք քո կնոջ նման լինէին, մեր երկրում էլ ի՛նչ կ'ուտէին:

ԶԱՊ. Ֆերմիներք կարող էին տուն շինել:

ՓԻԻԲ. Թուրդօները կարող էին երկու կով առնել որ կերակրէին հիւանդանոցի երեխաներին:

ԲԲ. Մի՞թէ նրանք կարող կը լինէին իրենց երեխան դպրոց ուղարկել մինչև 15 տարին... Ես քո կնոջ նման յամառ մի կին չեմ ճանաչել, Դիւրօքի կինը, բայց յետոյ հասկացուեց թէ ինչ է պատճառը:

ՓԻԻԲ. Հապա՛...

ԶԱՊ. Ի՞նչ էր պատճառը:

ԲԲ. Նա մի հիւանդութիւն ունէր, որ չէր երևում, բայց որ բժիշկը տեսել էր և դրա համար նա չէր կարողացել վկայական ստանալ:

ՓԻԻԲ. (Պլանշոյի) Եթէ դու էլ այդ օրումն ես, էլ ասելու ոչինչ չկայ:

ՊԼ. (Կեղծ ծիծաղ) Օհօ, կարող եմ ձեզ հաւատացնել որ այդպիսի բան չկայ:

ՓԻԻԲ. Ինչ արած եղբայր, ոտիւլաւած ենք այդպիսի ենթադրութիւններ անել:

ՊԼ. Դէ, դեռ վերջին խօսքը չէ ասել:

ՏԵՍԻԼ V

Նոյնի և Ֆրանսուա

ՓԻԻԲ. Ա՛, վերջապէս մի բաժակ կը կոնծէ՛ք թէ ոչ:

ՖԲ. Ուրախութեամբ. բայց ահա այստեղ ես տեսնում եմ մի շիշ սիգրիլի, որ ես ճանաչում եմ: Ձեր կենացը: (Դիլի խմում է և գրգռանք հանում մի ինչպիսի արգետնի պէտքով): Ասացէ՛ք խնդրեմ, արդեօք դուք չէք ճանաչում մի աղջիկ, հասկանում է՞ք աղջիկ և ոչ թէ կին, որի վրա ես կարող լինեմ յոյս ունենալ տարուան վերջին:

ԶԱՊ. Ա՛յ, փոքրիկ Բուրգիօն:

ՖԲ. (Դիլի խմում է) Նա ար-

դէն արձանագրուած է Սէն-Մարտէնի Համար:

ՀԱՊ. (Քննաւոր) Փոքրիկ Բուրդի-օրց 'ի զատ յարմարը չեմ գտնում:

ՓՐ. Ապա Աղբիէն Փօկը...

ՀԱՊ. Օ... նա խելքը գլխին է...

ԺԻԻԲ. Գիժես, ինչ է... Աղբիէն Փօկը...

ՓՐ. Ես գտնում եմ իմ տետրա-կում որ նա բանակցում է եղել Բուլ-յառի որդու հետ...

ԺԻԻԲ. Ձեր տետրակը Հնացել է... Եթէ ուզում էք գործ տեսնել, կա-րող էք միայն Կամլօյի որդու միջոցով:

ՓՐ. Ինձ Համար միւսնոյն է մէկը լինի թէ միւսը... Հասկանում էք:

ԺԻԻԲ. Եւ այդ վեց կամ եօթն ամսից առաջ չի լինի, ինչպէս ինձ ասաց մանրավաճառը:

ՓՐ. Ես նրան կ'արձանագրեմ կաս-կածուողներին կարգում:

ԺԻԻԲ. Նրա սիրտը օղին լաւն է:

ԲՐ. (Տփուկաւոր) Թէ լաւը լինի կ'ասեմ քեզ:

ՓՐ. Վերջ ի վերջոյ իմ փնտրածս չկայ:

ՀԱՊ. Իսկ Մենարի աղջիկը:

ՓՐ. Սպասէք... Մենարի աղջիկը...

Դա էլ Սէն-Մարտէնի Համար է...

ԺԻԻԲ. Էլի...

ԲՐ. (Տփուկաւոր) Ուրեմն դրանք ամենքն էլ Սէն-Մարտէնի Համար են:

ՓՐ. Այո, ճիշտ քաղաքի տօնի օրն են ընկնում... Դեռ Աղէլին էլ պէտք է տեսնեմ: (Գնում է Գեղի քաղաքը)

ԺԻԻԲ. Խօսք չկայ, այս մարդու գլխումը խելք կայ:

ՀԱՊ. Եւ գրուածների մէջն էլ կարգ ու կանոն:

ԲՐ. (Խփաւոր) Խօսք չկայ, շատ լաւն է:

ՓՐ. Աղէլ, Աղէլ... լսիր, մի վայր-կեան, փոքրիկ կատուիկս:

ԱԴ. (Հասարակական, Լաւ, Կարա-կարաւոր Կարգաւոր) (Կարգաւոր)

ՏԵՍԻՆ VI

Նոյնի եւ Աղի

ՓՐ. (Աղբիէն Գեղ Գեղ) Հը', նախ-շուն աղջիկ, միշտ աշխատում ես, Հա:

ԱԴ. Ինչպէս տեսնում էք պարոն Փրանսուա:

ՓՐ. Մի լաւ տեղ եմ ճարել քեզ Համար:

ԱԴ. Ես տեղ չեմ փնտրում, պա-րոն Փրանսուա:

ՓՐ. Մի շատ լաւ տեղ:

ԱԴ. Ես տեղ չեմ ուզում, պարոն Փրանսուա:

ՓՐ. Ի՞նչ պէտք է անես այստեղ մեն մենակ:

ԱԴ. Մեն մենակ չեմ մնալ, մար-դու եմ զնալու:

ՓՐ. Դու էլ. Խօսք չկայ, սրանք ամենքն էլ կատարել են: Էլ ինչպէս բանեցնենք մեր արհեստը: Եթէ այս այսպէս շարունակուի, մինչեւ երկու տարին ամբողջ նախադրում անկարե-լի կը լինի մայր աղջիկ դտնել... Ում հետ պիտի ամուսնանաս:

ԱԴ. Կամենաք ասեմ. — Բօրդէնի որդու հետ:

ՓՐ. Նա քեզ չի ուզում:

ԱԴ. Ընդհակառակն:

ՓՐ. Ծնողները չեն Համաձայնի:

ԱԴ. Ընդհակառակն.

ՓՐ. Նա ամուսնանալու է Կլօդէի աղջկայ հետ:

ԱԴ. Ո՛չ:

ՓՐ. Ուրեմն Բօրդէն Հայր և մայր իրենց միտքը փոխել են:

ԱԴ. Հէնց որ իմացել են որ ես լաւ ծծմայր կարող եմ լինել, ամենքն իրենց կարծիքը փոխել են, պարոն Փրանսուա: Առաջ ջահել տղերքն ինձ մի քիչ նայում

Այդ ինձ շատ էր գրգռում:

ကလင်, နှစ်

ՖԲ. Եւ որոշումդ կատարեցիր...

ယပ်တလပ်ယပ်ယပ်:

ընտրելի:

Ֆր. Ի՞նչպէս:

լինել, ամենքն էլ աներևոյթացան:

ԱԴ. Բացի մէկից:

ՖՐ. ԲՕՐԴԷՆԻ ՈՐԴԻՆ

ԱԴ. ԲՕՐԴԷՆԻ ՈՐԴԼԻՆ:

ԱԳ. Ձեմ կարծում, պարոն Ֆր

ឃ្លា :

ԱԴ. Մենք ապրաստանաւորանից մի

կամ երկու երեխայ կը վերցնենք:

տալիս աշխտեղից:

Կու մղոն հեռու, Մառնի մէջ:

էր, բայց այժմ փոխուել ես:

Ֆրանսուզա:

ճարիէ ապստամբներանի երեխաներ:

ԶԵՂՈՒ:

Հրդէհից ապահովել:

ԱԴ. Ես աչդ մասին մտածել եմ:

Ինձանից զատ ոչ ոքի չգիմես:

Քրանտուկ:

դառնա՛ս գնես:

պարոն ֆրանսուա:

ջանեմ վաթսուհ Քրանկով:

ըոն ֆրանսուա. ց'տեսու[թիւն:

474-5:)

ՏԵՍԻՆ - VII

Նոյն բացի Ադելից, յետոյ Պլանսո

այդ բանը:

ከጠቃሚ ስራዎች፡

ըն Ֆրանսուզա:

ըիկ փարիզեցիներին... այնպէս որ ես երբեմն նրան ասում եմ. «Ի՞նչ ես գտել այդ փոքրիկ փարիզեցիների մէջ:» Բայց դէ միանգամ սիրել է և դրա համար է, որ ցանկանում է ծծմայր վարձուել:

ԴԷՆ. Ը՛, լսեցէք. ես ձեզ արդէն ասացի որ ինձ տուած ընտիր տեղեկութիւններից յետոյ...

Հ.-ՊԼ. Դ՛ հարկէ, պարոն, ի՞նչպէս կարող էին տեղեկութիւնները ընտիր չլինել: Դուք, կարող էք ամբողջ զաւառում դռնէ դուռ հարցնել Պլանշոների մասին: Համեցէք, խնդրեմ, փորձեցէք, գնացէք հարցրէք... ընտիր... Դ՛ հարկէ ընտիր կը լինին տեղեկութիւնները... Եւ ինչո՞ւ չպիտի ընտիր լինին... Փարիզեցի միւս պարոնը միշտ Հէյց այդ էր ասում... Եւ այդ է պատճառը որ մեր հարսից պինդ են բռնում:

ԴԷՆ. Ո՛վ է միւս պարոնը:

Հ.-ՊԼ. ...Մի պարոն որ եկել էր խնդրելու որ հարսս ծծմայրութիւն ընդունէ. բայց պէտք է իմանաք որ հարսս չընդունեց:

ԴԷՆ. Եթէ ձեր հարսը ինձ դուր գայ և եթէ կինս հաւանէ որ այս ըոպէին կը գայ, այն ժամանակ մենք ամսական ութսուն ֆրանկ կը տանք:

Հ.-ՊԼ. Այո՛, գինն այդ է:

ԴԷՆ. Կարելի է դեռ մի քիչ էլ կ'աւելացնենք:

Հ. ՊԼ. Եթէ միայն արդէն ոչ ոքի հետ պայման չլինի կապած:

ԴԷՆ. Իսկ ես գնամ դօքտոր Ռիշօնին տեսնելու, որ ժամին կը վերադառնայ ձեր հարսը:

Հ.-ՊԼ. Օ՛, չարժէ ամենևին որ դուք նեղութիւն կրէք նրան ըստպատելու... Այժմ ես յիշում եմ, որ կարծեմ թէ նա վարձուած է... Դի-

տէք, պարոն, այստեղից պ. Ռիշօնի մօտ գնալիս, հարկ կը լինի ձեզ մըտնել տիկին Մաթիօլի մօտ: (Դուք է գիտէ՞) Տեսնում էք այդ փոքրիկ տունը... կարմիր... յետոյ միւսը... և երրորդը... Այնտեղ հարցրէք, շատ մօտիկ է... Օ՛, շատ քաջ կին է Մաթիօն... անպատճառ տեսէք նրան:

ՊԼ. Ես կարծում եմ որ նա պարոնին չէ կարող ծառայութիւն անել:

Հ.-ՊԼ. Ինչո՞ւ չէ... Գնացէք այնտեղ, բարի պարոն... Դուք չէք սըխալուել... Իսկ մենք մարդ կ'ուղարկենք Լազարէտի լետեից... Իսկոյն:

ԴԷՆ. Յ'տեսութիւն, իսկոյն:

(Դուք է գիտէ՞)

ՏԵՍԻԼ IX

Պլանցօ, Հայր-Պլանցօ եւ յետոյ Լազարէս

ՊԼ. Ինչո՞ւ ուղարկեցիր պարոնին տիկին Մաթիօլի մօտ:

Հ. ՊԼ. Որովհետեւ ես գիտեմ որ նա տանը չէ և տանը միայն ինքը Մաթիօն է, որ տալառի պէս գինով լցուած, հարբած է: Հանգիստ եղիր:

ՊԼ (հիշա՞ծ) Ա՛յ խեղճ:

Հ.-ՊԼ. Այժմ գնա ասա կնոջդ որ գայ ինձ հետ խօսի:

ՊԼ. Լազարէտ, հայրիկն այստեղ է, քեզ կանչում է:

ԼԱԶ. (հեք-գալ) Բարի լոյս, հայր:

Հ.-ՊԼ. Բարի լոյս:

ԼԱԶ. Ի՞նչ կայ:

Հ. ՊԼ. Այն կայ, որ քեզ ասելու բան ունիմ: Մեր ընտանիքում ոչ մի ժամանակ անգործ, զատարկասրտ ոչ տղամարդ է եղել ոչ կինարմատ:

ԼԱԶ. Այդ դուք ինձ համար էք ասում:

Հ.-ՊԼ. Ոչ, հարևանի կնկայ համար եմ ասում:

ԼԱԶ. Բայց հայր, ես անկողնից

վեր եմ կենում լուսաբացին և աշխատում եմ մինչև երեկոյ:

Հ.-ՊԼ. Այո, հէնց այդ է որ Պրլանշօյի որդին մի իշխանուհու հետ է ամուսնացել:

ԼԱՋ. Ի՞նչ եմ արել որ ձեզ հաճելի չէ:

Հ.-ՊԼ. Ոչինչ, ամենևին ոչինչ: Բանն այն է որ մեր ընտանիքը մի իշխանուհի է մտել:

ԼԱՋ. Լսեցէք, հայր: Եթէ դուք կամենում էք որ ես հասկանամ թէ ի՞նչ վատութիւն եմ արել, պէտք է այդ բանն ինձ ասել բոլորովին պարզ: Մեր երկրում երբ որ մէկին մեղադրելու տեղիք է լինում...

Հ.-ՊԼ. Ես լաւ գիտեմ որ ձեր երկրումն այն չէ, ինչ որ մեր երկրում: Մենք ոչինչ մարդիկ ենք, գիւղացի ենք:

ԼԱՋ. Իմ ծնողներս էլ գիւղացի են եղել:

Հ.-ՊԼ. Բայց գիւղացի էլ կայ, գիւղացի էլ, այդ դուք էք ասում... Իսկ մենք...

ԼԱՋ. Հաւատացնում եմ ձեզ...

Հ.-ՊԼ. Մեզ մօտ երեխաները չեն խլում խօսքը իրենց ծնողների բերանից: Ես չգիտեմ թէ ինչպէս են անում ձեր երկրում: Իսկ մեր երկրում այսպէս է...

ԼԱՋ. Այժմ ես սպասում եմ որ դուք խօսէք այնպիսի ձևով, որ ես կարողանամ հասկանալ:

Հ.-ՊԼ. Սրան տես. նոր հաւեր են դուրս եկել, երկաթի ձուիւր են ածում: Դուք կամենում էք որ ես շատ պարզ խօսեմ: Վնաս չունի. կարելի է ես սխալուած եմ: Համեցէք: Մի լաւ տեղ կայ ծծմարութեան. պէտք է հէնց այս երեկոյ ճանապարհ ընկնել, գնալ: Հը, գնում է՞ք, ...Այո:

ԼԱՋ. Ո՛չ:

Հ.-ՊԼ. Ինչո՞ւ:

ԼԱՋ. Ես աւելի լաւ եմ համարում իմ երեխայի և իմ մարդու մօտ մնալ:

Հ.-ՊԼ. Որովհետեւ...

ԼԱՋ. Որովհետեւ ես նրանց անհրաժեշտ եմ...

Հ.-ՊԼ. (որդոհ) Առանց դրան չեմ կարող ապրել. մահուան դազազում կը դնեն քեզ, եթէ ամեն օր չտեսնես մարկիզուհու... Հը: Չէ, մի ասա էլի, պատասխանիր ինձ... ուզում եմ որ ինձ պատասխան տաս... եթէ դու ես արգելում նրան գնալ, այն ժամանակ ուրիշ երգ կ'երգենք:

ՊԼ. Ես նրան չեմ արգելում գրնալ:

ԼԱՋ. (Հրաշք) Ա՛, Պլանշօ: Հօրը յարգելը շատ լաւ է, ես հրեք քեզ խորհուրդ չեմ տալ գլուխդ նրա առաջ բարձրացնել: Միայն դու այլ ևս երեխայ չես և չափազանց շատ ես վախենում նրանից, չափազանց շատ ես վախենում:

Հ.-ՊԼ. Ու՛ն, ըհը... Հը, լաւ, դէ թող համարձակուի ձայն հանել... (Լաւաւիտի):

ԼԱՋ. Եթէ Պլանշօն կարող է առանց ինձ ապրել, իմ երեխաս չէ կարող:

Հ.-ՊԼ. Ի՞նչ դանազանութիւն կայ քո և ուրիշների երեխաների մէջ: Հը: Միթէ մեր երկրի բոլոր երեխաները պակաս են մեծանում, երբ նրանց մայրերը գնում են Փարիզ այդ երեխաներին մեծացնելու համար դրամ աշխատելու:

ԼԱՋ. Ես չեմ ուզում ծծմար լինել:

Հ.-ՊԼ. Իմ մայրս ծծմար էր, նրանից լետոյ էլ կինս էր... Ուրեմն:

ԼԱՋ. Ես չեմ կարող:

Հ.-ՊԼ. Ի՞նչ չես կարող:

ԼԱՋ. Ես չեմ կարող խնամել մի օտար մանուկ, մի մանուկ որ ես չեմ ճանաչում ամենևին, նրան լուալ, մաքրել, փափալել մինչդեռ իմ երեխաս... Ես չգիտեմ թե ինչպէս բացատրեմ ձեզ այդ... ես իմ աչքիս գող կ'երևամ... այո՛... ես պիտի ծախեմ մի բան որ ծախու չէ, որ իմ երեխայինս է, իմ չէ: Եւ բացի դրանից ես շատ երկիւղ եմ կրում որ նրան կը կորցնեմ ինչպէս և առաջին զաւակս:

Հ.-ՊԼ. Եթէ միայն այդ է որ քեզ արգելում է գնալ:

ԼԱՋ. Միթէ այդ բաւական չէ:

Հ.-ՊԼ. Դատարկ խօսքեր... Առաջին ծծամարութեան օրերում այդ շատ է պատահում. մինչև անգամ մեր տեղի կանայք յիմարութիւններով լցնում են իրենց գլուխները... բայց այդ կ'անցնի:

ԼԱՋ. Հայր... իմ փոքրիկս, երեխաս... եթէ նա մեռնի...

Հ.-ՊԼ. Ես գրանից մեռել եմ, ես է, ես: Ոչ: Հարցնում եմ էլի ձեզ թէ ես մեռել եմ... Եւ Պլանշօն որ այստեղ կանգնած է, մեռել է: Ասացէք էլի... մեռել է Պլանշօն... մնացած ամենքն էլ մեռել են:

ԼԱՋ. (Խնձիւրով) Մեռածներն աչքի չեն երևում:

Հ.-ՊԼ. Ամենքն էլ ապրում են, ում վրայ որ լաւ խնամք են տանում:

ԼԱՋ. Ոչ ոք իմ երեխայի վրայ ինձ նման խնամք չի տանի:

Հ.-ՊԼ. Այդ հասկացանք, որ դուք Աստուծոյ հրեշտակն էք երկնքից իջած... Ոչ ոք չէ կարող նրան ձեզ պէս խնամք տանել... Քացով մի տաք, ձեզ ցաւ կը տայ... Իսկ ձեր առաջին զաւակը որ մեռաւ երեք

տարեկան հասակում, դուք չէիք նրան խնամք տանում, չէ որ մի լոպէ նրանից չէիք հեռանում: Հը՞. Ի՞նչ կ'ասէք. իսկ եթէ դուք Փարիզում լինէիք, գոնէ ձեր երեխան էլ չմեռնէր և դեռ ապրում լինէր...

ԼԱՋ. Ա՛խ, հայր, ի՞նչ էք ասում... Ի՞նչ էք յիշեցնում իմ խեղճ փոքրիկս...

Հ.-ՊԼ. Ես չեմ ասում թէ այդ այդպէս է, այլ ասում եմ „գուցէ“, „գուցէն“ մեզ պահպանում է խաբելուց... իմ մայրս տասնևեօթը երեխայ է մեծացրել... դուք չէք կարող ասել որ նա ձեզ չափ չէր ճանաչում երեխաներին: Փարիզից ձեր ուղարկելիք փողով ձեր երեխային կը տան ամենն, ինչ որ պէտք է նրան... աւելի, քան թէ դուք կարող էք տալ նրան այժմ: Եւ եթէ նա հիւանդանալ, դեղի վարձի համար չենք մըտածիլ... նրան մեզ մօտ կը պահենք... Մենք ծերունիներս ուրիշ գործ չենք ունենալ եթէ ոչ փափայել նրան և առաւօտից մինչև երեկոյ նրանով կը զբաղուենք:

ՊԼ. Ես էլ այստեղ եմ ու այստեղ:

ԼԱՋ. Այո՛... բայց ինձ ասել են որ ծծանը վնաս...

Հ.-ՊԼ. Հապա ես ինչո՞վ եմ մեծացել, ես: Ես եօթանասուն տարեկան եմ և ո՞վ է ինձանից աւելի առողջ:

ԼԱՋ. Ես ուզում եմ մնալ երեխայիս մօտ:

Հ.-ՊԼ. Այո՛: (Ողբով) Լսում ես, քո տանդ քո կնիկդ է ասում թէ „ես ուզում եմ“. Լսում ես, այ՛ դու հայրն Գանկասար:

ՊԼ. Լազարէտ, այդ քո բանդ չէ որ ասես „ես ուզում եմ“:

Հ.-ՊԼ. Թէ՛ նրա բանը չէ, քո բանդ

է. գոնէ այնքան լիմար անասուն մի լինիր, ինչպէս մի փարիզեցի, կանանց առաջ:

ՊԼ. (Լաղարէփին) Դու պարտաւոր ես ընդունել, ինչ որ քեզ առաջարկում են:

ԼԱՋ. Ո՛չ:

Հ.-ՊԼ. Իշխանուհիդ քեզ իրաւունք չէ տալիս խօսելու, իմ ողորմելի անասուն:

ՊԼ. (Լաղարէփին) Այդ ամենի մասին ես վաղուց եմ մտածել ու վճռել: Պէտք է որ գնաս Փարիզ: (Աստուծոյ Գորովի:) Ես կամենում եմ:

Հ.-ՊԼ. (Ժաղրելով) „Ես կամենում եմ“, չէ մի ծունկ չոքիր... ես ինքս կը խօսեմ նրա հետ... Ասա ինձ, զեղեցիկս, դու երբ որ ամուսնացար, զքան բաժինք բերիր:

ԼԱՋ. Այդ դուք լաւ գիտէք:

Հ.-ՊԼ. Է՛լի, ինչ կը լինի կը լինի, ասացէք:

ԼԱՋ. Ոչինչ:

Հ.-ՊԼ. Կառք չէր հարկաւոր ձեր բաժինքը կրելու համար և ո՛չ քսակ ձեր ոսկիները մէջը դնելու: Դուք եկաք այստեղ նրանով, ինչ որ ունէիք ձեր հագին: Ճշմարիտ է:

ԼԱՋ. Այո:

Հ.-ՊԼ. Ի, լաւ, ուրեմն:

ԼԱՋ. Ի՞նչ... խօսեցէք:

Հ.-ՊԼ. Լաւ: Հապա ձեզ չգարմացրեց այն բանը, թէ ես որ սիրում եմ իմ որդուն, ինչպէս համաձայնութիւն տուի որ ձեզ հետ ամուսնանամ... Նա որ ունէր հազար հինգ հարիւր Ֆրանկ, կիրականօրեայ երկու ձեռք զգեստ և ամեն բան ինչ որ հարկաւոր է:

ԼԱՋ. Ես չգիտեմ:

Հ. ՊԼ. Ինքս ինձ ասացի. ահա մի աղջիկ որ աւանձին զեղեցկու-

թիւն չունի, մի հատ սև դրօշ չունի, բայց դէմքի վրայ չգիտեմ ինչ մի բան ունի, որ հաճելի կը լինի Փարիզցիներին, նա խորամանկ երեսունի, մեզ համար դրօշներ կ'աշխատի: (Որդուն:) Ճշմարիտ է որ ես քեզ այս ասել եմ...

ՊԼ. Այո, ճշմարիտ է:

Հ. ՊԼ. Ձեր առաջին երեխան որ ծնուեց, ես արդէն տեսայ որ դուք լաւ չէք. դուք հիւանդ էիք — ինչպէս մի քնքոյշ տիկին — այս ողորմելի անասունը ձեզ պահպանեց... Վերջապէս այդ անգամ ձեր ծիծը կորաւ: Այժմ փառք Աստուծոյ առողջ էք: Ուստի ես ձեզ ասում եմ որ եթէ չէք կամենում օգտուել, ուրեմն դուք անպիտան ծնունդին մէկն էք:

ԼԱՋ. Տէր Աստուած, Տէր Աստուած: Միթէ դուք ինձ ասել էք թէ սղդպիսի բաներ էք մտածել:

Հ. ՊԼ. Ամենեւին, չեմ ասել ձեզ... ոչինչ չեմ ասել. լաւ: Ուրեմն քո կարծիքով ես լիմարին մէկն եմ, մի հայր որ չէ հոգում իւր որդու համար և որ թույլ է տուել նրան դրժբաղդանալ մի անփող աղջիկ առնելով:

ԼԱՋ. Փող, փող. ա, ձեր կոկորդից բռնել է այդ փողը. դուք միայն զրա համար էք ապրում, դուք միայն զրամի համար էք մտածում... Մի քիչ աւելի զրամ ունենալու համար դուք կը վաճառէք ամենայն ինչ, մինչև անգամ անմեղ երեխաների առողջութիւնը... Դուք ասում էք թէ մեր երկրացիք աւելի վատ են քան ձերը: Ո՛չ, ճշմարիտ չէ այդ:

ՊԼ. Լսիր, այդպէս մի խօսիր... լսիր ինձ:

ԼԱՋ. Հանգիստ թող ինձ... դու... Դու ուզում ես տէր ձեռնալ, որով-

Հետև հայրդ այստեղ է... Դու չես կարող ինձ արգելիլ որ ասեմ թէ իմ հայրենիքում կանայք իրենց ծիծր պահում են իրենց երեխաների համար. նրանք չեն տանում իրենց ստինքը Փարիզ, բուրժուաների երեխաների համար, երեսի վրա թողնելով իրենց երեխաներին: Մեզ մօտ աղջիկները, երբ նրանց ամուսնացնում են, էգ անասունների նման չեն, որոնց բերում են որձի մօտ որպէս զի նրանց կաթից օգուտ ստանան... Փող, դրամ. ձեր բերնում դրանից աւելի խօսք չկայ: Դուք ինձ յիշեցնում էք որ ես այստեղացի չեմ, օտար եմ, այո, լաւ, այժմ երբ ես տեսնում եմ այդ ամենը, հպարտանում եմ այստեղացի չլինելովս:

ՊԼ. Լազարէտ, լռիր:

ԼԱՋ. Իսկ դու, դու ուրիշներից աւելի լաւ չես. . Ես քեզ անկեղծօրէն սիրում էի, զգում էի քեզ իմ արեանս մէջ մեր ամուսնութիւնից առաջ... այո, այժմ, ազնիւ խօսք. եթէ ես իմանայի թէ դու ինձ Հետ ամուսնանալու ես միայն այն յոյսով, որ ինձանով փող պիտի աշխատես, ինձ վարձով տալով, ինձ ուրիշներին զիջանելով, մինչև անգամ եթէ դա մեր մանուկին մահ է սպառնում, օ, եթէ ես իմանայի այդ, ես քեզ կը թողնէի ընկած այնտեղ, որտեղ էիր դու քո հազար հինգ հարիւր ֆրանքով... Ասում են թէ Փարիզում տըղամարդիկ կան, որոնք ապրում են կանանցից շորթած փողերով. դուք նրանցից էք:

ՊԼ. Լռիր, լռիր:

ԼԱՋ. Այո, այո, դուք նրանց նմանն էք... Փող, փող: Դու փողն աւելի ես սիրում քան քո կինդ, դու փողն աւելի ես սիրում, քան քո ե-

րեխադ... Այստեղ ամենքը քեզ նրման են... Բաւական է նայել ձեր գերեզմանատանը, նա լի է փոքրիկ խաչերով օրօրօցի պէս մեծ գերեզմանների վրայ: Այնտեղ մէկ գերեզման էլ ես ունիմ... իմ զաւակս... Լ. դուք ուզում էք...

(Արարատացի հեղինակը խորհարում է շարունակել:)

ՊԼ. (ախարհայ յոգութեամբ) Դէ լաւ, լաց մի լինի այդպէս... Ի՞նչ օգուտ ունեցար քեզ այդ վիճակի մէջ ձրգելով. այնպիսի խօսքեր ես ասում որ չգիտեմ թէ որտեղից ես դուել... Երբ որ քեզ երգվում են որ երեխան լաւ պիտի պահպանուի, ինչպէս որ դու ինքդ պահպանէիր...

ԼԱՋ. (ախարհայ) Ա՛խ, եթէ ես համոզուած լինէի որ երեխաս... Բայց ի՞նչ անեմ...

Հ. ՊԼ. (ախարհայ) Չասացի՞ ձեզ, որ մեզ վայրենիների տեղ էք դնում... Ես չեմ իմանում մենք ի՞նչ ենք արել, բայց դուք մեզ չէք կարող տեսնել: Սյս ըողպէիս դուք ինձ Հետ այնպէս խօսեցիք, որ ո՛չ ոք ինձ Հետ այնպէս չէր խօսել... Լաւ, ես ձեզ ներում եմ. որովհետև այդ ձեր երեխայի սիրուցն է որ դուք ասացիք այդ բոլոր չիմարութիւնները...

ՊԼ. Լաւ, տեսնում ես որ հայրը բարի է, քեզ հասկանում է, չէ՞:

ԼԱՋ. (ախարհայ) Չեմ ասում ոչ...

ՊԼ. Դու իրաւունք ունէիր նրան այդպիսի խօսքեր ասելու. իրաւունք ունէիր...

ԼԱՋ. Ոչ, ես իրաւունք չունէի... գիտեմ...

ՊԼ. Ուրեմն:

Հ. ՊԼ. Եթէ Ամերիկա գնալու համար լինէր, հասկանալի է: Բայց

Փարիզը մեզանից հեռու չէ... Եթէ երբեք երեխային մի որ և է նեղութիւն բան լինի, միթէ կը ծուլանանք ձեզ իսկոյն մի հեռագիր ուղարկել որ գաք... Միթէ կարծում էք որ ես ևս այդ լակոտին չեմ սիրում...

ՊԼ. Եթէ դու մերժես, ինչ կը մտածեն քեզ համար մեր երկրում... Կ'ասեն... կ'ասեն... Գիտես էլի... կեղտոտ բաներ...

ԼԱՋ. Ի՞նչ արած... Երբ որ հարկաւոր է... կը գնամ...

Հ. ՊԼ. Դուք կարող էիք այդ սկզբում իսկոյն ասել, փոխանակ շատրուանի պէս արտասուք թափելու ու լայու...

ԼԱՋ. Բայց դուք նրան լաւ կը պահպանէք, այնպէս չէ... իմ գառնուկին... լաւ կը պահպանէք... Նա արդէն իւր փոքրիկ սովորութիւններն ունի... Պէտք է որ... պէտք է որ... օ՛յ իմ գառնուկ ջան... իմ գառնուկ ջան, իմ փոքրիկ գառնուկս: (Հէջէնիւնի Կոմիտէի Գրասէն:)

ՊԼ. (աչքերով հեղեղով նայելով) Ինչ կուզես ասա, բարի կին է:

Հ. ՊԼ. Այո, բարի կին է... Գնա՛ մխիթարիր... Եւ հասկացրու որ նրա երեխան ոչ մի պակասութիւն չպիտի զգայ... Թող հաւատայ Պլանշոներին: Ասա նոյնպէս որ մի մաքուր գոգնոց ու գլխի ծածկոց հագնի և քաղաքավար ու սիրալիր լինի բուրժուաների հետ, որոնք որտեղ որ է կը գան: Թող ընդունէ ամեն ինչ... Իսկ փողի համար թող նրանց ասէ որ նրանք մեզ հետ խօսեն և մեզ հետ համաձայնութիւն կայացնեն. այդպէս աւելի լաւ կը լինի, չէ:

ՊԼ. Այո, հայր:

Հ. ՊԼ. Այժմ որպէս զի օրէնքը մեզ չնեղացնի, նա պէտք է ասի որ մենք, այսինքն ես և պառաւ մայրդ քո երեխային պահպանում ենք ձրի: Այդպիսով բժշկական տեսուչները միշտ մեր ուսերի վրայ չեն նստիլ... Միայն թէ մեզ որքան պիտի տայ:

ՊԼ. Չգիտեմ, որքան որ կ'ուզէք:

Հ. ՊԼ. Կան այնպիսիները որ տալիս են քսանհազար ֆրանկ... րայց այդ բաւական չէ մի երեխայի խնամք տալու համար:

ՊԼ. Ձեզ կը տան երեսուն ֆրանկ:

Հ. ՊԼ. Լաւ անելու համար... այսինքն... լաւ... զիտես էլի... լաւ կերակրել... կաթ տալ որքան որ կը ցանկանայ և ապա լաւ փափա... սոմեն դեղեր, ճարիր տալ... բժիշկ հրաւիրել... մաքուր պահել: Այո բոլորը դու լաւ գիտես որ փող արժէ: Մենք կով չունինք... կաթը, սապոնը և ամենն ինչ որ պէտք է, ՚ի հարկէ, պէտք կը լինի այդ ամենը հաշուել մինչև երեսունհազար ֆրանք:

ՊԼ. Ես կ'ասեմ Լազարէտին:

Հ. ՊԼ. Այո, բայց լաւ բացատրիր նրան թէ այդ ամենն ինչ արժէ:

ՊԼ. Այո:

Հ. ՊԼ. Եւ ասա որ քաղաքավար լինի բուրժուաների հետ: Լսեցի՞ր:

ՊԼ. Այո, հայր: (Դուրս է գնում:)

Հ. ՊԼ. (առանցիկ) Այսօր մի բան աշխատեցինք:

Ներսէս Ե. Կոմիտէի Գրասէն: Դեռ ծերունի բժիշկ:

ՏԵՍԻԼ X

Հայր Պլանշո եւ դոֆսոր Ռիօնի Ռիշօն. Բարև, հայր Պլանշո:

ՀԱՅՐ-ՊԼԱՆՁՈ Բարև ձեզ, պարոն դօքտոր:

ՌԻՃ. Իսկ ձեր փարիզեցիք դեռ չի՞ն եկել:

Հ. ՊԼ. Ես նրանց եմ սպասում, պարոն դօքտոր: Պարոնը գնաց ձեզ փնտռելու: Ես նրանց եմ սպասում:

ՌԻՃ. Նրանք պիտի գան իմ մի եղբայրակցի, այսինքն բժշկի հետ:

Ներսէս Ե Դանիէլ Դօքտոր Թիւէլ, որ իջնում է Բեռլինէրէն Ճանապարհին. Բեռլինէլէրը շատ շատ է և Դանիէլ:

Լէրը շատ շատ է և Դանիէլ:

ԹԻՌԻ. Պարոն Պլանշօ...

Հ. ՊԼ. Այստեղ է, պարոն: Ես Պլանշօ-հայրն եմ:

ԹԻՌ. Ես բժիշկն եմ այն ընտանիքի, որ ձեր դստերը պէտք է ծծմայր վերցի: Այդ մասին դուք գիտէ՞ք...

Հ. ՊԼ. Դուստրս չէ, այլ հարս է, պարոն դօքտոր... Բայց այդ ոչինչ:

ԹԻՌ. Մենք բարեկամներ ունինք ինքնաշարժ կառքի մէջ. նրանց մի փոքրիկ դժբաղդութիւն է պատահել եկեղեցու մօտ:

Հ. ՊԼ. Ես իսկոյն գնամ տեսնեմ, գուցէ մի բանի պէտք գամ նրանց...

ԹԻՌ. Եւ յետոյ, իսկոյն մենք կարող ենք տեսնել ծծմայրին...

Հ. ՊԼ. Այո, այո, լաւ... (Դանիէլ Ե Դանիէլ:)

ՏԵՍԻԼ XI

Դօֆ, Ռիշօն եւ Դօֆ, Թիւէլ

ՌԻՃ. Թոյլ տուէք որ ես ինքըս ներկայանամ ձեզ, սիրելի եղբայրակից... ես գիւղական համեստ բժիշկն եմ...

ԹԻՌ. Դօքտոր Ռիշօն... Հիացած եմ, սիրելի եղբայրակից... Ես

ձեզ խնդրել էի գալ, որպէս զի տեղեկութիւններ հարցնեմ Պլանշօյի կնոջ մասին, որին մենք մի քիչ յետոյ կը քննենք:

ՌԻՃ. Սրանք շատ ընտիր մարդիկ են, ամեն կողմից:

ԹԻՌ. Primipare? Առջինակըն է:

ՌԻՃ. Secondipare! Երկրորդն է:

ԹԻՌ. Աւելի լաւ:

ՌԻՃ. Առաջին երեխան մեռաւ զժբաղդ դէպքից:

ԹԻՌ. Զատ լաւ. հիանալի: Անցեալն ինչպէս է:

ՌԻՃ. Զատ բարի:

ԹԻՌ. Զատ լաւ... Օ՜Ք, ինչ շոք է ձեզ մօտ... Հիւանդ շատ կայ:

ՌԻՃ. Քիչ:

ԹԻՌ. Ինչպէս ամեն տեղ. շատ բժիշկներ կան և ոչ բաւականաչափ հիւանդներ: Եթէ մենք կարողանանք տանել ծծմայրը, մեր տիկինը շատ զոհ կը մնայ:

ՌԻՃ. Այդ տիկինն այնքան թույլ է որ ինքը չէ կարող կերակրել իր երեխային:

ԹԻՌ. Մի քիչ թույլ է և որովհետեւ ինքն էլ ինձ խնդրեց, ուստի ես խորհուրդ տուի որ ինքը ծիծ չտայ երեխային. բայց նա ծծմայր ունէր վեց ամսից ՚ի վեր և յանկարծ թողեց գնաց:

Խորհում մի խեղճ հարգ է անցնում, որի դէմ է ինքը ծածկում եւ անհապառ: Դօքտ. Թիւէլը նրան նկատում է:

ՌԻՃ. Զատ լաւ:

ԹԻՌ. Այստեղ կանայք իրենք են ծիծ տալիս իրենց երեխաներին:

ՌԻՃ. Ես ուրիշ կերպ չեմ թույլ տալ անել յաճախորդ կանանց:

ԹԻՌ. Գաւառում... այո... Բայց Փարիզում:

ՌԻՃ. Գիտեմ, այո... Սակայն Փարիզում ևս երեխաները նույն ձեւով են աշխարհ զալիս, ինչպէս և դիւղում:

ԹԻՌ. Այո և ոչ: Բայց դրան ձեզ բացատրելը երկար կը լինէր: Գիտէք, սիրելի եղբայրակից. մի կին որ շատ յարաբերութիւն ունի բարձր հասարակութեան մէջ, որոշ պարտաւորութիւններ ունի դէպի այդ հասարակութիւնը, դէպի ինքը, դէպ իր ամուսինը, եթէ կամենաք: Ծրժ տալը մի տեսակ բանտարկութիւն է մի տարրուան ընթացքում: Դուք չէք կարող այդ բանն իրաւամբ պահանջել մի գեղեցիկ, խելացի, անձնասէր կնոջից... Իրաւունք չկայ պահանջել նրանից, որ զոհէ իր երիտասարդութիւնն ու գեղեցկութիւնը, միայն այն պատճառով, որ մի զրգազդ պատահմունք նրան մայր է դարձրել:

ՌԻՃ. Քանի որ, Փարիզում այդ անուանում են «մի զգալի պատահմունք»:

ԹԻՌ. Անշուշտ այստեղ հակառակն է: Մի երեխան այստեղ մի կտոր հաց է: Բոլոր կանայք գնում են Փարիզ ծծմայր դառնալու. այնպէս չէ:

ՌԻՃ. Գրեթէ ամենքը: Միւսները վերցնում պահում են երեխաներ, որ նրանց ուղարկում է ապաստանարանը, փոքրիկ անտէր մանուկներ... Այս երկիրը պահպանվում է Փարիզի թշուառութեամբ և անառակութեամբ:

ԹԻՌ. (հարծեալ իրեն) Միշտ կասկածել եմ թէ անառակութիւնը կարող լինի որ և է բարիք առաջացնել:

ՌԻՃ. Ի՞նչպէս, պարոն:

ԹԻՌ. Ես այդ միայն ծիծաղի համար ասացի, սիրելի եղբայրակից: Ուրեմն այդպէս դուք այստեղ հիւանդներ քիչ ունիք:

ՌԻՃ. Մեր հիւանդների մեծ մասը երեխաներ են, նրանք, որոնց մայրերը ծծմայրութեան են գնացած և ուրիշները: Մեր գեղջկուհիք, շնորհիւ այն հանգամանքի որ իրենց զաւակին համարում են հաց աշխատելու միջոց, մեծաւ մասամբ կորցրել են մայրական բնագոյումը: Երէկ, այդ թշուառ կանանցից մէկը, որ ձանձրացել է տեսնելով թէ ինչպէս իր երեխաները միմեանց ետեւից դնում են, ինձ ասում էր լալով— «արդեօք բժիշկները^ա չեն կարող այնպիսի մի միջոց գտնել, որով կինը կաթ ունենայ առանց երեխայ ունենալու»:

ԹԻՌ. Այդ զուարճալի է... (նսշուհ հեւաւ:) Ինչո՞ւ չեն զալիս... Այս ի՞նչ մուրացկան է, որ անցաւ և որին առաջ էլ տեսայ մի սև կապոցով:

ՌԻՃ. Դա մի զոհ է:

ԹԻՌ. Չեմ հասկանում:

ՌԻՃ. Ցանկանում էք իմանալ: Համեցէք: Ապաստանարանի մի ծծկեր մանուկ ժառանգաբար վարակուած էր ամենածանր հիւանդութեամբ: Ի հարկ է դիտէք թէ ինչ հիւանդութիւն է: Երեխան այդ հիւանդութիւնով վարակել է ծծմորը: Բաւական է եղել ծիծը մի քիչ խաճնի: Այդ մարդը, որ անցաւ, այդ ծծմոր ամուսինն է: Տեսնում էք, թվում է թէ վաթսուս տարեկան է, բայց քառասուն տարեկան չկայ: Դրա զաւակները նոյնպէս վարակուած են: Իսկ ինքը կորած է... Եւ չնայելով ամենաուշադիր քննութեանց, այդ վը-

տանգն սպառնում է մեր գիւղերի բոլոր տներին:

ԹԻՌ. Բայց դիտէք, դօքտօր, եթէ մէկի գլուխն այդպիսի դժբաղդութիւն դալ, նրան պէտք է ոսկու մէջ թաղեն:

ՌԻՃ. Այո՛. լա՛: Գիտէ՞ք ուրեմն ինչ արին այն թշուառին, որին դուք քիչ առաջ տեսաք և որ վեց ամսից կուրանալու է: Գործակալութեան վերատեսուչը և բժիշկ վերատեսուչը գնացին, փնտռեցին, դտան այդ ծծմօրը և ասացին նրան թէ նրան ձրի կը բժշկեն: Եւ որովհետեւ նա թշուառութեան մէջ էր, որովհետեւ այլ ևս չէր կարող ծծմայրութիւն անել, ուստի վճարեցին նրան երկու հարիւր Փրանք, հարկայրելով նրան ստորագրութիւն տալ թէ կատարեալ զոհացումն է ստացել և այլ ևս որ և է պահանջ չունի: Ահա, երկու հարիւր Փրանքով է վճարում բարեգործական ընկերութիւնը մի ամբողջ ընտանիքի առողջութիւնը, որ ինքն է թունաւորել: Եւ գործակալութեան վերատեսուչը որ այս արաւ, շատ յարգուած է իր մեծաւորներից. սրովհետեւ գիտէ ազատել իր վարչութիւնը ձանձրութիւնից...

ԹԻՌ. (առանց ղգացման) Այդ սարսափելի է:

ՌԻՃ. Ես հակառակը չեմ ասում:

ԹԻՌ. Ա՛, դալիս են, ես լսում եմ նրանց ձայնը... Այդպէս, ուրեմն դուք ասում էք որ երկրորդ երեխան է... Առաջինը մեռել է արկածից, առողջ...

ՏԵՍԻԼ XII

Նոյնք, սիկին Դեմիզար, Ֆրանսուա, Լա-
գարէս եւ Հայր-Պիանցօ:

ՏԻԿ. ԴԵՆԻՋԱՐ (Բիւրիւնի մէջ, ճանապարհի մէջ) Այստեղ ո՞վ է. ես նկատում եմ դօքտօրին... (Պ. Ֆրանսուան, որ ներս է մտնում) Զգուշացէ՛ք: (Առանց Բիւրիւնի իջնելու, մտնում է Պիանցօյի գաւթիկը: Հեշտաւեամբ ցատկում է Բիւրիւնից, շատ շարժալի է, գեղեցիկ, պատմաբան պէս պահպանում է գաւթիկը:) Բարեւ ձեզ, ամենքիդ:

ԹԻՌ. (Գօգ. Ռիշօնին) Ահա մայրը: Տե՛ղի՛ Դենիզարը ի՞նչ մեծեղան յենում է պանդոպոսին:

Պ. ՖՐԱՆՍՈՒՍ (ողջունելով ներկայացուած է Լագարէսին, որ նոր է ներս մտնում) Ահա ծծմայրը:

Հայր-Պիանցօն երեւում է դռների մէջ

ՎԱՐԱԳՈՅՐ

ԱՐԱՐՈՒԱԾ Բ

Մի սալօն:

ՏԵՍԻԼ I

Տիկ, Դեմիզար, պ. Դեմիզար, յետոյ Մարի եւ Լագարէս:

ՏԻԿ. ԴԵՆԻՋԱՐ (ներս գալով առանց) Ոչինչ չկայ:

ԴԵՆԻՋԱՐ. Այժմ բոլորովին լա՛ւ է:

ՏԻԿ. ԴԵՆ. Կատարեալապէս: Գե-

ղեցիկ եղանակ է և Նունուն նրան դուրս կը բերի իսկոյն:

ԴԵՆԻՋ. Իսկ Նունուն միշտ այդպէս պատուական է:

Տ. ԴԵՆԻՋ. Միշտ. մենք ճշմամիտ որ մարդարիտ ենք գտել:

ԴԵՆԻՋ. Ես կարծում եմ որ առանց նրան մեր փոքրիկ Գին...

Տ. ԴԻՆԻՋ. Չպէտք է չափազանցել: Միայն ճիշտ է որ նրան ինամում է, ինչպէս իր երեխային... Աւելի ուրախութեամբ եմ տնից դուրս գնում:

ԴԻՆ. Դու դուրս ես գնում. բայց այսօր երկուշաբթի է:

Տ. ԴԻՆ. Դեռ ոչ ոք եկած չի լինի որ ես կը վերադառնամ: Ես չեմ կարող այսօր չգնալ կոմսուհիի ու տիկին Ռովէի այցելութեան, միայն այն պատճառով որ այդ ցիմարները ընդունելութեան միւսնոյն օրն ունին, ինչ որ և ես... Իսարգէն բաւական նեղացած եմ որ մի քանի անգամ բաց եմ թողնում Հայր Էսպէռանսի քարոզները և երբեակ սիրոյ դասախօսութիւնը:

ԴԻՆ. Անկարելի է ամեն տեղ գտնուել:

Տ. ԴԻՆ. Դժբաղդաբար:

Ներսէս Ե Դիւան Իրման, Կոմսուհի Էրեւելի և Ինչոյն Դուրս և Գնում:

ԴԻՆ. (Կարգաւոր ծրարներէ «արտադրութիւն») Պարոն և տիկին... Պարոն և տիկին... (Բաւում է:) Ճաշի հրաւեր:

Տ. ԴԻՆ. Ո՞ւմ կողմից:

ԴԻՆ. Քլերամբօների և Ռուգէնի... ամսի 22-ին և 26-ին:

Տ. ԴԻՆ. Դալ շաբաթուան Համար է:

ԴԻՆ. Այո:

Տ. ԴԻՆ. Էլ մի օր չունինք աղատ:

ԴԻՆ. Այո, շատ ձանձրալի է:

Տ. ԴԻՆ. Ի Հարկէ ձանձրալի է... Ռուգէններէ Համար չեմ ասում, նրանք բարեկամներ են: Բայց տիկին Քլերամբօն աչքով աչք չունի ինձ տեսնելու, ես կ'ուղէի անպատճառ. նրանց մօտ լինել: Փամանակ չկայ, յարմար

րութիւն չկայ... ինչ արած... Վեր եմ կենում ժամի տասին նամակներ կարգալու ու գրելու, Հաղնուեմ թէ չէ, իսկոյն դուրս եմ գնում, վազ վազ ներս եկ երեկոյեան տուայէտի Համար, էլ Էնտեղ Երբ կը Հասնեմ. պէտք է ինձ երկու կտոր անեմ:

ԴԻՆ. Լաւ, մի անի այդ...

Տ. ԴԻՆ. (Կարգաւոր) Զուարճալի է ասածդ... Կրամիտ ես... Դէլաւ պահիր սրամտութիւնդ երբ հիւրեր լինին...

ԴԻՆ. (Կարգաւոր) Լաւ. ուրեմն դու էլ քո տրամադրութիւնդ պահիր երբ մենք բոլորովին մենակ կը լինինք:

Տ. ԴԻՆ. (Ժիծաղելով). Ա՛, փոքրիկ գայլուկ... Իմ տեղս լինիս, քնչ կ'անես...

ԴԻՆ. Մի նամակ կայ Նունուի երկրից:

Տ. ԴԻՆ. Ա՛յ քեզ փորձանք. զրազ կը գամ որ դա մի փորձանք է:

ԴԻՆ. (Կարգաւոր) — «Պարոն, տիկին»...

Տ. ԴԻՆ. Ո՞ւմից է այդ նամակը:

ԴԻՆ. (Կարգաւոր «արտադրութիւն») Պլանշօյից... (Կարգաւոր) «Տիկին, պարոն: Ուղեկցելով կնոջս, որ գալիս էր ծիծ տալու ձեր երեխային, որ այնքան նման է պարոնին»: (Խօսում է:)

Զարմանալի է որ այս զիւղացիները այնպիսի ճիշտ նկատողութիւններ ունին, որ մարդու մտքից չի անցնի:

(Կարգաւոր է:) «Որ այնքան նմանում է պարոնին, ես ունեցայ ջելմ ու տենդ, ինչպէս որ պարոնը և տիկինը գիտեն, որովհետեւ իմ զեղերի Համար Հոգացին: Չնայելով դրան ես մնացի թուլացած և երէկ ես կամեցայ սկսել կրկին աշխատանքս: Զատ աշխատեցի քաջ լինել, բայց վայր

ընկալ և աջ ոտս դուրս ընկաւ: Խնդրում եմ պարոնին և տիկնոջը, որ դժբաղդութեան մասին շատ ըզգուշութեամբ իմացնեն իմ կնոջս, որպէսզի վնաս չհասնի փոքրիկ պարոն Գիին»... (Խօսում է:) Որքան քաղաքավարութիւն...

Տ. ԴԻՆ. Եթէ միայն խաբէութիւն չէ...

ԴԻՆ. Դու էլ ոչնչի չես հաւատում... (Կարդում է) «Չգիտեմ ինչպէս անել: Էլ չեմ կարող մենակ ապրել. պէտք է որ իմ կիսն վերագառնայ, որովհետեւ ես չեմ կամենում որ պարոնն ու տիկինը կարծեն թէ ես այս նամակը նրանց գրում եմ, որպէս զի ինձ դրամ ուղարկեն: Նրանք արդէն շատ բարի են եղել մեզ համար, մանաւանդ ինձ համար: Մենք աղքատ ենք, բայց ոչոքից ոչինչ չենք խնդրում»... (Կնոջը): Տեսնում ես, քո կասկածոտութիւնդ անտեղի է: (Կարդում է:) «Բայց իմ կիսնրս պէտք է լիտ գայ, ընդունեցէք յարգանքներս. ձեր ծծմայրի ամուսին Պլանշօ»: (Խօսում է:) Ճիշտ էիր ասում որ փորձանք է. բաններս վատ է:

Տ. ԴԻՆ. Երբ ես քեզ ասում էի թէ պէտք է մի մայր-աղջիկ...

ԴԻՆ. Իսկ բարոյականութիւնը:

Տ. ԴԻՆ. Այդ էլ ճիշտ է...

ԴԻՆ. Վերջապէս:

Տ. ԴԻՆ. Առաջուան պէս սա էլ նորից սկսում է: Անտարակոյս, մենք չենք թողնի որ Նունուն զնայ:

ԴԻՆ. Հասկացանք, բայց...

Տ. ԴԻՆ. Ոչ մի գնով, նա ազատեց երեխան դժուարութիւնից և ահա կրկին մենք տագնապի մէջ պլտի ընկնենք: Այս րոպէին ծծմայր փոխելը յանցանք կը լինի:

ԴԻՆ. Բայց եթէ նա ինքը կամենում է դնալ:

Տ. ԴԻՆ. Ահա թէ ինչ պէտք է անել... Նամակ գրել նրա մարդուն, առաջարկել նրան դիւք և հարիւր կամ երկու հարիւր ֆրանք ուղարկել:

ԴԻՆ. Երկու հարիւր...

Տ. ԴԻՆ. Երկու հարիւր ֆրանկ և խնդրել նրան որ մեզ մօտ թողնի Նունուն: Եթէ նա կամեցել է մեզ հարստահարել, կ'ընդունի և եթէ դա մի քաջ մարդ է, նոյնպէս կ'ընդունի: Բայց, Տէր Աստուած, որքան գրգռիչ է այդ մարդկանցից կախումն ունենալ:

ԴԻՆ. Ի՞նչ արած:

Տ. ԴԻՆԻՋ. Դէհ էլ ժամանակ չունիմ... տասն րոպէ անգամ չեմ կարող յատկացնել Քլէրումբօյին... Փախչում եմ... (Ջանգապարտ է:) Ուրեմն այդպէս, դու յանձն ես առնում այդ նամակը:

ԴԻՆ. Պուցէ աւելի լաւ կը լինէր որ այդ դու անէիր, որ...

Տ. ԴԻՆ. Ա՛, ոչ, այս առաւօտ ես ուլթ նամակ եմ գրել: (Աղախին:) Գրվա՛րկս... կառքը պատրաստ է...

ՄԱՐԻ Այո, տիկին:

Տ. ԴԻՆ. Գրիր նրան թէ երեխան հիւանդ է շատ, մինչև անգամ շատ հիւանդ և թէ ճշմարտապէս մենք չենք կարող... (Մարիին:) Merci... (Ահման:) Թէ մենք չենք կարող նրա կնոջը թողնել որ զնայ... (Աղախին:) Իմ քորոցներս... (Մարիան:) Քաղցրութեամբ դրամ առաջարկիր նրան: (Ներսէ Գալիւ Լալարէր:) Ասա, ինչ կայ, Նունուն:

ԼԱՋԱՐԷՏ (Հարգանքի ծծմայրի ընդհատ) Տիկին եթէ կամենայիք զալ տեսնել պարոն Գիին:

Տ. ԴԷՆ. Միթէ լաւ չէ:

ԼԱՋ. Ընդհակառակն, տիկին, քընած է ինչպէս իւրուրդ:

Տ. ԴԷՆ. Դէ լաւ է էլի: (Նայում է պարի ժամացոյցին:) Փամը երեքից տասն անց... Տանից դուրս մի գաք եթէ եղանակը շատ լաւ չէ:

ԼԱՋ. Լաւ, տիկին:

Տ. ԴԷՆ. Նու՛նու, քաղցած էք:

ԼԱՋ. Ո՛չ, տիկին:

Տ. ԴԷՆ. Պէտք է քաղցած լինէք: Ես նկատեցի որ դուք նախաճաշի ժամանակ համեմատաբար քիչ կերաք: Ձեր մասին միայն չպէտք է մտածել: Մարի, ասացէք որ սրան ուտելու բան տան:

ՄԱՐԻ Այո տիկին, բիսկվիտներ:

Տ. ԴԷՆ. Այո, այո:

ՄԱՐԻ Ինչքի հետ:

Տ. ԴԷՆ. Ինչքի հետ... Անդրէ, ի՛նչ ես կարծում, չէ կարելի տալ Բուրգոնի գինու հետ:

ԼԱՋ. Այո, տիկին, այո:

Տ. ԴԷՆ. Ես ձեր կարծիքը չեմ հարցնում:

ԴԷՆ. Ես չգիտեմ:

Տ. ԴԷՆ. Միտո՛ւ ձգեցէք յետոյ որ հարցնեմ բժշկին, իսկ մինչև որոշելը տուէք դրան զարեջուր:

ԼԱՋ. Բայց ես քաղցած չեմ:

Տ. ԴԷՆ. Վնաս չունի, կրկնում եմ՝ պէտք է մտածել ոչ միայն ձեր մասին... մանաւանդ աշխատեցէք չյոգնել... Մարի...

ՄԱՐԻ. Տիկին:

Տ. ԴԷՆ. Դրան համար կառք բերել կը տաք ո՞ր գնայ Թիւլլըրի ալգին, իսկ ես կը գնամ ֆիակրով:

ԼԱՋ. Բայց, տիկին, հեռու չէ:

Տ. ԴԷՆ. Ձէ, չէ, դուք շատ էք յոգնում... Եւ յետոյ... Նու՛նու...

ԼԱՋ. Տիկին: (Տէկն Դէնիւարը ծռուէ խոտով եւ նրա աչքերը:)

Տ. ԴԷՆ. Այդ կասէք բժշկին... Անդրէ, եկ ինձ ժանապարհ դիր: (Դուրս էն գնում Տարի ու Էլի:)

ՏԵՍԻԼ II

Լազարէս, Մարի, յետոյ եղմոն:

ԼԱՋ. Բիսկվիտ զարեջրի հետ... ես ախորժակ չունիմ բիսկվիտի գարեջրի հետ... Ձեմ ուտի... Վերջապէս, չեմ կարող, ես չեմ կարող այսքան ուտել... Ինչ ուզում եմ թող ինձ անեն, էլ չեմ կարող... Ոսպ, բիֆտէկ, էլի ոսպ ու հորթի միս, ոչխարի միս, էլի ոսպ, ամեն անգամ զարեջուրն էլ հետը... ոչ, չեմ կարող, էլ չեմ կարող:

ՄԱՐԻ Բայց անպատճառ հարկաւոր է, Նու՛նու. տիկինն ասաց որ ես ձեզ ուտելու բան տամ. եկէք սեղանատուն:

ԼԱՋ. (Բաշխարհիկ Տէլ) Ես սեղանատուն չեմ գալ:

ՄԱՐԻ Եթէ այդպէս է, այստեղ կը բերեն. ասացէք ի՛նչ էք կամենում:

ԼԱՋ. Ես ուզում եմ արտիշօ և քացախ:

ՄԱՐԻ Օ՛, Նու՛նու, պարոն Դին վաղը կը հիւանդանայ:

ԼԱՋ. Ուրեմն տուէք ինձ մի հատ բիստուլ:

ՄԱՐԻ Ի՞նչ, ի՛նչ ասացիք:

ԼԱՋ. Բիստուլ էլի՛, կարծեմ որ ես լաւ եմ արտասանում, տուէք մի սուրճ օղիով:

ՄԱՐԻ Օ՛, Նու՛նու, ապա պարոն Դին:

ԼԱՋ. Այդ նրան ոյժ կը տայ:

ՄԱՐԻ Լսեցէք, Նու՛նու, եթէ կը

խոստանաք չասել տիկնոջը, ես կ'ասեմ որ ձեզ տան մալազա...

ԼԱՋ. Լաւ, թող այդպէս լինի: (Մարին գնում է դէպի դռանը և պարտէրում: Վաճ, էլ չեմ կարող, բոլոր զգեստներս արդէն նեղ են, վրաս չեն գալիս... այ տեսէք... Մարի... մի ամիս չկայ որ սա գնել են ինձ համար... Փորձեցէք ձեր ձեռքը կոխել... ապա փորձեցէք, փորձեցէք:

Էդժնը, որ մի ընթեր ծառայ է, ներս է բերում մի ափսէի վրայ երես փոքրիկ բաժանէր ու մի շէշ:

ԷԴՄՈՆ. Բիսկուիտ և մալազա...

ԼԱՋ. Ըհը, հիմա էլ սա եկաւ իրեն ափսէով: Եթէ ինձ մի օր ապէին թէ մալազան զեղի համ պիտի տայ... (Էդժնը լցրել է և նա խոսում է:)
Այս ի՛նչ է, թիւ, ճար է ի՛նչ է... չեմ ուզում այդ կեղտոտ բանը: Տար, տար, դա աղաների մալազա է, իմը չէ:

ԷԴՄ. Ճշմարիտ է, սխալմունք կայ: (Դուրս է գնում:)

ԼԱՋ. Վերջապէս, երբէք այս ըզգեստն ինձ դուր չէ եկել: Ես ուրիշն եմ կամենում: Տիկնոջը կ'ասէք... (Բարչքաւում է գնում հայելու առաջ:)
Մի ուրիշ ծծմայր եմ տեսել Ջանգիլիզէում, կանաչ զգեստ ունէր, ես էլ այնպէսն եմ ուզում, ես էլ կանաչն եմ ուզում: Եւ եթէ ինձ չեն տալ կանաչ զգեստ, կը տեսնեն որքան կը վնասէ պարոն Գիլին, իսկ նեղացնելը... կը տեսնեն... կը տեսնեն...

ՄԱՐԻ. Կանաչ զգեստ կամենաք. ես կ'ասեմ տիկնոջը:

ԷԴՄ. (Վերադառնալով) Բիսկուիտ և մալազա:

ԼԱՋ. Էլի: (Մարին:) Կը տեսնեն... օհ, ինձ այդպէս ուռեցնում են... Որ այդպէս է թող զգեստների փող վճարեն...

մի, եթէ կարողանայի այնպիսի մի բան հնարել որ կոտաղացնել տիկնոջն առանց փոքրիկին վնասելու:

ՄԱՐԻ. Զայրացած էք տիկնոջ դէմ:

ԼԱՋ. Ա՛խ, այո...

ՄԱՐԻ. Ինչո՞ւ:

ԼԱՋ. Ի՞նչ իմանամ, ես էլ չգիտեմ ինչու: (Խոսում է:) Էլի սա լաւ է... օֆ, էս էլ լաւ է, էլ չեմ կարող տեղիցս շարժուել... Մարի, տուէք ինձ իմ թաշկինակը, այնտեղ սեղանի վրայ...

ՄԱՐԻ. (Բաժանելը չբեկացնելով Էդժնի հետ) Ո՞վ կ'ասի թէ սա չէ մեր տիրուհին: (Խոսում է և ապա է Լալան դէպի իւր ընթերը:)

ԷԴ. Աստուած վկայ, հարցրէք մէկ պարոն Գիլին, թէ երկուսից ո՞րին կը ցանկանայ մայրիկ անուանել: (Խոսում է:)

ՄԱՐԻ. Ես կը խնդրեմ, Նունու, որ ձեզ համար կանաչ զգեստ գնեն. բայց դուք էլ պէտք է ասէք տիկնոջը որ իւր մետաքսեայ սեղ զգեստը այլ ևս թարմ չէ և լաւ կ'անէ որ ինձ տայ:

ԼԱՋ. Ես էլ այդ կը ցանկանամ, ես աչք չունեմ այն զգեստի վրայ, նա տեսք չունի:

Մարին դուրս է գնում:

ՏԵՍԻԼ III

Լազարոս եւ Էդմոն:

ԷԴ. (Բաժանելը չարգի բերելով) Էլ չէք կամենում, Նունու:

ԼԱՋ. Տէր Տիտուս Քրիստոս, տեղ որ չկայ, էլ ո՞ւր լցնեմ:

ԷԴ. Չատ քիչ ծծմայր եմ տեսել ձեզ պէս:

ԼԱՋ. Ես ի՛նչ ունիմ որ ուրիշնե՛րը չունին:

Է՛ր նախ ձեր մագերը, ձեր աչքերը...

ԼԱՋ. Ի՞նչ են որ...

Է՛ր. Սիրուն են:

ԼԱՋ. Կեղծաւոր... Հրապուրիչ...

Է՛ր. Ես ձեզ շատ եմ անդուրեկան:

ԼԱՋ. Ոչ. բայց... Է՛ հապա իմ մարդս:

Է՛ր. Նրան ասող չի լինի: Եւ յետոյ, միթէ դուք կարծում էք թէ նա իւր կողմից հաւատարիմ է ձեզ:

ԼԱՋ. Օ՛ր, եթէ ես իմանամ որ այդպիսի բան կայ...

Է՛ր. Դուք կարծում էք որ նա մի տարի կը մնայ առանց...

ԼԱՋ. Հապա ես ինչպէս եմ մընում:

Է՛ր. Դուք, ձեր բանն ուրիշ է, դուք... միամիտ էք:

ԼԱՋ. Ես Պլանշօյին հաւատում եմ:

Է՛ր. Քանի տարեկան է:

ԼԱՋ. Երեսուն...

Է՛ր. Էլ ի՞նչ էք կամենում, ուրեմն...

ԼԱՋ. Դուք կարծում էք որ Պլանշօն...

Է՛ր. Պլանշօն ձեզ հետ խաղ է խաղում. ես ձեզ բարեկամ եմ:

ԼԱՋ. Այո՛, այո՛, ձեր բարեկամութիւնը վերմակի տակի բարեկամութիւն է: Բարեկամութիւն և յետոյ անկողնի տակ չորեք թաթ տալ:

Ներսէս է Երան Ծառի:

ՄԱՐԻ Նունու, ձեր տնից մի մարդ է եկել, պ. Փրանսուա...

ԼԱՋ. (Վեր ցաւէլով) Երեխայիցս լուրեր է բերել... Ո՛ւր է իմ քեռի Փրանսուան: (Էրանսուան) Դէ գնացէք նրան կանչելու, պարոն ջան... Ո՛ւր է նա: (Ներսէս է Երան Ծառի. Փրանսուան,

Լազարէսն ընկնում է նրա գիրքը:) Ահա, բարեւ, իմ քեռի Փրանսուա: Վաղուց է որ տեսել էք իմ փոքրիկ գառնուկիս... Ասէք:

ՓՐԱՆՍ. Նրան տեսել եմ ուրբաթ օրը և համբուրել եմ ձեր փոխարէն:

ԼԱՋ. Ա՛յ... ճշմարիտ... ա՛յ, երբ մտածում եմ որ իմ գառնուկս... Ահա... առ քեզ: (Կրկին համբուրում է:)

Մտէք... ոչ, ոչ ոք չի գալ, վտանգ չկայ: Մի քիչ յետոյ, իսկոյն կը գընանք խոհանոց և դուք այնտեղ մի լաւ կը կոնծէք... բայց առաջ ես կ'ուղէնայի, որ մենք բոլորովին միայնակ լինէինք, որպէս զի դուք լաւ պատմէիք ինձ երեխայիս մասին և որ ես ուրախութիւնից անէի իմ բոլոր լիմարութիւններս, այնպէս որ ոչ ոք չլինէր որ ինձ ծաղրէր: Եկէք, նստեցէք: Դէ, առողջ է իմ գառնուկս:

Էրանսուան Երան է գնացել:

ՏԵՍԻԼ IV

Լազարէս եւ Փրանսուա:

ՓՐ. Առողջ երեխայ է, պատուական, առողջ երեխայ է: (Հանելով Կեռի ծաղիկ:) Տեսնե՛ք, հա՛, ինչ ունիմ ձեզ ասելիք... Հա՛, ուղարկել էք ամսականը հայր Պլանշօյին:

ԼԱՋ. Այո, ասա, գառնուկս արդէն ծիծաղում է:

ՓՐ. Սպասիր, փոքրիկի մասին կը խօսենք իսկոյն:

ԼԱՋ. Դէ, շտապեցէք. ամսականըն էք ասում, ուղարկել եմ, ուրիշ:

ՓՐ. Ուրիշ. սպասեցէք... պէտք է ակնոցներս դնեմ... Է՛հ, ճիշտեղ քրտան տարեկան ժամանակուան աչքերս... Ահ... Ը՛, Ը՛, էստեղ, սա...

ինչ պէտք է գրած լինէի այստեղ... Հա, Հա... սապոն... և շաքար... շատ է կեղտոտում փոքրիկ չարաճճիկդ, շատ էլ մաքուր են պահում. դրա համար էլ հայր Պլանշօն խնդրում է որ սապոնի համար մի քիչ բան աւելացնէք... միայն այս ամսուան համար:

ԼԱՋ. Ալա, լալ, ընդունեցինք: Ուրեմն պիտի էք լալ խնամք եւ տանում էլի...

ՓՐ. Սպասէք... (կորդուլէ) «Պարոն Ռիշօն»... «Պարոն Ռիշօն»... Գրողը տանի, այս ինչո՞ւ համար եմ գրել պարոն Ռիշօնի անունը: Հա, Հա, միտս եկաւ: Գիտէ՞ք տիկին Չապուալի հասցէն:

ԼԱՋ. Այո, տիկին Կարօնի տանը, համար 50, Տրօնշէ փողոց:

ՓՐ. Պարոն զօքտօր Ռիշօնի համար եմ հարցնում:

ԼԱՋ. Նա փարիզումն է:

ՓՐ. Այո, ինչ որ բժիշկների մէջ պատմութիւն կայ. ժամը 6-ին նա կը գայ ձեզ մօտ այդ հասցէն հարցնելու: Ահա, վերջացաւ ամենը... Այնտեղ ամենքը ձեզ բարևում են:

ԼԱՋ. Ամենքն էլ առողջ են:

ՓՐ. Ամենքը:

ԼԱՋ. Իսկ իմ փոքրիկս:

ՓՐ. Ասում եմ էլի որ լալ է:

ԼԱՋ. Այո, առողջ է, բայց այդ բաւական չէ... լալ է... բաւական չէ... Կարծում է թէ որ ասաց «առողջ է» էլ ուրիշ ոչինչ չեմ հարցնի: Ինչ պատասխան է. «առողջ է»: Ի հարկ է առողջ է. եթէ նա առողջ չլինէր, ես արդէն կայարանում կը լինէի: Ինչ պատմեցէք մի առ մի մանրամասնութիւնները. ասէ՛ք զերացած է:

ՓՐ. Ասում եմ էլի որ...

ԼԱՋ. Ասում էք որ նրան տեսել էք ուրբաթ օրը... լալ... այսօր երկուշաբթի է... ուրբաթ, շաբաթ, կիրակի, երեք օր է որ դուք նրան տեսել էք... Մարդկանց ճանաչում է:

ՓՐ. Լալ, երբ լսում է որ հայր-Պլանշօն պատրաստում է ծծանը, օ, շարժվում է, խաղ է անում:

ԼԱՋ. (ծիծաղելով) Հա, Հա, Հա, Հա, երբ լսում է որ հայր-Պլանշօն պատրաստում է ծծանը, շարժվում է, խաղ է անում... Հա, Հա, Հա, Հա, խաղում է այսպէս իր փոքրիկ թաթիկներով... (Ձեռքերը երեխայի չեռով բռնում և փակում է օդի մէջ):

ՓՐ. Այո,

ԼԱՋ. Իսկ ծիծաղել... ծիծաղում է:

ՓՐ. Ապա, անցեալ օրն էլ ծիծաղում էր և առանց պատճառի, հէնց այնպէս:

ԼԱՋ. Ծիծաղել է գառնուկս... Օ իմ ոսկի Կօկօ... առանց պատճառի ծիծաղել է:

ՓՐ. Եւ յետոյ, օ, պէտք է նրա քէֆով զնալ, կամքը կատարել:

ԼԱՋ. Այդպէս... յետոյ:

ՓՐ. Յետոյ, էլ ի՞նչ:

ԼԱՋ. Լալ, լալ, յետոյ... էլի մի բան ասէ՛ք:

ՓՐ. Ամենն ասացի, էլ չկայ...

ԼԱՋ. Այդ ամենն է ձեզ համար և ոչ ինչ համար... պարզ չի խօսում:

ՓՐ. Ինչպէս խօսի չորս ամսականը:

ԼԱՋ. Ի հարկէ:

ՓՐ. Բայց փորձում է, ասում է „մա“, „մա“, երբ տեսնում է հայր-Պլանշօնին:

ԼԱՋ. Իր փոքրիկ խելքովն իսկ նա լալ պիտի հասկանայ որ նա իր տատը չէ... Ասում է „մա“, „մա“:

Տեսա՞ք որ ասում էի բոլորը չէ, էլի կայ:

ՓՐ. Եւ յետոյ անցեալ օրը ձանձրացել էր իր ծծանից, որ արդէն դատարկ էր, կարծես, հրէց նրան և ձգեց գետին...

ԼԱՋ. Տեսա՞ք, օյ: (Ծիծաղում է:)
Հապա՞, ծծանը դատարկ է. գառնուկս վայր կը ձգի, վայր, գետին ընկիր անպիտան ծծան... ախ, ես երբ պիտի տեսնեմ այդ:

ՓՐ. Չլինի թէ լաց լինէք:

ԼԱՋ. Լաց լինել: Միթէ ես մտածում եմ լաց լինել. ինչ դատարկ բաներ ես մտածում, քեռի Փրանսուա: Լաց լինել, երբ ինձ պատմում են իմ փոքրիկիս մասին... (Ինչո՞ւ իրէն:)
Այդպէս, նա մեծացել է, նա շարժվում է որ լսում է թէ ծրծանը պատրաստում են, ծիծաղում է առանց պատճառի, ասում է «մա, մա», հէնց կարծես ես այնտեղ լինէի և երբ նրա ծծանը դատարկ է նա նրան գետին է ձգում... Կուզէի այս ամենը շարունակ կրկնել: (Կիսաշայտ, ներքին խորին յուզմունքով:)
Ս'իմ գանձ, իմ փոքրիկ գառնուկս, փոքրիկ գառնուկս: (Հաճա՞րում է իր բառապահերը:)

ՓՐ. Ուրեմն ես կարող եմ ասել Հայր-Պլանշօյին շաքարի և սապոնի մասին... որովհետեւ նա ինձ պատուիրել է չմոռանալ:

ԼԱՋ. (Կանգնելով) Այո: Իսկ Պլանշօն, ինձ ոչինչ չասացիք Պրլանշօյի մասին:

ՓՐ. Լաւ է ապրում. մի կերպ կառավարվում է: Վերջին ամբողջ շաբաթը գործ էր փնտռում Փիլիբէի հետ միասին:

ԼԱՋ. Եւ չէ գտնում:

ՓՐ. Ոչ:

ԼԱՋ. Եւ վազում է կանանց յետևից:

ՓՐ. Ո՞վ է ձեզ ասել այդ:

ԼԱՋ. Այնպէս, խելքիս փչել է:

ՓՐ. Նա էլ այնքան է անուշ, որքան և ուրիշները:

ԼԱՋ. ...Այնքան, որքան և ուրիշները:

ՓՐ. Տղամարդիկ... գիտէք էլի...

ԼԱՋ. Ի հարկէ... (Լռութիւն:)
Հարկէ:

ՓՐ. Բայց դուք բոլորովին կերպարանափոխուա՞ք. ես ասում եմ թէ կանանց ետևից է ընկնում, դա միայն տակից գլխից նրանց հետ դուրս տալու համար... վատ բաներ չէ անում:

ԼԱՋ. Յիտեմ, գիտեմ:

ՓՐ. Ո՛չ, սխալ էք հասկացել ասածս... նա շատ խելօք է...

ԼԱՋ. (Հօժիւնով արտաստում) Պրլանշօն խաղ է անում. ես ձեզ ասում եմ որ Պլանշօն իմ գլխին թասակ է կարում... Ո՞ւմ հետ... Յանկանում եմ իմանալ...

ԷԴՄՈՆ (Ներսիս Գալոյ) Տիկնոջ մայրը եկել է և Գիի սենեակումն է:

ԼԱՋ. (Փրանսուային) Այս կողմով գնացէ՛ք... Էդմօնը ձեզ կը տանէ խոհանոց: Յտեսու[թիւն] իմ քեռի Փրանսուա:

ՓՐ. Յտեսու[թիւն]: (Դուրս է գնում:)

V ՏԵՍԻԼ

Լագարէս, յետոյ սիկին Դիւբուա, յետոյ Մարի, յետոյ սիկին Դենիզար:

ԼԱՋ. (Վախով) Դժբանքով կին եմ ես: (Աչքերը սրբում է:)

ՏԻԿ. ԴԻԻԲ. Այդ ինչ է, Նուսու. ինչո՞ւ էք այդպէս լաց եղել...

ԼԱՋ. (Հօժիւնով արտաստում) Պլանշօն ինձ անհաւատարմութիւն է անում...

ԼԱՋ. Այո, տիկին:

Չնայելով իր լճախն, ինչպիսիք հայելու-
հեջ գրեթե է նրանց հաճոյս պարծա-
տելու համար:

Տ. ԴԻԻԲ. Եւ լաւ պահեցէք ձեզ
փողոցում:

ԼԱՋ. Այո տիկին:

Տ. ԴԻՆ. Եւ եթէ մէկ էլ լաց էք
եղել, վայր եկել է ձեզ: (Նայում է
էրեխային): Յտեսութիւն իմ փոքրիկ
երեխայ, սիրելի... Դէ, գնացէք:

ՏԵՍԻՒ VI

Տիկ. Դիւբուա, տիկ. Դեմիգար, յետոյ
Դեմիգար:

Տ. ԴԻԻԲ. Ես տեսնում եմ որ դու
բաւականաչափ խիստ չես նուսուր
հետ:

Տ. ԴԻՆ. Այնքան վախենում եմ որ
իր նախորդի պէս մեզ չթողնի:

Մայրս է Դեմիգարը մի հեռագիր չե-
ւին:

ԴԻՆ. Նուսուր գնացել է:

Տ. ԴԻՆ. Այս րոպէին... Ահա,
պատում են կառքին որ գնան:

ԴԻՆ. Մի հեռագիր կալ նրա ա-
նունով:

Տ. ԴԻԻԲ. (չէպէս ճշմարտութեամբ հա-
յէն հարգաւոր) Տեսնե՞նք. „Տիկին
Պլանշո“: Այս ինչ կարող է լինել:

Տ. ԴԻՆ. Կրկին մի նոր փոր-
ձանք:

ԴԻՆ. Օ՛, ինչո՞ւ...:

Տ. ԴԻԻԲ. Այդ մարդիկ ՚ի զուր
տեղը հեռագիր չեն ուղարկում:

Տ. ԴԻՆ. Արդարեւ մի ծանր բան
պիտի լինի:

Տ. ԴԻԻԲ. (վերցրել է հեռագիրը և
աշխարհում է հարգաւոր ձեռքից) Ոչինչ չէ
կարելի տեսնել:

ԴԻՆ. Մենք շատ լաւ կիմանանք
թէ այս ինչ է, երբ նա վերադառ-
նայ:

Տ. ԴԻՆ. Գուցէ շատ ստիպողա-
կան է:

ԴԻՆ. Եթէ իմանայինք, կարելի էր
տանել նրան յանձնել... Ես կը գնամ
իբր թէ զբօսնելու Թիւլլրի այգում...
գիտեմ թէ որտեղ է նստում սովորա-
բար...

Տ. ԴԻՆ. Այո, ես նրան պատուի-
րել եմ միշտ միւսնոյն տեղը նստել:

ԴԻՆ. Եւ ես իսկոյն կը վերադառ-
նամ ձեզ իմացնելու թէ այդ ինչ է:

Տ. ԴԻՆ. Մենք էլ նոյնպէս հան-
գիստ կը լինինք... Յայտնի է որ ես
չեմ կարող երկու ժամ մնալ առանց
իմանալու...

ԴԻՆ. Ուրեմն, գնամ:

Տ. ԴԻԻԲ. Իսկ եթէ սա մի շատ
վատ լուր է. այդ կինը շատ տպա-
ւորուող է...

Տ. ԴԻՆ. Գուցէ ամուսինը մեռել է:

ԴԻՆ. Այո, քիչ առաջ մենք նա-
մակ էինք ստացել, ամուսինը վայր
է բնկել և ոտը ճմել էր:

Տ. ԴԻՆ. Հէնց այդ է, ես համոզ-
ուած եմ որ այդ է... երևի ներսը
վէրք է եղել և սկզբում չեն նկատել:

ԴԻՆ. Չատ հաւանական է:

Տ. ԴԻՆ. Խեղճ կին:

Տ. ԴԻԻԲ. Միայն նրան չպէտք է
ցաւել... Յամենայն դէպս մեծ ան-
խոհեմութիւն կը լինի գնալ և տա-
նել նրան այս հեռագիրը... երբ և-
րեխան նրա գրկին է: Նա կարող է
ուշաթափուել, ջղալին ցնցումներ
ունենալ...

Տ. ԴԻՆ. Մանաւանդ որ շատ է
սիրում իր ամուսնուն:

Տ. ԴԻԻԲ. Չէք տեսնում որ մա-
նուկն է ենթարկուած վտանգի:

ԴԻՆ. Ուրեմն ինչ անել:

Տ. ԴԻՆ. Վերջապէս, գուցէ ան-
չէ ինչ որ մենք մտածում ենք:

Տ. ԴԻԻԲ. Միայն մի միջոց կայ, բանալ հեռագիրը...

ԴԻՆ. (Դժուարեւ) Օ՛:

Տ. ԴԻԻԲ. Բայց նոյն իսկ Նունուի շահն է պահանջում այդ անել: Այդ գեղջուկները նուրբ քաղաքագետներ չեն... եթէ դա մի շատ վատ լուր է նրանք տեղեկացած կը լինեն կոպտաբար „մադդդ մեռաւ“ կամ թէ դրա նման մի բան: Իսկ մենք կարող կը լինենք այդ բանը նրան հաղորդել մեղմութեամբ... առաջ կ'աւանք թէ մի քիչ հիւանդ է:

Տ. ԴԻՆ. Մայրիկն իրաւունք ունի:

Տ. ԴԻԻԲ. Իսկ եթէ սա կարեւոր բան չէ, Նունուն չի բարկանալ հեռագիրը կարդացած լինելու համար: Եթէ սա շատ ծանրակշիռ է, նոյն իսկ նրա բարիքի համար աւելի լաւ է որ մենք նրանից աւելի առաջ իմանանք:

Տ. ԴԻՆ. Բացի դրանից, Նունուն ինձանից գաղտնիք չունի: Նա ինձ ցոյց է տալիս իւր բոլոր ստացած նամակները:

Տ. ԴԻԻԲ. Մենք պարտաւոր ենք գործել նրա վերաբերմամբ մասաւր իբրեւ ծնողներ, իբրեւ խնամակալներ:

Տ. ԴԻՆ. Ես յիշում եմ հայր էսպէնանսի մի քարոզը ճիշտ տէրերի պարտաւորութեանց մասին ծառաների վերաբերմամբ: Նա ասում էր թէ նրանց հետ պէտք է վարուել այնպէս, ինչպէս ընտանիքի անդամներ:

ԴԻՆ. Ուրեմն բանալ:

Տ. ԴԻԻԲ. Այո՛:

Տ. ԴԻՆ. Այո՛: (Լռութեամբ)

ԴԻՆ. (Բացարձակ) „Երեխան լաւ չէ. Պլանշո՛“

Տ. ԴԻՆ. (Նշմարտելով) „Երեխան լաւ չէ. Պլանշո՛“

Ներսէս Ե. Դժուարեւ, արագ լուր ցանկացէ՛ք:

Տ. ԴԻՆ. Ի՞նչ կայ:

ԴԻՄՈՆ. Ես եկել էի խնդրելու տիկնոջը:

Տ. ԴԻՆ. Քիչ յետոյ, յետոյ! (Երեսնուհին Ե. Գոհար):

ԴԻՆ. Պէտք է ուղարկել փնտուել Նունուին:

Տ. ԴԻՆ. Այո, բայց առանց պատճառը յայտնելու նրան:

ԴԻՆ. Այո, մի ուրե է պատճառանք գտնելով:

Տ. ԴԻՆ. Եւ մենք նրան բանը կը յայտնենք շատ մեղմութեամբ... նա կարող կը լինի այս երեկոյ իսկ երկաթուղով գնալ:

ԴԻՆ. Պրծաւ գնաց...

Տ. ԴԻԻԲ. Իսկ երեխան... տարօրինակ մարդիկ էք... Ինձ թուում է որ դուք աւելի էք մտածում այդ կնկայ մասին քան ձեր երեխայի մասին: Առաջին ձեր գործը պէտք է լինի մի ուրիշ ծծմայր գտնել: Երբ դուք կը գտնէք և երբ ձեր երեխայի կեանքն ապահովուած կը լինի, այնուհետև դուք կարող կը լինէք ուղարկել Նունուին իւրաքանչեւ մօտ:

ԴԻՆ. Երբեք մենք ժամանակ չենք գտնիլ գնալ և փնտուել բժշկին, վագել նրա հետ ծծմայրերի գրասենեակը, անհրաժեշտ տեղեկութիւններ ժողովել երկաթուղու գնացքից առաջ:

Տ. ԴԻՆ. Ի՞նչ ձանձրոյթ է՛:

ԴԻՆ. Ի՞նչ ձանձրոյթ:

Տ. ԴԻԻԲ. Դուք ինձ ասում էիք քիչ առաջ, որ մի նամակ էք ստացել նրա ամուսնուց:

ԴԻՆ. Այո՛:

Տ. ԴԻԻԲ. Փամը քանիին:

ԴԻՆ. Մօտ մի ժամ կը լինի:

Տ. ԴԻԻԲ. Ուրեմն այդ նամակը

պիտի ղրկուած լինի կամ այս առա-
ւօտ, կամ շատ շատ, երէկ երեկոյ:

Դէն. Այո:

Տ. ԴԻԻԲ. Նամակի մէջ խօսք կա՞նք
երեխայի հիւանդութեան մասին:

Տ. ԴԵՆ. Այդ մասին մի խօսք
անգամ չկայ... Բայց ես զիտեմ որ
Նունուն ասել է իր ամուսնու ծնող-
ներին որ իրեն հեռագրեն, եթէ երե-
խան ամենափոքր անհանգստութիւն
զգայ...

Տ. ԴԻԻԲ. Ա՛, այդ բանը բոլորո-
վին փոխում է խնդրի եղելութիւնը:
Եւ ինչպէս դու այդ իմանում ես և
մեզ թողնում ես այսպիսի շփոթուած
դրութեան մէջ... Բայց ուրեմն եթէ
Նունուն ասել է իւր ամուսնու ծնող-
ներին որ իրեն հեռագրեն երեխայի
ամենափոքր անհանգստութեան դէպ-
քում...

Դէն. Ուրեմն պարզ է որ դրու-
թիւնը մեր կարծածը չէ:

Տ. ԴԻԻԲ. Այնպէս չէ՞,

Դէն. Ահա թէ ինչ կարելի կը
լինէր անել, հեռագրել մարդուն.
«Հեռագրեցէք անմիջապէս երեխայի
հիւանդութեան մանրամասնութիւ-
նը». տակն ստորագրել Դէնիգար:

Տ. ԴԵՆ. Պատասխանի համար էլ
վճարուած:

Դէն. Այո, այդպէս, պատասխանի
համար վճարուած...

Տ. ԴԻԻԲ. Պատասխանը վճարուած.
դիւանով ամեն ինչ կ'ուղղուի...

Տ. ԴԵՆ. Օ՛, սրանից լաւ ճանա-
պարհ չկայ:

Դէն. Ամեն բան աչքի առաջ է
առնուած, մանկան, ծծմօր և մեր օ-
գուտը:

Տ. ԴԻԻԲ. Մենք մեր պարտքը կը
կատարենք երկու կողմից ևս:

Տ. ԴԵՆ. Ես հիացած եմ, որ մենք

այդ ելքը գտանք: Խղճիս վրայից մի
բեռ պակասեց:

Տ. ԴԻԻԲ. Եւ մենք կը սպասենք
պատասխանի այս հեռագիրը Նու-
նուն տալու համար, որպէս զի նրան
'ի զուր տեղը չվրդովենք:

Տ. ԴԵՆ. Ճիշտ այդպէս:

Դէն. Այդպէս, այդպէս:

Է. (Ծանուցանում է) Պարոն դօք-
տօր Թիռէլ:

Տ. ԴԻԻԲ. Ահա հիւրերն սկսում
են գալ... Անդրէ, եկեք ինձ հետ,
զնանք միասին ղրելու այդ հեռագի-
րը: (Դօքտօրին:) Այս բոպէլին, իմ սիրելի
դօքտօր: (Դոքտօր է գնում Դէնիգարի հետ:)

ՏԵՍԻԼ VII

Տիկին Դենիգար, դօք. Թիռէլ

Տ. ԴԵՆԻՋՈՐ Ա՛, իմ խեղճ Թի-
ռէլ, եթէ իմանալիք թէ որքան ի-
րաւունք ունիք ազապ մնալ: Գիտէ՞ք
ինչ ծանրութիւն է երեխաներ ունե-
նալը... Բայց ուրիշ բանից խօսենք...
Լաւ էք... Ինչ նորութիւն կայ: Ես
ոչինչ չգիտեմ, ոչինչ, ոչինչ: Ոչ մի
բանի վերահասու չեմ: Այսօր իմ ըն-
դունելութեան օրս է և ես չ'ստաղի ար-
տայայտութիւն եմ ունենալու: Ասա-
ցէք ինձ որ և է բան...

ԹԻՌԷԼ. Երբէք այսօրուան պէս
սիրուն չէք եղել:

Տ. ԴԵՆ. Ոչ, ոչ, սիրելի բարեկամ,
ուրիշ բանից խօսենք: Իմ խնդրած
տեղեկութիւն:

ԹԻՌ. Ի՞նչ տեղեկութիւն:

Տ. ԴԵՆ. Ի՞նչ թմրած մարդ էք:
Ես ձեզ խնդրել էի իմանալ, թէ ի՞նչ
զգեստ պիտի հագնի տիկին Սալթը
Գրափօզէնի ճաշի ժամանակ:

ԹԻՌ. Այդ գաղտնիքը ես վաղը կը
տամ ձեզ:

Տ. ԴԵՆ. Լուրն ինձ կը բերէք

Քօլլէժ զը-Փրանս, պ. Գաղու-
լօյի դասին:

ԹԻՌ. Դուք յաճախում էք այն-
տեղ:

Տ. ԴԷՆ. Ո՛չ թէ զուարճութիւն եմ
զգում, այլ թէ ամենքն են գնում:

ԹԻՌ. «Թողէք աշխարհն աշխարհ
մնայ, մի շարժէք անգամ ամենա-
փոքր մատը նրա դէմ: Այսպէս էր
խօսում Զարատուստրան»...

Տ. ԴԷՆ. Օ՛հ, ինչ գեղեցիկ ասա-
ցուած է. . . ասում էք այդ ում ա-
սածն է... Զարա...

ԹԻՌ. Ոչ, այդ նիւշէն է որ իր
խօսքերը դնում է Զարատուստրայի
բերնում...

Տ. ԴԷՆ. Զարատուստրա... ինչ-
պէս ասացիք. «Թողէք որ աշխարհը
մնայ աշխարհ...»

ԹԻՌ. «Մի շարժէք ձեր փոքր
մատն անգամ նրա դէմ»...

Տ. ԴԷՆ. Դիտէք, ինչպէս դուք
էք սիրում ասել. տիկին Սալթը
„ուսիտ“ պիտի մնայ, երբ ձեր այդ
առացուածքը արտաոսնեն:

ԹԻՌ. Օ՛հ, ոչ, ես մտադիր եմ ին-
քս օգտուել այդ ոճերից...

Տ. ԴԷՆ. Իմ փոքրիկ Թիւել, խնդ-
րում եմ...

ԹԻՌ. «Իմ փոքրիկ Թիւել... իմ
փոքրիկ Թիւել»... Ես այս առաւօտ
եմ փնտռել գտել այդ կտորը և բե-
րան արել...

Տ. ԴԷՆ. Լա՛ւ, էլ չխօսենք: Ի՞նչ
են մտածում Լաֆիտ փողոցի ցուցա-
հանդիսի մասին:

ԹԻՌ. Հիանալի՛ է:

Տ. ԴԷՆ. Լաւ:

ԹԻՌ. Հետաքրքրական է, մանա-
ւանդ իբրև նկար... դա է ձևափո-
խութիւն որ արտայայտում է շար-
ժումն:

Տ. ԴԷՆ. „Ձևափոխութիւն, որ ար-
տայայտում է շարժումն.“ այդ դճւք
կազմեցիք այդ ձևաբանութիւնը:

ԹԻՌ. Ոչ, ես այդ գտայ մի փոք-
րիկ հանդիսի մէջ՝ որ ոչ ոք չէ կար-
գում... Բայց եթէ ինձնից խլէք այն
ամենն ինչ որ ես գիտեմ...

Տ. ԴԷՆ. Դուք ուրիշ բան կը դրտ-
նէք փոխարէնը: Դուք տղամարդիկդ
ուրիշ բան չունիք անելու:

ԷԴ. Տիկին դը-Սալթ: Նե՛ր է Տը-
նոմ Կիլի՛ն Դը Սալթ:

ՏԵՍԻԼ VIII

Տիկ. Դենիգար, դոֆ. Թիւել, տիկ. դը-
Սալթ, յետոյ տիկ. Քելթունէ, տիկ. Դ'Ալէգ,
եւ տիկ. Գարդէն:

Տ. ԴԷՆ-ՍԱԼԹ Բարև, իմ սիրելի
տիկին:

Տ. ԴԷՆ. Սիրելի տիկին... Որքան
սիրալիկ էք ձեր զաւակը: Ես արդէն
յուսահատվում էի թէ ձեզ չեմ տես-
նի: Ես ինձ մխիթարում էի մի քիչ
նրանով որ վաղը երջանկութիւն կ'ու-
նենամ ձեզ տեսնելու Քօլլէժ զը-Փը-
րանսում:

ԷԴ. Տիկին Դ'Ալէգ:

Տ. ԴԷՆ-ՍԱԼԹ Վաղը, Քօլլէժ զը-
Փրանսում: Ես չեմ լինիլ այն-
տեղ: Վաղը ես մի բարեգործական
վաճառք ունիմ: (Ոչջայտէր:)

Տ. ԴԷՆ. Մենք խօսում էինք պա-
րոն Գաղուլօի... դասերի մասին: Ես
խսի, չգիտեմ արդեօք կարող կը լի-
նիմ գնալ: Դիտէ՛ք վերջին նորութիւ-
նը... զաւառացիների և օտարական-
ների հետ խօսակցելիս նկատուել է
որ ասում են թէ մենք փարիզուհի-
ներս ամենևին ոչինչ չենք ճանա-
չում Փարիզից: Ուստի ամենքն էլ
սկսում են այցելել քաղաքի յիշատա-
կարանները: Զատ զուարճալի է:

Տ. ԴԻՆ. Այո, բնէ է որ:

ԹԻՌ. Նա այստեղ է, ձեր նախա-
սենեակում սպասում է Նունուին...
Մի գլխարկ ունի որ... Տէր Աստու-
ած... ինչպէս է մինչև այստեղ հա-
սել այդ գլխարկով... Եւ մի ուղի-
ղոտ...

Տ. ԴԸ ՍԱԼԹ Ասում էք ո՞վ է դա:

ԹԻՌ. Գիւղական մի բժիշկ... դուրս
գալուց ուշադրութիւն դարձրէք...
կամ աւելի լաւ, կամենա՞ք ներս հը-
րաւրեմ:

ԱՄԵՆՔԸ Այո, այո:

Տ. ԴՄԱԼ. Մի քիչ կը խօսեցնենք,
շատ բաների վրայ, իրեն յատուկ,
տարօրինակ գաղափարներ կ'ունենայ:

ԹԻՌ. Այո, իրաւունք ունիք, նա
զիւղում այդ յոպոսներից արդէն
մի քանի հատ ցոյց տուաւ, որոնք
ոչ մի քսակում չէ կարելի պահել: -
Դնամ ներս բերեմ: (Տիկն Դէ-
հարիս):
կամենա՞ք...

Տ. ԴԻՆ. Այո, բայց ես կը ցան-
կանամ որ նրան չձաղրեն:

Տ. ԴՄԱԼ. Եթէ ձաղրեն իսկ, նա
չի նկատիլ:

Տ. ԴԻՆ. Եթէ աղբակ է, դնա-
ցէք, բերէք, թիւէ:

Տ. ԴԸ ՍԱԼԹ Նրան առաջարկենք
շփոթեցնող հարցեր:

Տ. ԴԱՐ. Սիրոյ մասին:

Տ. ԲԵԼ. Եւ ծննդականութեան:

Այնքա՞ն քիչ էն բանում, սպասում: Մը-
նում էն թիւէլ եւ դատար Ուշոն. վէր-
ջինի գլխարկ չեւ հասցեւ է, բայց ոչ ան-
շուսի:

ԹԻՌ. Տիկնայք, ներկայացնում եմ
ձեզ իմ գերազանց եղբայրակցիս, պա-
րոն դօքտօր Ուշօն:

Տ. ԴԻՆ. Նեղութիւն կրեցէք խըն-
դրեմ նստելու, պարոն: (Թէլեւ ծիծաղ:)

ՏԵՍԻԼ IX

Նոյնի եւ դօ. Ռիշօն

ՌԻՉՕՆ Չնորհակալ եմ, տիկին:

Տ. ԴԻՆ. Դուք Փարիզ կարճ ժա-
մանակուան համար էք եկել, դօքտօր:

ՌԻՉ. Ութ օրից 'ի վեր այստեղ եմ,
տիկին, և այս երեկոյ դնում եմ:

ԹԻՌ. Ի՞նչ էք մտածում „մալրա-
քաղաքի“ մասին, սիրելի դօքտօր...

ՌԻՉ. Երեք անգամ քիչ էր մնա-
ցել կառքի տակ մնայի: (Զոպած ծի-
ծաղ:)

ԹԻՌ. Ճարտար նկատողութիւն և
խիտ ինքնուրոյն... (Նորից ծիծաղ:)
Եւ տիկին Ռիչօնը ձեզ թողել է որ
դուք միայնակ դաք ժամանակակից
Բաբելոնը:

ՌԻՉ. Օ՛, մեր հասակում...

ԹԻՌ. Ինչպէս թէ ձեր հասակում:
Դուք երիտասարդ մարդու դէմք ու-
նէք... Ազնիւ խօսք եմ ասում, նոր,
քիչ առաջ, երբ ձեզ նախասենեակում
տեսայ, ինքս ինձ հարցնում էի, թէ
ո՞վ է այս երիտասարդ մարդը...

ՌԻՉ. (Նկատելով որ Թիւէլը իրեն
ծաղրում է, շրջաւերէ վէր է հետ-
քեզի եւ համեմատ է գնալ: Տիկն Դե-
հարիս): Ինձ ներեցէք, տիկին:

ԹԻՌ. Բայց ինչո՞ւ էք շտապում...
Վա՛հ, սիրելի եղբայրակցի, մի բոպէ
ևս մեզ շնորհեցէք... Ճիշտ մի քիչ
առաջ տիկինները և ես խօսում էինք
սիրոյ մասին և մենք անհամաձայն
էինք մի փափուկ խնդրի վերաբեր-
մամբ: Խնդրում ենք արտայայտել
մեզ ձեր կարծիքը:

ՌԻՉ. Ազատեցէք ինձ այդ բանից,
իմ սիրելի եղբայրակցի. մենք զիւ-
ղական բժիշկներս չափազանց շատ
ենք ընկղմւած մեր արհեստի դործա-

ղրութեան մէջ և ժամանակ չենք ունենում մտածելու աշխարհիկ հոգեբանութեան նրբութիւնների վրայ:

Տ. ԴՆԼ. Նստեցէք, սիրելի զօքտոր:

Տ. ԴԻՆ. Ուրեմն, պարոն զօքտոր, սէրը գիւղում գոյութիւն չունի:

ՌԻՉ. Ես այդ չառաջի, տիկին: Բայց գիւղում աւելի գործում են, քան խօսում .. Ես տեղեակ չեմ թէ Փարիզում ինչ է կատարվում:

Տ. ԴԼ ՍԱԼԹ Ուրեմն գեղջիկուհիները շատ են գործում:

ՌԻՉ. Բարեբաղդաբար, այո, տիկին, առանց դորան ոչ ոք չէր լինի: Փարիզուհիների երեխաներին ծիծ տալու համար:

Տ. ԴԼ ՍԱԼԹ Եւ ես զրազ կը դամ, զօքտոր, որ զուք շատ բարկացած էք փարիզուհիների վրայ, այն պատճառով որ իրենք չեն ծիծ տալիս:

ՌԻՉ. Այո, տիկին. ես աւելի լաւ կը համարէի որ ամենայն մայր ինքը ծիծ տար իր երեխային:

Տ. ԴՆԼ. Փամը Ծ-ին թէյի գան ամեն մէկն իր ծիծով...

Տ. ԲԷԼ. Եւ ընտանեբար թէյի նստեն կուրծքները բաց. հիանալի կը լինի...

ԹԻՌ. Հէհ, էհ:

Տ. ԴՆԼ. Թիռէլ, ինչ անկիրթ մարդ էք:

ՌԻՉ. Փան փաք Ռուսոն ասել է, տիկին, „պակաս չին յարգում այն մօրը, որի երեխաներին չեն տեսնում:“

Տ. ԴԼ ՍԱԼԹ (Հիսպայն, Բնիքրո-հոն, Կ-րախ) Մենք այդքան էլ յարգանք չենք փնտռում:

Տ. ԲԷԼ. Պարոն զօքտոր, մենք ամենքս որ այստեղ ենք, որ երեխաներ ունինք և ինքներս չենք ծիծ տուել նրանց, ուրեմն հրէշներ ենք:

ՌԻՉ. Ոչ, տիկին: Գուցէ ձեր մէջ կան այնպիսիները, որոնք յարգելի պատճառներ ունին... Եթէ ես սր-խալվում եմ և եթէ զուք կարող էիք կաթ տալ և չէք կամեցել, զուք դրանով – անգիտակցաբար – շատ մեծ չարիք էք պատճառել: Ըմենից առաջ այդ չարիքը նոյն խի ձեզ էք պատճառել, զրկելով ձեզ ձեր մանուկի առաջին ժպտից, և ձեզ տրամադրելով ամենայն հիւանդութեանց, որոնք հաւանական հետեանք են ձեր ձեռքն-պահութեան:

Տ. ԴԻՆ. Ի՞նչ հիւանդութիւններ: ԹԻՌ. Սիրելի զօքտոր...

Տ. ԴԼ ՍԱԼԹ Բայց լռեցէք... Թիռէլ...

ՌԻՉ. (Կէն Գէնիքրէն) Այն հիւանդութիւնները, տիկին, որոնք յատուկ են ձեր սեռին և որոնք յաճախ վրէժ են այն բնութեան, որ զուք խարդախել էք:

ԹԻՌ. (Կղճում էր իր Գէնիքրէն) Տիկին...

Տ. ԴԻՆ. Գուք զննում էք, Թիռէլ:

ԹԻՌ. Ներեցէք ինձ... յաճախօր-նելու .. զործ ունիմ...

Դո-ր է գալիս եւ ոչ ոք չէ Կարգ-նում:

Տ. ԴԼ ՍԱԼԹ Ես չեմ ասում թէ թէ զուք իրաւունք չունիք, պարոն զօքտոր, բայց ինչ արած, մենք հօ չենք կարող ամբողջ տարին բանտար-կուել:

Տ. ԴԻՆ. Դերկոմսուհին իրաւունք ունի:

Տ. ԴԼ ՍԱԼԹ Համաձայն եմ որ դա զօքտորութիւն է:

ՌԻՉ. Դժբաղդութիւնն այն է որ նոյնչափ մեծ հոգ չեն տանում մարդ-կային ցեղի մասին, որքան տանում են ձիերի ցեղի մասին: Գուք ծիծ

ղում էք, տիկին... Մի ձիապան երբէք մի աղնուարիւն արու ձիու փոքրիկին չի տալ մի սալի ձիու ծիծը. մինչդեռ դուք, որին այս բոսկիս տիկին Դէնիգարը տալիս էր զերկում-սուհու տիտղոս, դուք ստիպում էք ձեր երեխային ծծել կաթը մի կնկան, որի մասին դուք ուրիշ ոչինչ տեղեկութիւն չունիք, եթէ ոչ մի վկայական բարի կիանքի և բարքի, տըւած մի քաղաքապետից, որ կարող է պարզապէս մի Հաճոյակատար լինել. կաթը մի կնոջ, որի բաժակից դուք ջուր չէիք խմի...

Տ. ԴՆԼԻԶ Այդպէս, մենք վնաս մայրեր ենք:

ՌԻՉ. Ոչ, տիկին, դուք տգէտ էք, այդ է բոլորը:

Տ. ԴՆԼԻԶ Տգէտ ե՞նք:

ՌԻՉ. Տգէտ, այո, տգէտ: Եթէ դուք իմանայիք որ տալով ձեր երեխան մի ծծմոր, դուք աւելացնում էք նրա մեռնելու Հաւանականութիւնները՝ դուք նրան կը պահէիք ձեզ մօտ: Սա ճշմարտութիւն է, սակայն դուք նրան չգիտէք:

Տ. ԴՆԼԻԶ Բայց երբ լաւ ճծմայր ունիք տանը:

Տ. ԴԵՆ. Մի քաջառողջ գիւղացի աղջիկ:

ՌԻՉ. Նրանից ամենաընտիրը ունի նախապաշարումներ և սնոտիապաշտութիւններ, որոնք ճակատագրային կարող են դառնալ ձեր զաւակի Համար: Է՛հ, տիկնայք, առաջին անգամ Հարկ կը լինի ձեզ վճռել, իսկապէս մայր լինել:

Տ. ԴԵՆ. Լսեցէք, իմ սիրելի դօքտոր... Եթէ մենք յանցաւոր ենք, ուրիշներն էլ են յանցաւոր: Ամենից առաջ մեր մայրերը անհանդիստ լինելով իրենց աղջիկների առողջու-

թեան վերաբերմամբ, ցաւակցում են ընտանիքի բժշկի հետ, որպէս զի յայտարարեն թէ երիտասարդ մայրը շատ թույլ է ծիծ տալու Համար:

ՌԻՉ. Զատ թո՛ղ... Հարիւրին Հինգ կին չկայ աշխարհում այդ վիճակի մէջ. այդ բանը Հաստատել են ամենեւեմ բժիշկները:

Տ. ԴՆԼԻԶ Միայն մայրերը չեն մեղ խորհուրդ տուողները: Երեխային մօր անձամբ ծիծ տալու ամենամեծ թրշնամին ամուսինն է:

Տ. ԴԵՆ. Այո, ամուսինն է: Գրքերի մէջ. Հանդէսների մէջ, բեմերից նա այդ է քարոզում: Բայց որովհետեւ այդ բարոյականութեան գեղեցիկ սկզբունքները ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ զատարկաբանութիւն, ուստի նա զգվում է, երբ տեսնում է՝ երեխային մօր ծիծն ուտելիս: Նա երիտասարդ մօրը յայտարարում է շատ յարգելի, բայց ձգում է նրան երեսի վրայ և գնում է տեսնուելու ոչ յարգելի՝ Երիտրդների հետ: Ուստի մենք էլ երկիւղ ենք կրում, որ ծիծ տալով մեր երեխաներին, կը կորցնենք մեր ամուսինը:

Տ. ԴԸ ՍԱԼԹ Ահա ճշմարտութիւնը:

Տ. ԲԵԼ. Ահա թէ ինչից ենք մենք երկիւղ կրում:

Տ. ԴՆԼԻԶ Ճշմարիտ է:

Տ. ԳԱՐ. Իրաւունք ունիք, այդ է ճշմարտութիւնը:

ՌԻՉՈՆ Թող այդպէս լինի: Դուք երկիւղ էք կրում ձեր օջախի Համար և վերցնում էք մի ծծմայր: Բայց այն ծծմայրն էլ ամուսնացած է, չէ՞: Բայց նրա ամուսինը ևս ենթարկուած կը լինի նոյն զայթակղութիւններին, որից ուղում էք սլահպանել ձեր ամուսնուն: Արդ՝ որպէս զի ձեզ ազա-

տէք մի վտանգից, դուք ենթարկում էք մի այլ կնոջ նոյն տեսակ վտանգի: Ես լաւ գիտեմ, որ այդ կինը մի գեղջկուհի է: Բայց դուք իրաւունք ունիք դատելու, վճռելու թէ ձեր երջանկութիւնը արժանի է վճարուելու նրա երջանկութեան գնով: Իրաւունք ունիք դուք դատելու և վճռելու թէ արժէ որ նրա զաւակի կեանքը դուռի ձեր զաւակի կեանքին: Ես այդպէս չեմ մտածում:

Տ. ԴԸ ՍԱԼԹ Բայց ծծմայրերը հիացած են մեզ գտնելով:

ՌԻՉԹՆ Աւաղ, այո՛, տիկին, այդ այդպէս է: Եւ դա է ամենամեծ զրգազուլութիւններից մէկը, որի համար դուք պատասխանատու կը լինիք: Մեր գեղջկուհիների սրտում դրամ վաստակելու դուք մի այնպիսի պահանջ էք ձգել, որ նրանք ուրախութեամբ երեսի վրայ են ձգում իրենց երեխաներին, և սակայն նրանք զիտեն, որ այդ փոքրիկները շատ յաճախ մահուան դատապարտուածներ են:

Տ. ԴԵՆ. Ես յարգանքով խոնարհում եմ ձեր զգացմունքների, գերազանցութեան առաջ, սիրելի դօքտօր. բայց ճշմարիտ լաւ կը լինէր իրերը հասցնել իրենց կէտին:

Տ. ԴԸ ՍԱԼԹ Այո, ինչպէս բոլոր առաքեալները, դուք ևս, սիրելի դօքտօր, ծալրայեղ էք և խիստ:

ՌԻՉ. (ԴՔԻՆՈՒՄԻ) Ոչ, տիկին, ոչ: Ես ոչ ծալրայեղ եմ և ոչ խիստ: Ես գիտեմ այն բաները, որ դուք չգիտէք. հաւատացէք ինձ: Եթէ ես բորբոքվում եմ, պատճառն այն է որ քառասուն տարիներից 'ի վեր ես վկայ եմ գիւղացիների անբարոյականալուն, գիւղացիների, որոնք ապրում են իմ կողքին, անբարոյականալուն, որ առաջանում է կնոջը մարդուց հեռա-

նալուց... այն է որ քառասուն տարիներից 'ի վեր ես ներկայ եմ խեղճ փոքրիկ, անմեղ մանուկների մահուան, մանուկներ, որոնք կ'ապրէին, եթէ չիլէին նրանցից նրանց մայրերին և որոնք — առանց ձեր գիտութեան փրկանք են ձեր ուրախութեան և և ազատութեան: Դժմայրերի անտէր մնացած երեխաների մահացումը սարսափելի է, երեք անգամ աւելի սոսկալի, քան սովորական բաւոյական վիճակը: Այս բոլորը ցոյց է տալիս որ իրապէս սպանում են մի փոքրիկ գեղջուկ մանուկ, որպէս զի երեք փարիզուհիք կարողանան „ղէկօլտէ“ լինել մի ձմեռ: Լսեցէք ինձ, տիկին: Մի քիչ ևս համբերութիւն ունեցէք: Դուք տղէտ էք, այդ է պատճառը որ դուք կասկածում էք: Բայց ես տեսել եմ. տեսել եմ աչքովս: Թոյլ տուէք որ ասեմ ձեզ թէ ինչ է աւելում: Ես երկարաբանութիւն չեմ անի, միայն թէ բարի եղէք ինձ մի քիչ ևս ուշադրութիւն շնորհել: Ահա թէ ինչ է պատահում... Այնտեղ, մեղ մօտ, հէնց որ մի կնոջ երեխան ծնում է, նա միայն մի մտահոգութիւն ունի. — ծրծմայր դառնալ: Նա ցանկանում է հնար եղածին չափ շուտով դառնալ. որովհետեւ Փարիզում ամենից աւելի շատ են փնտռում նոր, թարմ կաթ ունեցող ծծմայրերին... Ընտանիքը ծծմայրի առողջութեան վերայ ճիշտ և լաւագոյն տեղեկութիւններ ունենալու համար ցանկանում է տեսնել նրա երեխան: Այդ կինն էլ չի վարանում: Ի՞նչ եղանակ էլ լինի... շոք ամառ, ցրտաշունչ ձմեռ, նա խեղճ փոքրիկին ձգում է մի վաղօն երրորդ դասի և ուղևորվում է Փարիզ իւր ողորմելի

և ողբալի բեռնով: Նա գալիս է ծծմայրերի զրասենեակը: Սպասում է որ ձեզանից մէկն ու մէկը նրան պէտք ունենայ: Երբեմն այդ տեղում է տասն և հինգ օր: Այդ կիներ ծրծմայրերի զրասենեակում իրաւունք ունի ստանալու միայն մի անկողին, կերակուրը իւր հաշուին է: Նա աղքատ է: Երեւակայեցէք թէ ինչ խրնամք կարող է վայելել նրա երեխան: Վերջապէս նա վարձուած է: Այնուհետև, մի գործակալ, մի գործակալուհի, մի ուրիշ ծծմայր վերջապէս մի զրացուհի նոյն շոքին, կամ նոյն սառնամանիքին, լետ է բերում երեխային միւսնոյն երրորդ դասի վագօնով: Սովորաբար նրան տանում են իւր պապի և տատի մօտ—անշուշտ բարի մարդիկ, բայց տղէտ—և որոնք, երբ երեխան խնդրում է մօր ծիծր, նրանք նրա բերանն են կոխում կեղտոտ ծծանի ռետինը: (Ա՛հ, քի՛ն:!) Այժմ դուք հասկանում էք ի հարկէ, որ մեռնում են այդ թշուառ փոքրիկները, հասկանում թէ ոչ: Եւ շատ լաւ էք հասկանում որ ես իրաւունք ունիմ յանուն նրանց կոչումն անել ձեր զթուրթեան և ձիւր մտքի արդարադատութեան:

ՏԻԿ. ԴԵՆԻՋՈՐ Այդ սոսկալի է:

ՏԻԿ. ԴՆԼ. Բայց պէտք է օրէնքներ լինէին այդ արգելելու համար:

ԴՈՒՅՏ. ՌԻՉՈՆ Կայ մի օրէնք, տիկին. կայ, Ռուսէլի օրէնքը, զմայլելի օրէնք, որ պահանջում է թէ ամեն կին որ ցանկանում է ուրիշի մօտ ծծմայր լինել, նախ եօթն ամիս պիտի ծիծ լինի տուած իւր երեխային: Բայց, այդ օրէնքը չեն գործադրում: Ի՛նչ եմ ասում: Այդ օրէնքի դէմ մրցողները նրանք են, որոնց վրայ պարտաւորութիւն է դր-

րուած յարգել տալ այդ օրէնքը: 25^էք Հաւատում: Հաստատում եմ ձեզ այս դէպքը.— ոստիկանապետը մի նամակ է դրել, մի պաշտօնական նամակ, որով նա մերժում է գործադրել այդ օրէնքը, որովհետև... ահա նրա խօսքերի բնագիրը.— «զրա հետևանքը կը լինէր մի խորին խառնաշփոթութիւն ձգել Փարիզի ազգաբնակութեան սովորութիւնների մէջ» *)

ՏԻԿԻՆ ԴՆ ՍԱԼԹ Պէտք է դործադրել այդ օրէնքը:

ԴՈՒՅՏ. ՌԻՉՈՆ Պէտք է դործադրել և պէտք է նոր օրէնք ևս ղենել: Պէտք է որ փոքրիկ զեղջուկ մանուկների Փարիզ ճանապարհորդելն անպայման արգելուի: Եթէ ընտանիքները ցանկանում են տեսնել այդ երեխաներին, թող նեղութիւնը յանձն առնեն: Աւելի լաւ է որ հարկադրեն մի հարուստի հարկւր մղոն անցնել արագնթաց գնացքով և առաջին դասի վագօնում, քան թէ ուղարկել ծանրաքալ գնացքներով և զարշահութաւագօնների տախտակէն ստարանների վրայ երեք շաբաթական փոքրիկ մանուկներին, որոնք վերջը կը մեռնեն, որովհետև նրանցից պահանջել են զնալ իրենց քաջառողջութեան ապացոյցը տալ Փարիզում:

ՏԻԿ. ԴՆԼԻՋ Բայց ինչո՞ւ պատգամաւորների պալատում չեն զբաղվում այդ խնդրով:

ԴՈՒՅՏ. ՌԻՉՈՆ Արտահետա պատգամաւորները եկել են այն համոզմունքին թէ իրենց գոյութեան միակ իրաւունքն է որ կազմեն և կամ տա-

*) Այդ նամակը ելած է Փարիզի ոստիկանատան 1 բաժան. 5 բիւրոյից 2 բաժնից, նրա թուականն է 25 փետրուարի 1898 և ունի հետևեալ վերնագիրը՝ «Առաջին հասակի երեխանց խնամատարութիւնը»: Ծանօթ. հեղինակի:

պալեն նախարարութիւններ... Եւ զորով է Հարկաւոր մինչև նպատակի կէտը գնալու համար: Պէտք է որ կանանց իրենց երեխաներին ծիծ տալը օրէնքով համարուի իրրև կանանց զինուորական պարտաւորութիւն: 1870 թուականից առաջ Ֆրանսիայում հարուստ մարդը իրաւունք ունէր ազատուել արեան հարկից և իրրև զինուոր իւր փոխարէն մի մարդ «գնել», ինչպէս ասում էին այն ժամանակ: Զինուորի տեղապահ չկալ սլլևս, պէտք է նաև որ մօր տեղապահ չլինի:

ՏԻԿ. ԴԵՆԻՋԱՐ Ուրեմն իր զաւակին ծիծ տալն անձնապէս ամենքի համար պարտաւորիչ պիտի լինի:

ԴՕՔՏ. ՌԻՉՅՆ Այո, տիկին, ի բաց առեալ բնական անկարողութեան դէպքերը, այդ դէպքում էլ կայ անպտղացուցած (sterilisé) կաթ: Խորհրդակցեցէք բժշկի հետ:

ՏԻԿ. ԴՆԼԷՋ Ի՞նչ անեն ապա բանուոր կանայք:

ԴՕՔՏ. ՌԻՉՅՆ Թող ամեն տեղ անեն նրանց համար նոյնը, այն ինչ որ արուած է Մալհուսում, ուր մանուկները խնամելու համար մտուր է շինած նոյն իսկ դործարանի մէջ և այնտեղ մեռնող երեխաների թիւը ելիք անգամ պակաս է:

ՏԻԿ. ԴՆԼԷՋ Ի՞նչ միւս կանայք, որոնք աշխատում են:

ԴՕՔՏ. ՌԻՉՅՆ Կառավարութիւնը հօ իր վրայ է վերցնում երեք տարուան ընթացքում իր ծախքով սնուցանել ու պահպանել, երիտասարդ տղամարդկանց, հայրենիքի պաշտպանութիւնն ապահովելու համար, նա կարող կը լինէր նաև իր վերա վերցնել միջոցներից զուրկ մայրերի, սնուցանելու պահպանելու ծախքը նրանց իրենց երեխաներին ծիծ

տալու միջոցին, այդ կաթնատուութեան անընդհատութիւնը երաշխաւորելու համար: Ըսուած է. «աղքատ մայրը պիտի վարձով վճարուած ծրմայր լինի իր երեխայի համար»:

ՏԻԿ. ԴԼ ՍԱԼԹ Դրա համար անսահման ծախք կը լինի:

ԴՕՔՏ. ՌԻՉՅՆ Մարդիկ ստեղծելու արուեստը բարւոքելու համար եղած ծախքն աւելի քիչ կը լինէր, քան այն որ դործադրվում է մարդիկ ստանալու արուեստը սովորեցնելու համար:

ՏԻԿ. ԴՆԼԷՋ Արդէն գանդատվում են թէ ծննդականութիւնը Ֆրանսիայում պակասում է: Այդ պարտականութիւնն էլ որ աւելացնէք մայրութեան վրայ, այն ժամանակ ամենևին երեխաներ չեն ծնի:

ԴՕՔՏ. ՌԻՉՅՆ (Խեղից վեր հեռւում) Եթէ այդպէս է, եթէ այդտեղ ենք Հասել, տիկին, եթէ այդտեղ ենք Հասել, ուրեմն պէտք է կործանել մեր աւրոցները, բնաջինջ անել մեր սահմանները և հրաժարուել նրանցից ինչպէս և ազգից: Մերժենք միմիայն «լինել»-ը: Արձակենք մեր զօրաբանակները, բանայք մեր դռները այն ժողովուրդների առաջ, որոնք զեռ գորով և առաքինութիւն ունին մանուկներ ստեղծելու... մենք այդպիսով գոնէ մէկ կտմ երկու պատերազմից կ'ազատուենք (Գնալով): Ներդրութիւն եմ խնդրում, տիկնայք... էլ չգիտեմ, որտեղ եմ զրիկ իմ անձրևանոցս... Ես պիտի տեսնեմ ձեր ծծմօրը:

ՏԻԿ. ԴԵՆԻՋԱՐ Ձեզ կ'առաջնորդեն Նուենուի մօտ, դօքտոր: Դրան միջով երէտ խօսք է ասում Էյմենին ցած: Դոստօրը դուրս է գնում: Տէնայք Դոստէն Կանգնել, լուս էն և հաղագած:

Ա Ր Ա Ր Ո Ւ Ա Ծ Գ

Լազարէսի տանը: Ներսիս աղփափիկ է: Երբ վարագոյրը բարձրացնում է, տաճարի ինչ անկարգ վիճակի մէջ է: Մարդկային զգեստները քափուած են արձուների վրայ: Ափսեաները կեղտոտ, բաժակները դատարկ, բաց շիշերը գլորուած սեղանի վրայ: Գետնի վրայ մի շիշ փռուած: Իւրոտած թղթի կտորներ:

ՏԵՍԻԼ I

Լազարէս, Աղի

ԼԱԶԱՐԷՍ (փայտեղէնի ծծմբի արտա-
շնչով և աստղիկ պանի Բայ Դանի աս-
տղիկ հանգում) Մինչև որ օրօրոցը
բերին պատի տնից, պարոնը նանիկ
է անուամայրիկի անկողնում: Տես...
այ... քնած է... ուր: (Նայում է չորս
հոգի): Ահա վերադարձել եմ տունս և
իմ զառնուկս հիւանդ է:

ԱԴԻԼ Բայց միթէ դու չես ըս-
տացել իմ երկու նամակներս... վեր-
ջինը ես փոստարկըն եմ ձգել ան-
ցեալ օրը:

ԼԱԶԱՐԷՍ (ծիծաղելով) Ի՞նչպէս չէ
և հէնց քո նամակը բացաւ վար-
դի կողմնները: Քո նամակով է, որ
ես իմացայ թէ դու ինձ մի հեռա-
դիր ես ուղարկել ստորադրած Պլան-
շօ... Կը պատմեմ քեզ... Փառք Աստ-
ծոյ, զառնուկս լաւ է. շատ էլ չէ
կարելի ասել թէ նա հիւանդ է ե-
ղել... գիտեմ... դեռ ուշքս զլուսն չէ
եկել...

ԱԴԻԼ Որովհետեւ ես քեզ գրել էի...

ԼԱԶԱՐԷՍ Այո, բայց ես այլ ևս
ոչնչի չէի հաւատում այն ամենից
լետոյ, ինչ որ արին ինձ հետ իմ
բուրժուաներս:

ԱԴԻԼ Ի՞նչ բան:

ԼԱԶԱՐԷՍ Ոչինչ չես հասկա-
նում... քո հեռագիրդ... լաւ գիտես է-
լի... քո հեռագիրդ...

ԱԴԻԼ Չես ստացել:

ԼԱԶԱՐԷՍ Ոչ:

ԱԴԻԼ Բայց ես ինքս անձամբ եմ
տարել հեռագրատուն:

ԼԱԶԱՐԷՍ Գիտեմ... միայն թէ իմ
բուրժուաներս ինձ չեն տուել հեռա-
գիրը, վախենալով որ իրենց տնից
կը գնամ...

ԱԴԻԼ Հա, ուրեմն այդ էր, որ
չեկար:

ԼԱԶԱՐԷՍ Հապա: Բայց ահա
ինչ... Անցեալ օր երբ ստացայ առա-
ջին նամակդ, որի մէջ կար թէ հե-
րեխան առողջացել է, նրանք էլ վեր-
ջապէս խոստովանուեցին որ բացել են
հեռագիրդ և ինձ չեն տուել, որպէս
զի արեւնս զլիսիս չի փի:

ԱԴԻԼ (արդարաւէտ) Ի՞նչ խոզեր են:

ԼԱԶԱՐԷՍ Ես էլ այդ ասացի նը-
րանց:

ԱԴԻԼ Չատ լաւ ես արել:

ԼԱԶԱՐԷՍ Միայն ես այդպէս մը-
տածեցի որ հիւանդութիւնը կարող է
կրկնուել և թէ միւս անգամ առանց
ինձ չի յաջողուի բժշկել: Եւ իսկոյն
ոտ ու ձեռ ընկած վեր կացայ ու ճա-
նապարհ ընկայ:

ԱԴԻԼ Սխալուել ես:

ԼԱԶԱՐԷՍ Կարելի է, բայց մտա-
ծում էի թէ զուգէ էլի խաբում են:

ԱԴԻԼ Իսկ նրանց երեխան:

ԼԱԶԱՐԷՍ Ծածմայրերը պակաս չեն
գրասենեակում: Ասում եմ քեզ որ

գժուածի պէս էի: Ոչ մի բանի վրայ չէի մտածում, բայց և ինչե՞ր էր անցնում մտքովս, ինչե՞ր... Թէ գուցէ նրանք քեզ նամակ են գրել, թէ գուցէ միշտ հիւանդ է, թէ պէտք է գնամ անկասկած նրան գտնեմ... լիմարութիւններ, ինչ ասեմ... մըտքեր, մտքեր գալիս էին, գալիս էին, մանաւանդ երկաթուղու մէջ, որովհետեւ գիտես ես արագ գնացքով եկայ, հոգիս, այո՛, և երկրորդ կարգով: Օ՛, հայր-Պլանշօն, եթէ այս իմանար տեղը կը լինէր որ ինձ իշխանուհի անուանէր: Գիտե՞ս, այդ բաները գրելիս մէջ բզկում և տզկում էին և մտքերս այնպէս արագ էին վազում, ինչպէս և ճանապարհը: Երկար չըտեւեց կայարանից մինչև Պլանշօն: Զօր տունը գնալս, հաւատացնում եմ, քեզ... Ուրեմն այդպէս, ասում ես որ նա ջղային ցնցումներ է ունեցել... խեղճ գառնուկս: Այդ է որ քեզ սարսափեցրել է:

ԱԴԻԼ Այո՛, չէ՞ որ դու ինձ ասել էիր...

ԼԱՋԱՐԷՏ Հա, սրտեղ մնացի... Հա. հասնում եմ հայր-Պլանշօնի տունը... Ոչ ոք չկայ: Հայր Պլանշօն գինետանն էր, մայր-Պլանշօն իր խոհանոցում: Գնում եմ դէպի օրօրոցը, անկիւնում: Ճշմարիտն ասեմ քեզ, կարծում էի թէ պիտի գտնեմ փոքր, փոքր, խեղճ, շատ փոքր... բայց չէ ամենևին. — տեսնում եմ փափրիկի շատ թարմ, ոչ շատ փափրիկ բայց առողջ, ի հարկէ աւելի գերուկ կը լինէր եթէ ես թողած չլինէի: Յետոյ, գիտես էլի ինչ լիմարն եմ. չկարողացայ ինձ զսպել որ չգողամ: Կօկօս զարթնեց, ձայնս նրան վախեցրաւ. լաց եղաւ, ես էլ լաց եղայ. երկու հոգով այնպէս մի

մուգիկա էինք ածում որ սատանաները կը փախչէին: Մայր Պլանշօն եկաւ, ինչ եմ ասել նրան, ինչ չեմ ասել, միտքս չէ, վերցրի փոքրիկս և քեզ պատահեցի այստեղ գալուս: (Ծիծառ:) Ծիծաղելի է չէ: (Ծիծառ:) Այդպէս, փոքրիկ Ադէլ և Բօրդէն որդի, շուտով էք ամուսնանալու:

ԱԴԻԼ Երեւակայիր...

ԼԱՋԱՐԷՏ Յետոյ, սպասիր, սպասիր... դեռ պատմեմ, պիտի ծիծաղես: Ճանապարհին երեխայիս հետ խօսեցի, որ տեսնեմ խօսելը զիտե՞ թէ ոչ. նա ինձ ասաց „մամա“... գրեթէ: Երբ ես Փարիզումն էի, նա ստիպուած է եղել այդ ասել մայր-Պլանշօնին. այնպէս չէ... 2է, բայց դու տեսնում ես զրանց համարձակութիւնը, որ թագգրել են քո հեռագիրդ... Ի՛հ, էլ նրանց չեմ մեղադրում. ընդհակառակն... որովհետեւ դա եղաւ պատճառ որ յետ եկայ: (Ծիծառ:) Ծիծաղելին հէնց այդ է որ այդ պատճառով ես յետ եկայ... Ի՞նչ լիմարներ են... չէ... Հա, բայց դու ինձ չըպատասխանեցիր Բօրդէնի որդու մասին:

ԱԴԻԼ Ամուսնութիւնը կը լինի ծընունդից յետոյ:

ԼԱՋԱՐԷՏ Այո՛, այնպէսները կան որ ընդհակառակն են անում, բայց այդ ոչինչ: Դրանց վրայ դու կը ծիծաղես, այնպէս չէ: (Ահաբեհեմ:) Ուրեմն Պլանշօն էլ կեր ու խում է անում էլի, տիկին փանի հետ... հը՞...

ԱԴԻԼ Ո՛չ, ո՛չ...

ԼԱՋԱՐԷՏ (Բարբառաւորաբար) Օ՛, կարող ես ասել այո՛, ես գիտեմ... ինձ համար միևնոյն է... Դեռ ուշքի չեմ եկել: (Վայր իջնելով) Միայն ես նրանց չեմ թողնել այ-

սուհետեւ ևս քսմսուել միասին, քանի որ ես այստեղ եմ: Երբ մի մարդ ունիս, նա ուրիշներին համար չէ... չէ:

ԱՌԻԼ Ի հարկէ:

ԼԱՋԱՐԷՏ Սրա տան վիճակին նայիր, սիրելի բարեկամուհին մաքրութեան հոգս չի քաշել... կեղտին նայիր, կեղտին նայիր, չէ, չէ... մի նայիր... այսքան էլ կեղտ... ըզգեստները աթուռների վրայ... իւղոտ երշիկներ փաթաթած թղթերը գետնի վրայ, բաժակները, շիշերը... (Ծեծառ) Ո՛չ... Այսքան էլ կեղտոտութիւն կը լինի, այսքան կեղտ. ոհ, ոհ, ոհ, դէ, էլ ծուլանալու ժամանակը չէ. ձեռաց, համարձակ գործի պէտք է կենալ: (Սիւս-ժ է գգեստները հանել:) Ես կը ժողովեմ, դուրս կը նետեմ այս բոլոր աղբը... Ուր է իմ շապիկս և ոտնամաններս: (Գնում է փնտրելու խորհրդաւորաբար և հանում է իր գգեստը:) Փառք Աստուծոյ որ բանս յաջող է, երեխաս առողջ է: Տես, օրինակ, Մարի Մարթէնը:

ԱՌԻԼ Այո, նրա երեխան մեռաւ ութ օր լիտոյ, երբ նա զնացել էր փարիզ տեղ գտնելու:

ԼԱՋԱՐԷՏ Եւ Անժելը, հաստ Անժելը...

ԱՌԻԼ Նրանն աւելի երկար զիմացաւ... Լէօնտինէնը նոյնպէս:

ԼԱՋԱՐԷՏ Ծծանն է որ նրա երեխային գերեզման է տարել:

ԱՌԻԼ Ասում էին թէ ճանապարհին մրսել է:

ԼԱՋԱՐԷՏ Ի հարկէ... ցուրտ ձմրանը, պահապան կիներ երևի վազօնում կը գնէր նրան տաքացրած երկաթների վրայ...

ԱՌԻԼ Փիւլիան ինձ ասում էր թէ սաստիկ շոքերին աւելի վատ է լինում...

ԼԱՋԱՐԷՏ... Իմ շրջազգեստս, տուր այստեղ շրջազգեստս...

ԱՌԻԼ Ահա:

ԼԱՋԱՐԷՏ (շրջազգեստը հագնելով) Այդպէս, Պլանշօն զուարճանում է հա...

ԱՌԻԼ Ոչ, նա գործ է փնտռում:

ԼԱՋԱՐԷՏ Այո, փութիւնքի հետ միասին...

ԱՌԻԼ Այդ ճիշտ է, նրանք միշտ միասին են...

ԼԱՋԱՐԷՏ Օ՛հ, ինչքան կեղտ կայ. մարդ չի իմանում որ անկիւնից սկսի. դէ հոգ, գործի սկսենք... Տուր ինձ աւելը. քնել ես, ինչ է... Առ, տար այս բաժակները միւս կողմը: (Փողոված թղթերը նրան հանելով:) Աս էլ... առ... սա էլ, այս մէկն էլ...

ԱՌԻԼ Եթէ ես իմինիս տեսնելու չլինէի, կը մնայի մինչև որ Պլանշօն դար և զուարճանայի: (Արհէլ գործը գնաց:))

ԼԱՋԱՐԷՏ (մենք: աւելելով) Մի երդ երդեմ Պլանշօնին որ... Պէտք է դեռ լաւ մտածել և յանկարծակի չբերել նրան... Այդ տղան երկու ամսուան մէջ... ինչպէս երևում է տրդամարդկանց չէ կարելի հաւատալ ութ օրից աւելի... Եւ եթէ չի կարողացել իրեն պահի, որովհետեւ բարի տղայ է... Հէնց որ տեսած կը լինեն թէ ազատ է, բոլոր կանայք ետեւից կը լինեն ընկած: (Ձապահալ աւելելով է:) Այդ ես հասկանում եմ: Միայն թէ իմն է որ... պէտք կը լինի տեսնել, ինչպէս ասում էր Թիւռէլ... Մի փալաս... մի փալաս չկայ... (Գրքանում է մի փալաս և հեղանք սրբում:) Ինձ այն է զարմացնում որ նա տիկին ժանովն է ընկել... Գուցէ այդ է աւելի լաւը... (Ներքէ գալիս Արհէլ:) Արհէլ, ասա ինձ... ինչպիսի պատահեց

որ Պլանշօն տիկին ժանովն ընկաւ:

ԱԴԻԼ Որովհետեւ հարեան էր:

ԼԱՋԱՐԻՏ ձշմարիտ է. ինչ աղ-
նիւ են մեզ մօտ. այնպէս չէ... Ան
կրք կը լինի որ այս ամենը մի լաւ
մաքրեմ, պրծնեմ... Աղէլ, դու տուն
գնալու բարի եղիր ասա տիկին ժա-
նին թէ Պլանշօն նրան խնդրում է:

ԱԴԻԼ Օ՛, ուզում ես որ:

ԼԱՋԱՐԻՏ Գնա, գնա...

ԱԴԻԼ Մի զժքաղդութիւն չբե-
րեմ, հըր... (Դոռո՞ւ գնաց):

ԼԱՋԱՐԻՏ Ես... Աւելի ոչինչ չի
կարող պատահել, միայն այն կը լինի
որ այս աւելի կոշոր կը կոտրեմ նրա
շինքն վրայ... Եւ... բայց չէ... սա զը-
րեթէ նոր է... ափսոս է... նա սրան
չարժէ... (Ատէլը ներս էկաւ):

ԱԴԻԼ Ահա Պլանշօն գալիս է
ժիւրիէի հետ:

ԼԱՋ. Լաւ, մեզ թող: Գնա և ու-
ղարկիր մեզ տիկին ժանին:

ԱԴԻԼ Այո:

ԼԱՋ. Երեխաս ձեռք ձգեցի, այժմ
մնում է մարդուս ձեռք ձգել:

Ատէլը դոռո՞ւ է գնաւ: Ժիւրիէն չի
հարձած և Պլանշօ:

ՏԵՍԻԼ II

Լազարէս, Ժիւրիէ, Պլանշօ.

ԺԻՒԻԻԻԻ (Դոռո՞ւ չէ՞ստ Պլանշօյն)
Այդպէս, այս երեկոյ ժամը վեցին ար-
սէնտի, տիկին ժանի մօտ:

ՊԼԱՆՇՕ Այո, մինչև այդ ես մի
քիչ դրամ կը վերցնեմ:

ԼԱՋԱՐԻՏ Ներս մտէք պարոն Ժիւ-
րիէ, ձեզ ասելու երկու խօսք ունիմ...

ՊԼԱՆՇՕ (Լազարէսին) Վա՛հ, ինչ-
պէս, այդ դճու ես, ինչ ես շինում
այստեղ:

ԺԻՒԻԻԻԻ Բարեաւ տիկին Պլանշօ,
այն անսպասելի բան:

ԼԱՋ. (Պլանշօյն) Այս բոլորին քեզ

կ'ասեմ, մի քիչ յետոյ... Չէ՛ր կարող
ինձ համբուրել, որքան ժամանակ է
չենք տեսնուել...

ՊԼ. Ի հարկէ, Աստուած վկայ, ու-
րախութեամբ... Զարմանալուցս է...
(Մօտենալ է Դոռո՞ւ):

ԼԱՋ. Ոչ, ոչ, ոչ այժմ, քեզնից
շատ վատ հոտ է գալիս.

ՊԼ. Ինձնից...

ԼԱՋ. Ոչ, մեր շնից... (Ժիւրիէին):
Այդպէս, դուք երկուսդ միասին աշ-
խատանք էք փնտռում:

ԺԻՒԻԻԻԻ Այո... ես վազվզում եմ
ամեն օր սրա համար տեղ գտնել.
Քարի կապին դէմ է ընկել, ոչ մէ-
կին մարդ չէ հարկաւոր...

ԼԱՋ. Այդ գուցէ այն պատճառով
է որ դուք գործ խնդրելու էք գը-
նում կիրականօրեայ զգեստներով...

ՊԼ. Ոչ, բայց... քո տեղդ... տեղդ
կոշորե՛լ ես...

ԼԱՋ. Ի հարկէ... ես յետ եմ ե-
կել որ քո ոտիդ վերքը խնամեմ...

ՊԼ. (Դոռո՞ւ ներս էկաւ) Հա՛, այո...
այժմ մի քիչ լաւ է...

ԼԱՋ. Տեսնում եմ: Տիկին ժանը
քեզ բժշկել է, ինձ ասացին:

ՊԼ. Այո. — ոչ... բայց...

ԼԱՋ. Լսեցէք, պարոն Ժիւրիէ...
Վաղուանից սկսած Պլանշօն կը գնայ
աշխատանք փնտռելու մեն-մենակ.
այնպէս չէ:

ԺԻՒԻԻԻ. Չէ կարող:

ԼԱՋ. Ես այդպէս եմ ցանկանում:
ԺԻՒԻԻԻ. Նախ Պլանշօն ինքն ինչ
որ կամենայ, այնպէս կ'անէ, ճշմա-
րիտ չէ, Պլանշօ...

ՊԼ. Ինչպէս միշտ:

ԼԱՋ. Այդպէս, ինչպէս միշտ...

ԺԻՒԻԻԻ. Պլանշօ, կինդ քաղաքացի
է դառել, քո վրայ բարկանում է:

ԼԱՋ. Սիրելի պարոն Ժիւրիէ, դուք

Հանգիստ կը թողնէք Պլանշօյին. դուք նրան ճանապարհից Հանում էք, ես նրան ձեզանից կը հեռացնեմ:

ԺԻԻԲ. Ձեզանից ես չեմ վախենում... բայց որովհետեւ Պլանշօն թոյլ է տալիս որ ինձ հետ այդպէս վարուեն իր տանը, նա իմ բարեկամս չէ: Ես նրան էլ չեմ տեսնի:

ՊԼ. Ես թոյլ եմ տալիս որ քեզ հետ այդպէս վարուեն, որովհետեւ դու իմ զահլէս տարել ես... Ոչ ոք չի ասի որ ես չգիտեմ ինձ կառավարելը: Եթէ դու չլինէիր, Հաստատ ես գործ կը լինէիր գտած...

ԺԻԻԲ. Ես քո զահլէդ տարել եմ... կրկնիր, ապա...

ԼԱՋ. Մի բարկանաք... (Գոհ է դուրս ելնուի) Յտեսութիւն, պարոն Ժիրիէ:

ԺԻԻԲ. Յտեսութիւն, տիկին Պլանշօ: (Պլանշօյին) Դու... Արհամարում եմ քեզ, ինչպէս իմ կօշիկներին ծայրը... ես կը գնամ տիկին Ժանի մօտ միայնակ:

ԼԱՋ. Իմ ցանկացածս էլ այդ է: ԺԻԻԲ. Դու ես գոհ եմ:

ՏԵՍԻԼ III

Լազարէս, Պլանցօ

ԼԱՋԱՐԷՏ Երկուսով մնացինք... Ոտի վրայ մի մնալ, Պլանշօ, նստիր...

ՊԼԱՆՇՕ Ինչո՞ւ...

ԼԱՋ. Ո՞րդ... չէ որ...

ՊԼ. Հա՛, ճիշտ է... (Նստում է):

ԼԱՋ. Տիկին Ժանը քեզ լաւ խորհածք տարաւ...

ՊԼ. Այո, ես նրա տունը գնում էի... առաւօտները...

ԼԱՋ. Նա ինքն էլ կարող էր գալ:

ՊԼ. Ինչո՞ւ Համար...

ԼԱՋ. Ի Հարկէ, երբ ոտը դուրս է ընկած, չէ կարելի ման գալ...

ՊԼ. Դա ինձ երբէք արգելք չի եղել, արգելք...

ԼԱՋ. Դէ այժմ, ոտդ բաց, տեսնեմ ինչ է եղել...

ՊԼ. Ո՛չ, այժմ լաւացել է... (Ուր շարժում է): Տես, տեսնում ես... ես կարող եմ այսպէս էլ շարժել, այնպէս էլ... և դեռ այսպէս էլ...

ԼԱՋ. Այո, երեւի մի քիչ շատ փոքր ճմաճ է եղել...

ՊԼ. Այո, շատ քիչ ճմեկ էր, ոչինչ բան էր, բայց... բայց դու... դու ինչի ես վերադարձել:

ԼԱՋ. Ասացի, էլի: (Յոյս է արթնանում):

ՊԼ. Բայց որ ոտս այժմ լաւ է, էլի յետ կը գնամ:

ԼԱՋ. Ոչ, ես մնում եմ այստեղ:

ՊԼ. Ա՛, դու մնում ես...

ԼԱՋ. Այո:

ՊԼ. (Տառապանաբար) Ե՛հ, լաւ, ինձ Համար աւելի լաւ... ճշմարիտ եմ ասում, ես ճանաչում եմ միայնակ... Գիտեմ որ դու օգտուեցիր Փարիզում:

ԼԱՋ. (Հաստատաբար) Այո, շատ օգտուեցի...

ՊԼ. Ես ուրախ եմ, իմ արեւը... Այժմ երբ դու այստեղ ես, ինձ թրւում է որ դու ինձ Համար բախտաւորութիւն ես բերել և ես հէնց վաղը գործ կը գտնեմ...

ԼԱՋ. (Կարծրացած) Ես որ գիտեմ ինչ եմ ասում: Ես ասում եմ ինչ եմ ասում: Ազնիւ է մեր հրէշը... (Բարձր) Ի Հարկէ, շատ հեշտ է:

ՊԼ. Ձեք Համբուրուել, գիտեմ:

ԼԱՋ. Այդ վաղը կը լինի:

ՊԼ. Կամ այս երեկոյ:

ԼԱՋ. Կը տեսնենք:

Ներսէս Գոհ է ինչի մասին:

ՏԵՍԻԼ IV

Նրանք եւ սիկին ժան

ՏԻԿ. ԺԱՆ ՏԻԿԻՆ ՊԼԱՆՇՕ: (ԱճԻՆ
ԿԵ ԺԱՄԱՆ:)

ԼԱՋ. Բայց ինչո՞ւ ներս չէք գա-
լիս: Ներս մտէք, տիկին ժան: (ՊԵ-
ՇԻՆՅԱՆ:) Խի՞ծաղելի է, քո բոլոր բա-
րեկամներդ ինձ տեսնում են թէ չէ,
ուզում են փախչել:

ՏԻԿ. ԺԱՆ Ձեզ տեսնելն անսպա-
սելի էր... ինչպէ՞ս էք, լա՞ւ էք, տի-
կին ՊԼԱՆՇՕ:

ԼԱՋ. Ինչպէս տեսնում էք... Դուք
էլ լա՞ւ էք, տիկին ժան...

Տ. ԺԱՆ Զատ լաւ... ահա դուք էլ
վերադարձել էք Հայրենիք, տիկին
ՊԼԱՆՇՕ:

ԼԱՋ. Ինչպէս տեսնում էք, տի-
կին ժան:

Տ. ԺԱՆ Մի քանի օրով էք եկել:

ԼԱՋ. Ո՛չ, մշտական մնալու հա-
մար, տիկին ժան:

Տ. ԺԱՆ Այդ ինչպէս կը լինի, տի-
կին ՊԼԱՆՇՕ:

ԼԱՋ. Լա՞ւ կը լինի, ա՛յ օրինակ, ես
իմացայ որ մկներ կան, որոնք իմ
ցորենն ուտում են.

Տ. ԺԱՆ. Մկներ...

ԼԱՋ. Անպիտան անասուններ, հը՞.

Տ. ԺԱՆ Ձեմ իմանում ինչ էք ու-
զում ասել:

ԼԱՋ. Ձեզ համար հօ չեմ ասում...

Տ. ԺԱՆ Եւ ես ձեզ խորհուրդ կը-
տամ...

ԼԱՋ. Որովհետեւ...

Տ. ԺԱՆ Որովհետեւ այդ այդպէս
հասարակ կերպով չի անցնի...

ԼԱՋ. Ապա ինչ կերպով կ'անցնի:

Տ. ԺԱՆ Այդ լաւ է. մի բան ա-
սում էք, բայց մի բան կայ, որ չէք
ասում:

ԼԱՋ. Այն չեմ ասում:

Տ. ԺԱՆ Իրաւունք ունէք:

ԼԱՋ. Ձեմ ասում միայն այս բո-
լէին: Ընդհակառակն. պէտք է որ
ես ձեզ շնորհակալութիւն անեմ, դուք
խնամք էք տարել իմ մարդու վրայ,
երբ ես այստեղ չեմ եղել:

ՊԼ. Լսեցէք: Երկուսդ էլ, եթէ
շարունակէք միմեանց հետ այդպէս
խօսել, վերջը վատ կը լինի:

ԼԱՋ. Դու մեզ հանգիստ թող:

ՊԼ. Ես կը գնամ... Լսում եմ, Լա-
դարէտ, ես չեմ սիրում վէճերը. եթէ
դուք կը շարունակէք, ես դուրս կը-
գնամ... Ահ, բայց... Եւ յետոյ թէ
ձեր խօսակցութիւնը երկար չի լինի,
այդ երկուսդ էլ կը տեսնէք...

ԼԱՋ. (ԽԻ՛. ԺԱՄԱՆ) Ամենից առաջ
ես սխալվում եմ... Համեցէք, ասեմ
ձեզ ճշմարտութիւնը: Ինձ ասել են
թէ երբ ես Փարիզումն էի, Պլան-
շօն ինձ անհաւատարիմ էր...

ՊԼ. (ԴՐԱՆ ԴԵ՞) Ես գնում եմ...
քո աշխատանքդ այդ կը լինի..

ԼԱՋ. (ԽԻ՛. ԺԱՄԱՆ) Բայց ես մը-
տածեցի և հասկացայ որ նա ձեզ հետ
չէր կարող լինել, որովհետեւ դուք
զրա համար շատ էք պառաւ...

ՊԼ. Յտե՛սութիւն:

ԼԱՋ. Բարի գիշեր: (ՊԼԱՆՇՕՆ ԳՆԱՎ Է:)

ՏԵՍԻԼ V

Լադարէս, սիկին ժան

ՏԻԿ. ԺԱՆ Ճշմարիտ չէ այդ: Այդ
ճշմարիտ չէ. ոչ թէ այն պատճառով
որ ես շատ պառաւ եմ, այլ այդ ճշը-
մարիտ չէ: Հաւատաւած եղէք որ ե-
թէ ցանկութիւն ունենայի, կ'անէի,
ինչ որ կ'ամենայի ձեր փալատի կտոր
մարդի հետ: Բայց նա ինձ համար
բաւական լաւ չէ:

ԼԱՋԱՐԷՏ Ուրեմն ձեզ մի է հար-

կաւոր, մի մեծ տան ծառայ: Բեր-
նին նայիր: Ռադ եղէք կորէք աչ-
քիցս, գնացէք: Ես ձեզ հաւատում
եմ. այո, ճշմարիտ է: Բայց ճշմա-
րիտ է, որովհետեւ դուք ինձ ասում
էք որ ես էլ հաւատամ:

ՏԻԿ. ԺԱՆ Այդ ինչպէս:

ԼԱՋ. Որովհետեւ Պլանշօն որքան
էլ քաղցած լինի, այնու ամենայնիւ
չի ուտիլ այն թափթփուկները, որ
ամենքի կերածիցն է մնացած:

Տ. ԺԱՆ Ինչ ասացիք:

ԼԱՋ. Ես ասացի որ եթէ Պլանշօն
ուզէր վատ գործ անել, կը գնար և մի
սիրուն աղջիկ կը գտնէր:

Տ. ԺԱՆ Ա՛, այդպէս: Դէ լաւ ի-
մացիր, այո, քո մարդը ինձ հետ էր:

ԼԱՋ. Սուտ էք ասում:

Տ. ԺԱՆ Այս էլ իմացիր որ նա
ինձ ասում էր թէ այդ պիտի տեսի
միշտ:

ԼԱՋ. Սուտ ես ասում:

Տ. ԺԱՆ. Եւ նա շատ գոհ էր որ
դու գնացած ես և յոյս ունէր որ չես
վերադառնալ երբէք և որ քեզանից
արդէն ձանձրացել է և որ քեզանից
զոռել է: Այո, նա ինձ ասաց, որ
քեզանից զոռած է, որ դու նրան
համար զոռելի ես:

ԼԱՋ. Չայնդ կտրիր...

Տ. ԺԱՆ Այո, մարդը ինձ հետ էր,
ինձ հետ, ինձ հետ էր:

ԼԱՋ. (Նրան դուրս հրելով) Սուտ է,
ասում եմ քեզ, սուտ է:

Ծեծելով էն: Տիկին ժամը գոհւում
էր դրան յօր. Լազարէի հրելով դուրս
է ընդէլ. այդպէս յիշեանց բռնած անե-
լեացնում էն, Բայց նրանց յայնքը շու-
ղում էն որ գոհում էն, հաւում:

Տ. ԺԱՆ. (Դուրս աղաղակելով) Ա՛,
դու ինձ ճանկրտում ես... աղքատ
ղաղո...

ԼԱՋ. Ահա, առ, առ...

Տ. ԺԱՆ Վայ, վայ, վայ, սպանում
է ինձ, վայ, վայ...

ԼԱՋ. Հերիք է, առ, հ՛ր. հա. ա-
մեն երեկոյ խօսել ես հա նրա հետ.
դէ առ, առ այս երկուշաբթուան
համար, այս երեքշաբթուան, այս էլ
չորեքշաբթուան...

Տ. ԺԱՆ Բաւական է, բաւական է,
մեռայ... (Չայնքը հեռանում էն):

ԼԱՋ. Դէ այժմ գնա կեղտոտ ուէիդ
ցոյց տուր քո մարդուն և ասա նը-
րան որ զայ ու ինձ հարցնէ թէ
ինչո՞ւ եմ այդպէս լաւ սարքել քո
ուէիդ ու քիթ ու պոռնոգը:

ՊԼ. (Ներս Գալով) Իրար կոտո-
րում են:

Լազարէի վերադառնում է, ծածկ
դուրս, շապիկը պարտաւած, լաւա-
րեւած, Բարձրացում է շրջապէս
երեսը սրբում:

ՏԵՍԻԼ VI

Լազարէի, Պլանսօ

Լազարէի Պլանշօնի արեւելով նրան
հօր է գնում. ջղերը լաւացել են, չէ
կարողանում ինքնիքն զոռել և սխալ է
լաւ յանկան ծածկաւորութեամբ:

ԼԱՋ. Պլանշօ, իմ սիրելի Պլան-
շօ... նա ինձ ծեծեց...

ՊԼ. Ես քեզ ասում էի... (Բնաշա-
բար:) Լաւ, մի լար, ցաւած տեղ ունիս:

ԼԱՋ. Այո, այ, այստեղ... (Ցոյց է
դնել ճանկրտած լաւա-
րի) Եւ այստեղ
նոյնպէս, վզիս վրայ ճանկրտել է...

ՊԼ. Ոչինչ չկայ. այդ ոչինչ: Չէ
որ դու էլ նրան ծեծեցիր, այնպէս է...

ԼԱՋ. Այդ է հարկէ.. նրա վրայ ես
նշաններ թողեցի: (Ժպտալով) Այնպէս
ճանկրտել եմ որ... հապա ծամբ...
(Տախ է ծեծաղում) Այնպէս մնա-
ցել է ձեռքումս... նա լաւ էր բռնել

մազերիցս, բայց իմ մազերս (Հոգւոյսս...
Բեռնէս) ամուր են:

ՊԼ. Չմտ ծեծեցիր նրան:

ԼԱՋ. Ոչ... նա փախաւ կեղծամբ
ձեռքին... Ես շատ բարկացած էի,
բայց միևնույն ժամանակ ուզում էի
ծիծաղել նրա քաջալ զլխի վրայ: (Կըր-
նի հէկէհոմ է, Բայց լաղը դոգոմ է): Նա
էլ չի վերադառնալ, ոչ... Միայն, ին-
չո՞ւ նա ինձ ասաց այն, ինչ որ ա-
սաց: Ինչ որ կարող էր սարքել ինձ ցաւ
սլատճառելու համար, նա ձգեց իմ
երեսիս... Օ, Պլանշօ, իմ փոքրիկ
Պլանշօ, եթէ նրա ասածը ճիշտ լի-
նէր...

ՊԼ. Չէ մի, ինչ որ ասէ, դու էլ
հաւատա, ինչ, չհասկացմը. ես քեզ
աւելի խելօք էի կարծում:

ԼԱՋ. Ի՞նչը չհասկացայ...

ՊԼ. Երևի նա քեզ այն էլ ասած
կը լինի թէ ես նրա հետ էի ամեն ե-
րեկոյ:

ԼԱՋ. Այո:

ՊԼ. Տեսնում ես. էլի չհասկացմը:

ԼԱՋ. Ի՞նչպէս չէ... մի քիչ... մի-
այն ես կ'ուզէի որ դու ինձ բացա-
տրես:

ՊԼ. Դու նրան անարդի ես... դու
նրան ասել ես որ շատ պառաւ է,
չէ: Այդ էլ նրան կատաղացրել է, ո-
րովհետեւ ճիշտ է:

ԼԱՋ. Միթէ ճիշտ չէ որ շատ
քավթառ է... միթէ ճիշտ չէ: Ո՞ր-
քան ազնիւ ես որ ինձ այդ ասում
ես... նրա գլխի դնովի ծամը... մին-
չեւ այժմ էլ տեսնում եմ... Յետոյ,
դու ասում ես որ նա շատ պառաւ
է... յետոյ...

ՊԼ. Դրադ կը գամ որ այդ նա է
սարքել և քեզ կատաղացնելու հա-
մար ասել է թէ մարդդ նրա հետ է
եղել...

ԼԱՋ. Այո:

ՊԼ. (յաղթալի) Տեսնա՞ր. այդպէս
է ասել որ քեզնից վրէժ հանի... քո
ասածի փոխարէն...

ԼԱՋ. Այո... Բայց այն բոլոր ման-
րամասնութիւնները, որ ինձ պատմեց:

ՊԼ. Այո, քեզ բան: Միթէ հարկ
կար որ նա մանրամասնութիւնները
քեզ պատմէր...

ԼԱՋ. Որովհետեւ նա էլ մարդ չէ
մնացել, որի հետ չընկնի. այդ ես
ուզում ասել, հա՞:

ՊԼ. Ի հարկէ:

ԼԱՋ. Դու ուզում ես իմ աչքերս
կապել, որ ես օր ցերեկով աստղեր
տեսնեմ:

ՊԼ. Ոչ, ոչ...

ԼԱՋ. Վերջապէս, ամբողջ ժամա-
նակ որ ես այստեղ չեմ եղել, դու
քեզ լաւ չես պահել, այդ ճիշտ է:

ՊԼ. Ոչ, ես ինձ լաւ չեմ պահել:
Ես քաշ եմ եկել բոլոր գինեւորներում.
Փութիէն քեզ ասում էր թէ մենք
գործ էինք փնտռում: Սուտ է: Խա-
ղում էինք բրիլարդ և դօմինօ:

ԼԱՋ. Եթէ ես հաւատացած լինէի
որ դու դրանից աւելի ոչինչ վատ
բան չես արել...

ՊԼ. Տեսնում ես որ ամեն բան ա-
սում եմ: Եթէ ես ուրիշ բան էլ ա-
րած լինէի, քեզ կ'ասէի... մտածիր...
Եբբ ես քեզ ամեն բան ասում եմ,
եթէ ուրիշ վատ բան էլ լինէր, այն
էլ կ'ասէի, այս պարզ է, ինչպէս եր-
կու և երկու կ'անէ չորս... Ես չիմա-
րութիւններ եմ արել, ասում եմ քեզ:
Բայց ինչ ես ուզում: Առաջին օրերը
ես ճշմարտապէս ցանկանում էի աշ-
խատել: Ուրիշներն սկսեցին ինձ
ձաղրել: Բոլոր ճճմարտերի ամուսին-
ները ամենքն էլ զրեթէ փութիէի
նման մարդիկ են... Հասկանում ես,

այնպէս չէ: Փողը կայ, ինքդ էլ միայնակ ես... Ուրախալի չէ յետ դառնալ դատարկ տունը... էհ, մնում ես գինեւանը, որքան կարելի է աւելի երկար, թուղթ ենք խաղում, խմում ենք շատ և հետեւեալ օրը ցանկութիւն չկայ աշխատանքի գնալու: Ես չեմ ասում նրա համար որ հաւատացնեմ թէ իրաւունք ունիմ. ոչ, միայն քեզ բացատրելու համար է:

ԼԱՋ. Ուրեմն դու միայնակ մնալուց ձանձրանում էիր, ուրեմն դու ձանձրանում էիր առանց ինձ:

ՊԼ. Ի հարկէ: Այդ պատճառով է որ խմում էի... որ թմբեմ: Հարցրու Աղէլին...

ԼԱՋ. Ճիշտ: Աղէլը ամեն բան գիտէ և ինձ ասել է, որովհետեւ ես նրան հաւատացրի որ ամենը գիտեմ: Այո, Աղէլը որ բարի, ստուծոյ մի աղնիւ արարածն է, երբ ես նրան ասացի թէ ինձ ամեն ինչ պատմել են, նա էլ „ոչ“ չասաց: Եւ տիկին ժանր իսկոյն եկաւ, որովհետեւ կարծում էր թէ դու մենակ ես. առաջ աշխատեց ինձ ցանել, յետոյ ասաց ճշմարտութիւնը... այժմ այլ ևս հարկաւոր չէ հակառակն ասել:

ՊԼ. Բայց ես քեզ հաւատացնում եմ...

ԼԱՋ. Ո՛չ, Պլանշօ, ոչ... Եթէ դու կը շարունակես ինձ ասել „ոչ“, ես չեմ հաւատալ, որովհետեւ ես գիտեմ որ այդ սուտ կը լինի... Չեմ էլ խնդրում որ ինձ ասես այն: Չարժէ: Ես այնպէս եմ համոզուած, ինչպէս թէ ձեզ միասին տեսած լինէի... Միայն, ես կարծում եմ որ նա խաբել է մի բանում որ աւելացրել է իրենից: Եթէ նրա այդ ասածը ճշմարիտ է, այն ժամանակ մի բան կը մնայ, այն է որ ամեն մէկս գնանք հակառակ կողմը,

եւ ինձ համար դու քեզ համար... լաւ նայիր ինձ... Ճշմարիտ է որ դու ասել ես թէ ինձնից ձանձրացել ես, թէ ես քեզ զգուանք եմ պատճառում:

ՊԼ. Նա այդպիսի բան է ասել... այդպիսի բան է ասել: Եթէ այդպէս է, նա լիւրբ անզգամը... Եթէ նա փորձում է քեզ այդպիսի բաներ հաւատացնել, ուրեմն էլ կատակի տեղը չէ... Ես կը խօսեմ... Օ՛, ի՜նչ է հնարել... անզգամը... Լսիր, Լազարէտ, ճշմարիտ է, ես... նրա հետ ընկել եմ... ինձ համար դժուար էր այդ խոստովանելը զուգէ և աւելի լաւ կը լինէր որ չասէի... Բայց ուզում եմ քեզ ասել ճշմարտութիւնը: Եթէ ես քեզ այդ բանում խաբէի, դու կարող էիր կարծել թէ ես քեզ միւս բաներումն էլ խաբում եմ... Դու զիտես որ նա մի կին է, որին բաւական է նայել որ ասէ „այո“: Ուրեմն դու մտածիր որ ես նրան չէի կարող ասել այն, ինչ որ նա սարքել է... Երգվում եմ քեզ, Լազարէտ: Միւս բաների համար ներումն և՛ խնդրում, ներիր ինձ: Բայց նրա ասած ստի համար ես չեմ կարող ներումն խնդրել, որովհետեւ ես մեղաւոր չեմ:

ԼԱՋ. Հաւատում եմ... Չեմ մեղադրում քեզ... Միւստ կսկծում է, բայց չեմ մեղադրում... Միայն, գիտեմ, տեսնում ես, Պլանշօ, վատ է որ մարդ և կին բաժանուած լինեն: Եթէ դու ցանկանում ես որ մենք ապրենք միասին, երջանիկ, աշխատելով, շատ լաւ, որպէս զի այդ լինի, չպէտք է որ այլ ևս մեզանից մէկը մի կողմը գնայ, միւսը միւս կողմը: Եթէ դու կամենում ես որ մեր ընտանիքը ընտանիք դառնայ, լաւ

ընտանիք, մեր սիրած երեխաներով, պէտք չէ...

ՊԼ. Այո, պէտք չէ:

ԼԱՋ. Դու այդ ասում ես, բայց դու քաջութիւն կ'ունենաս... Ամենքը գալու են պահանջեն որ ես յետ գնամ: Ես չեմ կամենում: Լսիր: Սա ծուլութիւնից չէ, Փարիզում ես այսպէս ասած տիկին էի, ծառաներ և աղախիներ ունէի: Այստեղ ես պէտք է լուացարար լինեմ: Ինձ համարաւելի ծանր կը լինի, այնպէս չէ. բայց ես այդ աւելի լսւ եմ համարում: Կամ թէ չէ, պէտք է ասել որ այս ամենը մոռացուած է, որ մեր փոքրիկը այժմէն սկսած պիտի մեծանայ ինչպէս կարողանայ, առանց հայրիկի և մայրիկի: Որովհետեւ ես որ վերադառնամ, ամեն բան կը վերջանայ: Դու կը կորցնես աշխատելու ընդունակութիւնը... և... Փարիզում ես էլ կը սկսեմ անելայն, ինչ որ ամենքն են անում և ընկնել Պետրոսի կամ Պօղոսի հետ... Այն ինչ որ ես քեզ խնդրում եմ, աւելի քո փոքրիկ զաւակի համար է, քան ինձ համար:

ՊԼ. Դու իրաւունք ունիս:

ԼԱՋ. Երդվում ես:

ՊԼ. Երդվում եմ:

ԼԱՋ. Դէ, եկ քեզ համբուրեմ. ոչ իբրեւ իմ մարդուն, դեռ ոչ. բայց իբրեւ իմ փոքրիկի հօրը: Ես չգիտեմ թէ քեզ ինչպէս էր համբուրում քո «բարեկամուհիդ», բայց այսպիսի համբոյր միմիայն պատուաւոր կ'ինն է, որ քեզ կարող է տալ: Դէ, եկ, էլ չխշենք անցեալը: (Ներսէս հայր Պաշտօն:) Քնք եղիր:

ՏԵՍԻՆ VII

Նոյնի եւ հայր Պաշտօն

ՀԱՅՐ ՊԼԱՆՔՈ (շառ սիրուի) Լճ,

այ անսպասելի ուրախութիւն... Մեր սրտաւն ինձ ասաց թէ եկել էք, ես էլ մտածեցի, դէ «Պլանշօ, թէեւ ծերերը չի պիտի գնան երիտասարդների ոտը, բայց դու արի գնա ու հարսիդ բարի լոյս ասա»: Եւ ահա ես... դէ եկէք. համբուրեմ: (Լաւրէրէս շփոթած հոգեւոր է համբուրելու:)

ԼԱՋ. Ես իսկոյն ձեզ մօտ պիտի գայի...

Հ. ՊԼ. Ես ձեզ կշտամբելու համար չասացի այդ... (Որդուն:) Վահ, Նիկողիմ, կարծես թէ ուրախ երես չունիս կինդ տեսնելու... Ես էլ դալուս ինքս ինձ ասում էի թէ գնալու եմ տեսնեմ երեւի ուրախութիւնից պարում են, Հէ Հէ Հէ: Դէ, օգուտ քաղեցէք լաւ ժամանակից... Հը՛...

ՊԼ. Հէ, Հէ, հայրիկ, ճշմարիտ որ...

Հ. ՊԼ. (Լաւրէրէս) Մի քանի օր միայն պիտի մնաս, չէ... (Լաւրէրէս:) Վահ... Երկուսդ էլ լեզուներդ կորցրել էք, ինչ է:

ՊԼ. Իլ չի գնալու այստեղից:

Հ. ՊԼ. (Ֆրանսէս) Ուրեմն ինձ ճշմարիտ էին ասել... Ես ամենեւին չէի ուզում հաւատալ: (Լաւրէրէս:) Ձեր բուրժուաները եկել էին ձեզ պահանջելու, նրանք տակն ու վրայ էին եղած... ես նրանց հանգստացրի, ես նրանց ասացի — «գնամ նրան բերեմ»:

ԼԱՋ. Անօգուտ է:

Հ. ՊԼ. Ի՞նչպէս, ուրեմն, դուք մարդկանց տնից փախչում էք, առանց ոչինչ ասելու, ինչպէս մի գող:

ԼԱՋ. Ես, գող:

Հ. ՊԼ. Ի հարկէ... Մարդիկը խաբուած են... Նրանք ինձ ասացին, որ դուք նրանց մօտից ուղևորուել էք ծծմայրի բոլոր պատկանելիք զգեստներով... Ասում են որ եթէ դուք

չվերադառնաք, ժանդարմներ կը ղըրկեն ձեզ տանելու:

ԼԱՋ. (Ռաբբի) Նրանք այդ են ասում, այդ են ասում նրանք: ժանդարմներ, ժանդարմներ, այստեղ: Այլ կեղտոտներ: Ա՛ռէք: (Պահարանից փրկուած հոգիներէ ե Տի Կապուց:) Ահա նրանց շորերը, ուղարկեցէք նրանց...

Հ. ՊԼ. Դուք նրանց ձգում էք այդպէս...

ԼԱՋ. Ինձ արածի փոխարէն:

Հ. ՊԼ. Այո, նրանք ինձ ամեն ինչ պատմել են: Ձեր փոքրիկն առողջ է, այդպէս չէ... Եթէ դուք նրանց լսած լինէիք, ձեր ճանապարհածախքը կը տնտեսէիք... Այդ մարդիկը ձեր լաւն են ցանկացել...

ԼԱՋ. Օհ:

Հ. ՊԼ. Ճշմարիտ չէ:

ԼԱՋ. Ոչ:

Հ. ՊԼ. Ի՞նչպէս:

ԼԱՋ. Նրանք ինձ համար բարիք են ցանկացել այնպէս, ինչպէս դուք ձեր անասունների համար:

Հ. ՊԼ. Դուք երեսի վրայ էք ձգում փոքր երեխան, որին ծիծ էիք տալիս:

ԼԱՋ. Թծմայրերն պակաս չեն, շատ կան:

Հ. ՊԼ. Դուք սիրտ չունիք:

ԼԱՋ. Երբ որ իմ երեխան թողնում էի որ գնամ ուրիշինը պահեմ, այդ այն ժամանակ պիտի ասէիք:

Հ. ՊԼ. Դրանք լեղափոխական գաղափարներ են, դատարկ սկստմութիւններ, սխալ տեսութիւն: Միթէ որեւէ քաղաքացի տիկին կարող է իր երեխային ծիծ տալ: Ե՞րբ է տեսնուած այդ:

ԼԱՋ. Ոչ, ոչ, ես շատ լաւ գիտեմ. դա բաւական „շիկ“ չէ նրանց համար. նրանք երկիւղ են կրում որ

կուրծքերը կը բարականայ. նրանք իրենց կամենում են սիրուն պահել, որ պարահանդէս դնան: Այո, ես գիտեմ... Նրանք իրենց կուրծքը ցոյց են տալիս, որքան կարողանում են. բայց շուտով ցոյց տալու ոչ ոք էլ չի լինի, բացի իրենց երեխան, որ երբէք չէ տեսել այդ կուրծքը:

Հ.-ՊԼ. Վերջապէս, ձեր բուրժուաները շփոթուած են:

ԼԱՋ. Թող վերցնեն Մէնարի աղջկան:

Հ.-ՊԼ. Նրանք աղջիկ-մայր չեն ուզում:

ԼԱՋ. Ճշմարիտ է. նրանք ասում են թէ այդ նշանակում է անառակութիւնը քաջալերել. նրանք աւելի լաւ են համարում բաժանել կինը մարդուց և կործանել մի ընտանիք:

Հ.-ՊԼ. Դրա համար խօսելն աւելորդ է: (Որդու:) Դուրս է գալիս որ դու մենակ կը ձանձրանաս: Ինչ ղըրժուար բան է, կ'ասենք մի քիչ աւելի տան որ դու կարողանաս ժամանակ առ ժամանակ մի պարտիա խաղալ գինետանը:

ԼԱՋ. Լաւ, այդ շատ լաւ է. ինձ համաձայնեցնելու համար, նրանք համաձայնվում են փող տալ իմ մարդուն նրան յաւիտեան ապահովացնելու համար:

Հ.-ՊԼ. Ձեզ հետ չեմ խօսում, այլ Պլանշօցի հետ:

ՊԼ. Ես այլևս չեմ կամենում որ նա վերադառնայ բուրժուաների մօտ:

Հ.-Պ. Դու չես կամենում: Տեսնենք:

ՊԼ. Տեսնուած է ամեն բան:

Հ.-Պ. Ի՞նչպէս:

ՊԼ. Ասում եմ որ տեսնուած է ամեն բան... Ես չեմ ուզում որ իմ կինս անէ այնպէս, ինչպէս ձապուա-

յի և փութիւնի կանայք. ես չեմ կամենում որ նա փարիզից վերադառնալիս ընդունած լինի քաղաքի սովորութիւնները, արհամարհի գիւղը և ինձ բաւական լաւ չգտնի և որ սիրի աւելի իր փոքրիկ բուրժուան, քան իր փոքրիկ երեսնան: Ամեն օր այդ պատահում է... Քեզ ասում եմ որ ես էլ չեմ ուզում որ իմ կինս ինձ թողնի:

Հ.-ՊԼ. Յետո՞յ:

ՊԼ. Պէտք չէ, նեղութիւն մի կրիլ ինձ որևէ բան ասելու... Ես այլ ևս երեխայ չեմ և կամենում եմ տէր լինել իմ տանս մէջ, ինչպէս որ դու տէր ես քո տանդ մէջ:

Հ.-ՊԼ. (Երկու նայածից յետոյ) Այդ լաւ է: Այն բոլորից որ դու խօսում ես այդ լեզուով, այդ շատ լաւ է... Միայն թէ երբ դուք վերցնէք մեզանից ձեր փոքրիկը, մենք ինչ պիտի ուտենք, մենք՝ պառաւներս: (Լալ յիշատակով) Մեզ ուղարկում էր դա ամսական քառասուն ֆրանկ և նրանից գրեթէ ոչինչ չէր մնում... ճշմարիտ... ոչինչ... ճիշտ նա մեզ օգնում էր ապրելու: Այժմ մենք ստիպուած ենք կամ զնալ մութացկանութիւն անել, կամ մեռնել անկեղանոցում... Եւ երբ ես մտածում եմ թէ դու պսակուելիս ունէիր Հազար Հինգ Հարիւր Ֆրանկ և անկողին...

ԼԱՋ. Ի՞նչ էք ասում, Հայր, դուք գիտէք որ ձեզ չեն թողնի կարօտութեան մէջ... և եթէ Հարկաւոր է, ձեզ կը վերադարձնեն ձեր Հազար Հինգ Հարիւր Ֆրանքը: (Պաշտօնային նայած է:) Բայց մտածեցէ՛ք, նայեցէ՛ք, նայեցէ՛ք թէ ինչ է դառնում ձեր զիւղը և ամբողջ երկիրը: Եւ այն պատճառով որ ծծմայրեր է ուղարկում քաղաք:

Հ.-ՊԼ. Ես միայն մի բան եմ տեսնում. այն որ մենք մնացել ենք դարմանի վրայ... Մի որդի, որին ես տուել եմ Հազար Հինգ Հարիւր Ֆրանկ... Դրանով մենք ապրուստ կ'ունենայինք մեր կեանքի վերջին օրերում առանց մէկից խնդրելու:

ԼԱՋ. Ձեզ ասում եմ որ ձեզ կը վերադարձնեն... չէ՞, Պաշտօն:

ՊԼ. Այո, կը վերադարձնենք... կը վերադարձնենք... (Հօրէ) Ձեզ կը տանք ամենն, ինչ որ ձեզ պէտք է, բայց դրամը ձեզ չենք վերադարձնի:

Հ.-ՊԼ. Դու անպիտան որդի ես... Այն ամենից յետոյ որ ես քեզ Համար արել եմ:

ՊԼ. (Երկու նայածից յետոյ) Եթէ խօսենք... Դուցէ ես և ուրիշ ամենքը, որոնք ինձ նման են, մենք միայն շնորհակալութիւններ կ'ունենանք անելու մեր ծնողներին... Եթէ ես վատ եմ կազմուած, եթէ ես Հիւանդ եմ բոլոր ժամանակ, թէ և երբ շատ փոքր էի, ուժեղ էի, գուցէ թէ այդ ամենը նրանից է որ իմ մայրս այստեղ չէր, որ ինձ խնամէր: Ճշմարիտ, ինչ որ ասում է կինս թէ կրեւաններու շատերն են մեռնում, ողջ մնացածներն էլ, միշտ, ոչ պոռոջ են ոչ ուժեղ, և գուցէ լինէին, եթէ նրանց վրայ լաւ խնամք տարուէր: Ի՞նչ ես կարծում, փոքրիկ Յովսէփը միթէ բանտում կը վերջացնէր իր կեանքը, եթէ նրա մայրն այստեղ լինէր և թող չտար որդուն վաղվա՞ր փողոցները, մինչդեռ Հայրը կորչում էր պինետանը: Եւ մեր ազգական Կարբօնները լիշտ ես: Եւ բոլոր այն աղջիկները, որոնք միայնակ են մընում իրենց Հայրերի Հետ... Միտդ բեր... երբեմն այնպիսի բաներ են լինում, որ ասել իսկ չէ կարելի: Եւ

իմ մօրաքոյր Մարիի երկու աղջիկները, որոնց մայրը երկար տարիներ բնակուեց Փարիզ իբրև ծծմայր, գիտեմ հօ թէ ինչ դարձան նրա երկու աղջիկները... Քաղաքը նրանց վերցրեց և նրանցից դարձրեց թշուառ ընկած կանայք... Ես քեզ ասում եմ: Դուք չարիք չէք գործում միայն մեր փոքրներին, որոնք այստեղից այն աշխարհ են գնում... դուք չարիք էք գործում նրանց ևս, որոնք մընում են:

Հ.-ՊԼ. Ես միայն մի բան եմ տեսնում... մենք մնացել ենք դարմանի վրայ... և բուրժուաները մեզ վրայ կ'ուղարկեն ժանդարմներ: Երբէք Պլանշօ... (Նէրո Ե Տոնալ Դոն. Ռիշօ:)

ՏԵՍԻՆ VIII

Նրանք եւ դօս. Ռիշօն

Հ.-ՊԼ. Աշմարիտ չէ, պարոն Ռիշօն, որ երբէք Պլանշօյի ընտանիքը դատարանում գործ չէ ունեցել:

ԴՕՔ. ՌԻՉՈՆ (յոյժաւով Պլանշօնին) Հանգիստ եղէք, Հայր Պլանշօ, սա չի լինի այդ սկսողը... Ես խօսեցի ձեր բուրժուաների հետ, որ գնում էին ոստիկանատուն... (Լապարէպի:)
Վերադարձրէք նրանց ձեր զգիտները և թողէք նրանց ձեր սկսուած ամսուան ուռճիկը. էլ ձեզնից ոչ մի պահանջ չեն ունենալ:

ԼԱՋ. Ուրախութեամբ, ահա նրանց շորերը, նրանց կ'ուղարկուի...

Հ.-ՊԼ. Սա ծանր չէ, ես ինքս կը տանեմ նրանց: (Մի չորս:) Գուցէ ինձ մի բան կը տան նեղութեանս համար: (Վայր Դոնալ Լապարէպի:) Բայց, պարոն Ռիշօն, եթէ սա մօղա դառնայ երկրում, որ կինը չգնայ ծծմայրութիւն

անելու, ինչ կը լինի մեր աշխարհի խեղճերի դրութիւնը:

ԴՕՔՏ. ՌԻՉ. Փոխանակ անելու այնպէս, ինչպէս փութիէն և միւսները, մարդիկ կ'աշխատեն, Հայր Պլանշօ: Զատ մարդիկ այստեղից պակաս են կտրատելու անտառներ և չորացնելու ճահիճներ: Նրանք կարող են ցորեն բուսցնել այնտեղ, ուր այժմ կամ ոչինչ չէ բուսնում կամ բուսնում է միայն ուինի, ժանդալ և եղեգն: Կը մշակեն հողը, բարերեր և երախտագէտ բարի հողը և մարդիկ իրաւունք կ'ունենան աւելի ազնիւ լինելու, երբ նրանց կանայք այլևս վատ մայրեր չեն լինի, որոնք ծախում են այն, ինչ որ ծախու չէ և իրենք ծոյլերը ապրում են այդ դրամով: Եւ փոխանակ ամեն տարի պակասելու մեր երկրի երեխաների թիւը. ամեն տարի կ'աւելանայ... Եւ այդ աղատուած մանուկների մէջ դուցէ կը գտնուի մէկը, որ մեծ մարդ կը դառնայ և որի անելիք գիւտերը մարդկութեան թշուառութիւնը կը պակասեցնեն:

Հ.-ՊԼ. Եթէ դուք կարծում էք որ դուք այդ ասելով, ձեզ ընտրել կը տաք պատգամաւոր մեր գաւառից... ինչպիսիւ էք պարոն Ռիշօն... Ահա, ես գնում եմ... Ի՞նչ կ'ասեն ինձ բուրժուաները... ինչ պիտի ասեն...

ԴՕՔՏ. ՌԻՉՈՆ Մի վախենաք, ես ձեզ հետ գալիս եմ:

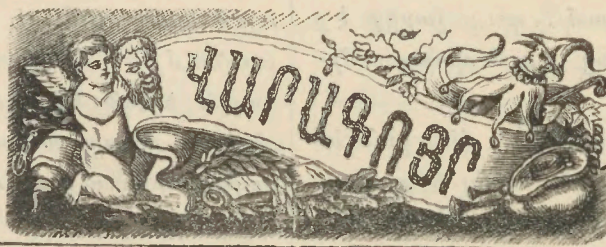
Նրանք Դոնալ Են Գոնալ. այդ միջոցին Լապարէպի ճիշտ է «Ենեալը, ուր նրա երեխան է և լալոն է, որ նա երգում է:

«Օր օր, բալաս, օր օր ջան,
Օր օր, գառնուկ աննման.
Օր օր կ'ասեմ ու նանի,
Ջանանիս քունը տանի»:

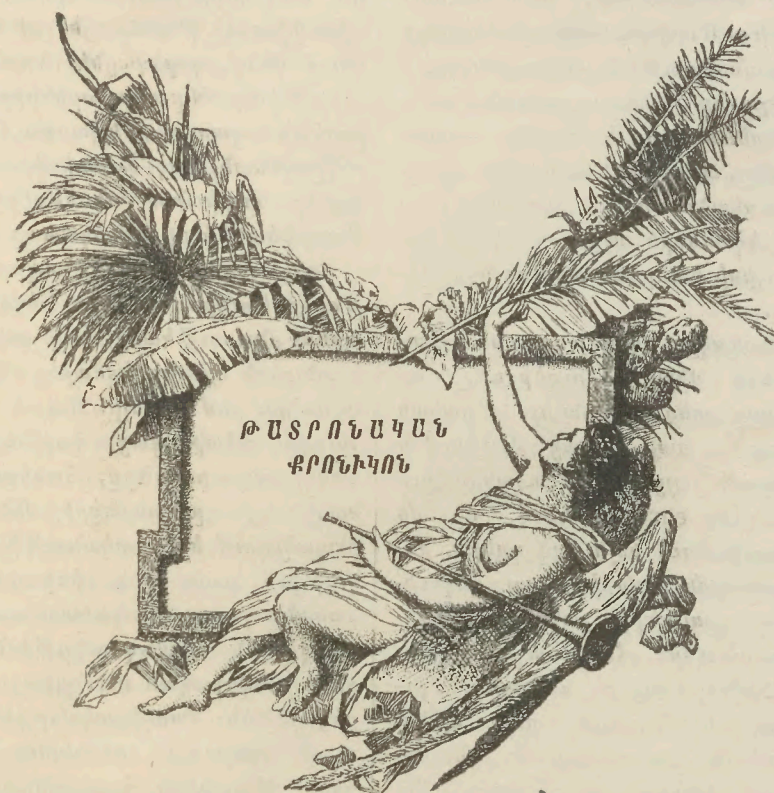
Պլանշոն լաւ-լաւն, ոգի-որումդ դէմով
 նրան է նայում. գլխով նրա երգի չափը
 պահում է և վերջի որդին էկայայտն չայ-

նակցում է շատ երկչորութեամբ: Վարս-
 փայրն իջնում է:

Թարգմ. ֆր. Ս. Հախումեան

Հայկական ներկայացումներ

ԹԱՏՐՈՆԱԿԱՆ
ՔՐՈՆԻԿՈՆ

Ներկայ տարւոյն զարնանը հայ դերասանակազմը Թիֆլիսում մի շարք ներկայացումներ տալուց յետոյ, կրկին մեկ մօտ հիւր եկաւ ձմեռուան թատերաշրջանին և երկու ամսուան շափ մը՝ նախով, անդափոխուեց Բագու:

Խումբը չբեմ հանեց՝ հետեւեալ պիտենբը՝ «Ծննդավայր» (Heimath) Զուգերմանի, «Էռնանի» Վ. Հիւգօյի, «Ասլան Բալասի» փոխադր. Սարգսեանի, «Ուրուականների ետեից» Փուլլի, «Կապապան չենչէլ» Հաուպտմանի, «Կեանքի արժէքը» Ն.-Դանչենկօի, «Թագի համար» Փր. Կոպպէի, «Անմեղ Մեղաւորներ» Օտտօփօկի, «Եւգինէ» Զիլվանգադէի, «Լիւր Արքայ» Զէքսպիլի (Նալաստ Գետրոսեանի), «Տրիլլի» (Նալաստ Արէլեանի), «Համլէտ» (Զէքսպիլի) և «Օրբանի կոյս» Զիլլերի (Նալաստ տ. Սիրանոյշի): Ընդամենը տասնուչորս ներկայացումն, որոնցից երեքը նալաստ: Վերջինս թէև մեծ թիւ է, բայց մեկ մնում է հաշուել այդ երեւոյթի հետ: Կարճատև թատերաշրջանը

բացուեց Ծննդավայր կամ Հայրենական տուն դրամայով, որ Թիֆլիսում առաջին անգամ հայերէն լեզուով է խաղացուել *):

Թէ ո՞ւմ առաջնորդութեամբ էր գործում այդ դերասանական ընկերութիւնը, չգիտենք, և թէ ո՞վ էր այդ խմբի ղեկավարը, նոյնպէս չգիտենք. դրանք մեր խմբի սցիլլան և խարիբղան էին, որոնց մասին ափիշաները զգուշութեամբ և ճարպիկութեամբ լռում էին, բայց մի երեւոյթ, որ շատերի հետաքրքրութիւնը լարեց և պէս-պէս մեկնութիւնների նիւթ դարձաւ, այդ այն է որ մի քանի աչքի ընկնող և անփոխարինելի ոյժեր խաղառ չէին մասնակցում: Հայ դերասանական խումբը որչափ էլ բազմամարդ լինի, մինչդեռ այսօր բազմամարդ չէ, այնուամենայնիւ Տէր-Դաւթեանի, Արաքսեանի, տիկ. Մելիքեանի, օր. Վարդու-

*) Առաջին անգամ Մագգալի դերը Թիֆլիսում կատարել է տիկ. Հռաքեան, 1893 թրւին:

հու նման արտիստները, նաև Յարու-
թիւնեանի ու Մամիկոնեանի պէս կարեւոր
ուժերի մասնակցութիւնը միշտ ցանկալի և
անհրաժեշտ կը լինի արուեստի զար-
գացման տեսակէտից և զրանց բացա-
կայութիւնը, առանց մի օրինական պատ-
ճառի, կասկածաւոր կը համարուի հայ
բեմի բարեկամները աչքին: Սակայն գը-
րանք կուլիսի ետեւը կատարուող երեսիթ-
ներ են...

Ժամանակակից գերմանական թա-
տերգուները միջև Ձուգերմանը ա-
ռաջնակարգ տեղ է գրաւել: Գրական
ասպարէզը նա ոտք կոխեց վէպերով և
նոստաններով, բայց անուն հռչակեց իւր
«Պատիւ» (Die ehre) պիեսով, որ մի
թատերաշրջանում նոյն իսկ գրեթէ բո-
լոր եւրոպական բեմերի վրայ ընդուն-
ուեց: Այդ գրուածքին յաջորդեցին «Սո-
գոմի կործանումը», «Հայրենական տուն»,
«Թիթեոնիկները կռիւը», «Երջանկութիւ-
նը խաղաղ անկիւնում»: Այդ բոլոր պիես-
ները հայերէն թարգմանուած են: Որ-
չափ աւելի բեմական են «Պատիւ» և Սո-
գոմի կործանումը» պիեսները, «Հայրե-
նական տուն» գրուածքի հետ բաղդատ-
մամբ, բայց և այնպէս վերջինս առաւել
շատ է խաղացուած, քանի որ պիեսի մէջ
կայ մի այնպիսի մազնիս, ինչպէս Մագ-
դան: Այդ դերը կեդրոնական տեղ է
բռնել Դուգէի ռեպերտուարում, նրան
խաղում է տիկ. Ս. Բեռնար, ինչպէս
նաև ռուս տաղանդաւոր արտիստուհի
ու. Երմօլովան: և նոյնպէս շատ և շատ գը-
րամատիք գերասանուհիներ, հետևապէս
տիկ. Սիրանոյշը, իբրև անպայման տա-
ղանդաւոր գերասանուհի, յաջող ընտրու-
թիւն էր արել իւր առաջին խաղի հա-
մար, մանաւանդ որ յարգելի տիկինը
կատարեալ համապատասխան է այդ դե-
րին: Երբ տիկին Սիրանոյշ բեմ է մտ-
նում, հանդիսականը կարող է համոզուել
որ իւր առաջն իրօք մի եռանդոտ, խը-
նուրոյն գործունեայ բնավորութիւն է:
Դերակատարների համար այդ պիեսը
ինքնընտրանքաւ մի անշնորհակալ գը-
րուածք է: Բացի Մագդայից և Ժերոնի
Ջվարցէից (Աբէլեան) մնացեալ գործող
անձինք մի նպատակի են գիմում՝ ռեպ-

լիւ տալ վերը յիշուած երկուսին և այդ-
պիսով շաւելի թանձրացնելով նրանց եր-
կուսի ֆօնը, զօրեղացնել նրանց տալա-
ւորութիւնը: Դերակատարներից պ. Պետ-
րոսեան - պատուօր, նպատում էր ամ-
բողջութեան, իսկ Տարտիւֆի ժամանա-
կակից վարիանտ ֆօն Կելլէրը յանձին
Ձառիֆեանի թոյլ դերակատար էր ճարել:

Բայց որչափ յաջող տալաւորութիւն
թողեց խումբը առաջին ներկայացման,
պիեսի ընտրութեամբ, նոյնչափ անյաջող
և անտեղի պիտի համարել Վ. Հիւզօյի
Էռնանիի բեմ հանելը: Ո՛վ և ո՛ւմ խոր-
հուրդով պէտք զգաց փոշիների տակից
հանել այդ գրուածքը, հանելուկ է: Էռ-
նանին այն գրուածքներից մինն է, որից
բացակայում են իրականութիւն և պար-
զութիւն, բայց դրա փոխարէն հանդի-
սականը կարող է ակնատես լինել գեր-
մարդկային սխրագործութիւնների, ո-
րոնք սովորական մահկանացուի ոյժե-
րից վեր են: Հանդիսականը հինգ արար-
ուած լսելուց և տեսնելուց յետոյ ան-
գոր է հերոսների հոգեբանական կողմե-
րը պարզել, քանի որ այդ տեսակ բան
չկայ. թէ ինչու է Էռնանին դժուել Դոն-
նա Սոյից, պարզ չէ: Որչափ մենք գի-
տենք, Վ. Հիւզօյի բեմական գրուածք-
ներից բեմերի վրայ պահպանուել է առա-
ւել Ռիւի Բլազը, որն աւելի հաճելի
կը լինէր հայերէն լեզուով տեսնել. դո-
նեա մենք կը լսէինք թէ ինչպէս ժո-
ղովրդի ներկայացուցիչը՝ չաշն կապե-
լով կնոջ հետ, փրկում է հայրենիքը
բարձրագոյն կեդրելիների ձեռքից. եր-
կու վեհ և առաքինի զգացմունքներ—սէր
և առաքինութիւն: Ճիշտ է, Էռնանի (ինչ-
պէս նաև Ռիւի Բլազ) ֆրանսիական հըռ-
չակաւոր Մունէ Սիւլլիի ռեպերտուարի
պիես է, բայց այլ է հայերէն թարգմանու-
թեամբ գրան լսել, քանի որ թարգմա-
նիչը չէ կարողացել յաղթել Վ. Հիւզօյի
ոճի գեղեցկութիւնը, նրբութիւնը, ձևը
և կազմը:

«Ուրուականների ետևից» (Թարգմ.
ու. Ս. Արտեմեանցի) Թիֆլիսում, հայե-
րէն լեզուով նոր պիես է: Հեղինակը,
Փուլգ այժմ Դերմանիայում անուն վաս-
տակած թատերագու է: Ահա բովանդա-

կուժիւնը. երկուստեք գիտնալան Մաքս Վէյպրէխտը ամուսնացած է հռչակաւոր նկարչուհի Լիդի Դալբերգի հետ. նրա կնոջ նկարները չափ բարձր են գնահատուիմ թէ քննադատների և թէ գեղարուեստատէրների կողմից: Ամուսինները սիրում են իրար, սակայն Մաքսը զբոսադու է գտնում իրեն. նրան զայրացնում է կնոջ ունեցած բացառիկ գերքը հասարակութեան մէջ, մինչդեռ իւր գեղը չափազանց համեստ է. սաղանդաւոր Դալբերգի ամուսինը նոյն իսկ զայրացած է հասարակութիւնից, և ահա նա եռանդով սկսում է իւր համար պատուաւոր գիրք ստեղծել և այդ նպատակով ձեռնարկում է գրելու «Լանգօբարդների պատմութիւնը», մի ուսումնասիրութիւն, որ նրա կարծիքով տալու է իրեն պարօֆեսսորութեան ամբիոն՝ Տիկին Դալբերգը նոյնպէս միջնորդում է իւր կողմից, բայց գործում է կանանց յատուկ ուղիով, գիմումն անելով բարոն Ֆելդենշտէյնին, որ վերջինս բարեխօսէ միւսիստրի մօտ: Մաքսի ուրախութեան չափ և ոահման չկայ, քանի որ նա արժանացել է պարօֆեսսորութեան, բայց մեծ էր և հիասթափումը. նա տեղեկանալով որ իւր ստացած ամբիոնով պարտական է ոչ թէ «Լանգօբարդներին», այլ բարձր միջնորդութեան, կատաղում է, ամուսինների յարաբերութիւնները սուր կերպարանք են առել և նրանց միջև տեղի է ունենում մի ընդհարում: Վերջին արարուածը նուիրում է հաշտութեան և խաղաղութեան. բոլորը վերջանում է թէյի ժամանակ բժշկի տանը:

Դերասանները իրենց ոչ բարդ գերբերին բարեխղճութեամբ էին վերաբերուել. աիկին Սիրանոյին վիճակուեց աւելի ծանր խնդիր, որ նա լուծեց պատկերացնելով Լիդիա Դալբերգին փայլուն, կրակոտ և ստեղծելով Լիդիայի գեղարուեստական բնաւորութեան առանձնայատկութիւնները և բնորոշ գծերը:

Այնուհետև ժողովարանի դահլիճում խաղացած պիեսը «Անմեղ մեղաւորներ» Օստրովսկիի լաւագոյն գրուածքներից չէ: Այդ տեսակ պիեսները գեղարուես-

տական և հոգեբանական տեսակէտից թոյլ են, բայց, գերակատարների համար շատ հաճելի: Դերասանի աշխատանքը կատարելապէս վարձատրվում է այն էֆֆէկտաւոր տեսարաններով, որոնք գրգռում են հանդիսականին ինտրիգայի բարդութեամբ: Դրամայում առաջնակարգ տեղը շնորհուած է ոչ թէ գործողների հոգեկան աշխարհին, այլ նրանց դերքին և դրութեան: Պիեսի գլխաւոր հերոսուհին մեյոգրամատիք տիպ է, բայց դժբաղդ, որին հայածում են և վերջը վարձատրում: Տիկին Սիրանոյ շատ յուշող է նախ Օտրովսկայի և ապա գերասանուհի Կրուչինինայի դերում. նա խաղում է դերը հաշուած և ամեն մի քայլը մտածած ու ուսումնասիրած: Պիեսի միւս հերոսը՝ Օտրովսկայի որդին—գերասան Նեդամովի տիպը (Աբէլիան) նոյնպէս մեյոգրամատիք անձն է, բայց ունի և կենսունակ կենդանի գծեր: Առաջին տեսարանը, երբ նա հանդիպում է Կրուչինինային, տպաւորութիւն է թողնում և Աբէլիանը կարողանում է հանդիսականին ցոյց տալ իւր ազնիւ սիրտը, որ ցեխոտուած է կեանքի ձախորդութիւններից: Նեդամովի ընկեր Չմազա գերասանի՝ դերը կատարում էր պ. Աւետեանը, բայց չարժով և զբօշանոց էֆֆէկտների հաւելից ընկած, որ վայել չէ լուրջ արտիստին:

«Ասյան բայաթի», «Թագի համար» և «Կառապան ճենշէլ» ժողովուրդ չգրուեցին:

Այս կարճատե թատերաշրջանում պիեսների մէջ մի գոհար է հանդիսանում Չիրվանդադէի «Եւգինէ» երեք գործողութեամբ պիեսը *)—մի ինքնուրոյն գործ, որին պ. Չիրվանդադէն թէ և անուանել է Կօմեդիա, բայց իրօք մի ծանր դրամա է, դրամա այն դրութիւններով, որ ունին գործող անձինք, հիւսուածքով և նոյն իսկ թեմայի նորութեամբ: Բայց ահա և նրա բովանդակութիւնը: Իրաւարան Ալահվերդեանի գահլիճում ժողովուած հիւրերը թէյ են

*) «Եւգինէ» պիեսը կը տպագրուի «Թատրոնի հետեւալ №-ում» Ծան. Խմբ.

խմում և զրոյց անում օրուան խնդիր-
ների մասին, իսկ օրուան հարցերից մինն
էլ այն է որ ոմն Արարաջեան, մի ին-
տելլիգենտ, պատահաբար իմանալով որ
իւր կինը դեռ օրիորդ եղած ժամանակ
մեղանշել է, այն աստիճան սկսել է
կոպտաբար վարուել կնոջ հետ որ վեր-
ջինս ինքնապաշտութիւն է գործել՝ վերջ
տալով իւր դառը վիճակին և այդպիսով
խնդիրը հրապարակ նետուելով, դառա-
կան ատեանի զբաղման նիւթ է դար-
ձել: Այդ դէպքը որ, մանրամասն նկա-
րագրելով Ալահվերդեանի հիւրերին, հա-
ղորդեց տ. Ղալամբարեան (տ. Աւե-
տեան) այնչափ ուժգին ներգործութիւն
է ունենում տանտիրուհի տիկ. Եւգինէ
Ալահվերդեանի վրայ (տ. Մայսուրեան)
որ նա ուշաթափվում է: Հիւրերը ցըր-
վում են, իսկ տ. Ղալամբարեանը, իբրեւ
նուրը դիտող, գալիս է այն սրոշման թէ
տ. Եւգինէի անցեալը անրիժ չէ, այլ հա-
ւանօրէն չափազանց կասկածաւոր: Ամու-
սին Ալահվերդեանը (պ. Աբէլեան) բացա-
տրութիւն է պահանջում. նա առանց այդ
արկածի էլ իւր կնոջ մէջ վաղուց մի
ինչ որ փոփոխութիւն էր նկատել, մի տե-
սակ կեղծիք յարաբերութեանց մէջ, բայց
կինը Եւգինէն խուսափում է պարզ ան-
կեղծ խօսակցութիւնից: Եւ իրօք, կնոջ՝
Եւգինէի — գրութիւնը նախանձելի չէ.
նա անդօր է բոլորը խոստովանելու, բայց
իբրեւ քնածին մարդը և բարոյական կին
նրան հալում և մաշում է այն միտքը,
թէ նա կեանքի չէմքը ոտք է դրել խա-
րերայութեամբ և այդ սուտը, կեղծիքը,
մինչ յաւիտեան իրենից անբաժան պի-
տի մնան, դա մի ողբերգական դրու-
թիւն է. մի յանցանք է, որ երբէք մո-
ռացուելու չէ, մի արատ, մի քիծ, որ ան-
ջինջ չէ և յաւիտեան դրոշմուած նրա
ճակատին: Բեմ է գալիս Ազարեանը: (Պ.
Պետրոսեան:) Դա այն շատերից մէկն է,
որոնց համար պարտք, բարոյականու-
թիւն, ուղղամտութիւն, յիմարների հը-
նարած բաներ են: Ազարեանները միշտ
կեանքի լաւագոյն ծաղիկներն են քաղել
և անհոգ կեանք վարել. տասը սրբազան
պատգամներից նրանք աւելի մեղանշել
են և խախտել մէկը՝ մի շնար...

Ահա այդ Ազարեանն է եղել որ Եւգի-
նէին անդունդն է զլորել և այժմ կրկին
գալիս է Եւգինէի ուղիի վրայ կանգնում:
Նա հէնց առաջին բառերից խոստովան-
վում է որ եկել է անցեալը վերսկսելու,
որ Ալահվերդեանի անձը ոչ թէ արգելք
չի լինիլ անցեալի յարաբերութիւնները
չարունակելու, այլ նոյն իսկ նա նրանց
համար մի յարմար շիրմա է և հասարա-
կութիւնն էլ ներգամբա աչքով կը նայէ
և նրանց չի գատապարտիլ: Բայց բա-
ժակը լցուեց. Եւգինէն որ վաղուց ար-
դէն ասնջվում էր խղճի խաթից, այլևս
անկարող է նոյն խախուտ դրութեան
մէջ մնալ, նոյն կեղծիքը չարունակել, և
նա խոստովանվում է ամուսնուն ան-
ցեալի իւր մեղքը... Ալահվերդեանը բո-
ւորովին չփոթուեց, նա չէր կարող երե-
ւակայիլ մի այդպիսի նորութիւն և ա-
ռաջին վայրկեանին նա նոյն իսկ ձեռք
բարձրացրեց կնոջ վրայ... Բայց զսպեց:
Վերջին արարուածը նուիրուած է այն
կատաղի կռուին, որ տեղի ունեցաւ եր-
կու աշխարահայեցողութիւնների, տար-
բեր աւանդութիւնների միջև: Ո՞րն է
գերադասելի, ո՞րն է արդարը, առաքինին,
ո՞րն է ազնիւ ուղին, երբ կինը սխալ-
մամբ մեղանշել է, կորցրել է այն թան-
կազին գոհարը, որ ամփոփում է նրա ա-
ռաքինութիւնը, մաքրութիւնը. ներքի
թէ հալածել... Եւ մի գործեան հան-
գոյց, և պ. Ջիրվանդադէն հարցը լուծում
է համարձակ, կտրուկ. նա — ասում է՝
պէտք է ներել, քանի որ մեղանից իւրա-
բանչիւրս մեղանշել է իւր կենաց մէջ:
(Այդ խոստովանում է Ալահվերդեանը իւր
մասին:) Եւ քանի որ այդ կինը այդչափ
ժամանակ բարոյապէս տանջուեց, դա
ինքնըստինքեան մի ծանր պատիժ էր
նրա համար և նա տրժանի է ներման:

Ինչպէս տեսնում է ընթերցողը, դա ոչ
թէ մեր հայ քեմի, այլ ընդհանրապէս
դա բոլորովին մի նոր թիմա է, և պ.
Ջիրվանդադէն բարձրացնելով վարագոյ-
րի մի ծայրը, կամենում է տեսլ. մայրեր,
դուր ձեռն աղջկերանց կրթութիւն էր
տալիս, լցնում էր նրանց զլուրը զանա-
զան զիտելիքներով, նոյն իսկ պահապա-
նում էր նրանց սրտի մաքրութիւնը, բայց

չէք զարգացնում նրանց բնաւորութիւնը, չէք դաստիարակում և աղնուացնում նրանց զգացմունքները, որ նրանք լաւ բմբռնեն իրենց ապագայ վեհ պարտականութիւնները... կեանքի մէջ աւելի շատ են Արարչեանները, քան թէ Աւարկեանները, և հասարակութիւնը՝ շնորհիւ դարերով իւրացրած գաղափարների աւելի կը պաշտպանէ և կը խրախուսէ Արարչեանների խտութիւնը, քան թէ Աւարկեանների ներդրմանութիւնը:

Եւ մեր հայեցողութեամբ պ. Զիրվանդադէի համարձակ քայլը՝ հեռանալ պայմանական իւրացրած գաղափարներից, գովելի է: Զիրվանդադէն է բնորոշում գեղարուեստագէտի, բանաստեղծի դերը: «Ստեղծող գրականի, բանաստեղծի համար անհրաժեշտ է երեւոյթը իդէալականացնելու, ներբացնելու տաղանդ: Անհատականը, տեղականը նա պիտի վստահանէ, աղնուացնէ... միայն խաղաղ և պարզ ու վին կարող է կատարելութիւն ստեղծել: Ստեղծագործողը պէտք է հրաժարուի պայմանական գաղափարներից և ազատ համարձակ թռչի դէպ իդէալական աշխարհը»: (1789 թուակ. Բիւրգէրի բանաստեղծութիւնների առիթով):

Գալով գերակատարներին, պէտք է նկատենք որ խումբը միահամուռ կերպով վերաբերուեց պիեսին և այդպէս էլ պէտք է լինի:

Պիեսի մէջ գեղարուեստական տեսակետից նուրբ տեսարան է Ազարեանի երեւոյթը... Իսկ վերջին գործողութեան պակասում է գործողութիւնը...

Անկասկած պ. Պետրոսեանը շատ պատասխանատու գեր էր ստանձնել բեմ հանելով «Լիր աբգա»: Երեւակայեցէր որ դուր գերաստն էր և խաղում էր Լիրի դերը: Դուր կամովին կնթարկում էր ձեզ հարուածներին: Դուր քաջ բմբռնում էր որ քննադատներին պիտի առատ նիւթ մատակարարէր... բայց պ. Պետրոսեանի քայլը ոչ միայն դատապարտելի չէ, այլ ընդհակառակը դավելի է: Պետրոսեանը խաղում է Լիրը՝ որոշ սահմաններում, պատկերացնելով նրան հպարտ, եսասէր ծերունի: Պետրոսեանի գերակատարութիւնից նկատելի է որ նա

մեծ ջանք էր գործ դրել այդ գերի վրայ և եթէ նա բոլոր տեսարանները չը պատկերացրեց, խոստովանելու է սակայն որ նա լաւ, ճիշտ ուսումնասիրածի տրպաւորութիւն էր թողնում հանդիսականի վրայ. հարկաւ նա ունէր և պակասութիւններ - նուազ ձայն, թոյլ միմիկ և վերջապէս Պետրոսեանը թէև արտաքուստ ծէր էր, բայց աւելի առոյգ և աշխոյժ էր երևում, քան պէտք է որ լինի: Խելագարութեան տեսարանը և աղջկերանց երեւակայական դատը կարօտ է աւելի խոր ուսումնասիրութեան, շարիխները աւելի աչքի պիտի ընկնէին, պառկանքը պիտի լինէին աւելի երկար: Պետրոսեանը կարող է աւելի մշակել այդ դերը. նա ունի զգացմունք, նա կարողանում է խղճահարութիւն զարթեցնել դէպի դժբաղդ արքան: Անսամբլի մասին - գովասանական վկայագիր դժուար է տալ. տիկ. Սիրանոյշ Գօնէրի միջակ տպաւորութիւն թողեց. նրա ձայնի երկէջները և նրա արտաքինը շարութիւն չէին արտայայտում. տ. Աւետեան շատ և շատ հեռու էր աղնիւ, հպարտ, առաքինի համեստ Կօրգէլիայից, իսկ Ռէգանի գերակատար օրիորդ Գուլազեանը աղախնու տպաւորութիւն էր թողնում - այդ երեք հարազատ քոյրերը իրապէս հանգիստականի առաջն պատկերանում էին հրեք զանազան դարերի, զանազան արքաների երեք դուստրեր:

Նոյն ներկայացմանը պ. Արէլեանի էգգարը մի արտաքոյ կարգի երեւոյթ էր, մի փայլուն մօմէնտ ամբողջ ներկայացման միջոցին: 14 տարի տաջ տեսած ենք Արէլեանին նոյն դերի մէջ, բայց ինչ տարբերութիւն: Կեղծ խելացնորութեան տեսարանը նրբութեամբ ազդեց ամենքի վրայ: Աւետեանի խեղկատակը լաւ էր մատածում և աւելի լաւ տպաւորութիւն կը թողնէր, եթէ պ. Աւետեան երբեմն այնչափ թեթեւօրէի չձեւացնէր. վատ չէր և պ. Ալիսանեան. բայց կար մի այլ թոյլութիւն որ նկատվում էր ամբողջ ներկայացման ժամանակ, դա խսկապէս ընդհանուր միատեսակ sonն պակասութիւնը, բացակայութիւնը մի խիստ կլասիկ ոճի, այսինքն այն ոճի, որը մեր ա-

ուսման պիտի պատկերացնէր եթէ ոչ Արքայ Լիւրի դարը, այլ գէթ հեռաւորապէս յիշեցնէր մեզ այն...

Պ. Արէլեանը իւր նպատակներէն մասն համար ընտրել էր «Տրիւքի» դրաման մի էֆֆէկտաւոր գործ, բայց դրամատիքական տեսակէտից զուրկ դրամական և գեղարուեստական արժանիքներէն: Պիեսի կեղծողական գերերն են՝ Սվենգալին (Արէլեան) մի գերմանական հրէայ, օժտուած տիեզերական ազգի բոլոր բարեմասնութիւններով և առանձնայատկութիւններով և Տրիւքի Օ'Ֆէրալ (տ. Մայսուրեանց) մի գեղեցիկ անգլուհի, որ Փարիզի լատինական թաղում ապրելով մօզէլի դեր է կատարում նկարիչների համար: Տրիւքին բացի այն որ օժտուած է հարուստ արտաքինով, բնութիւնը նաև պարզեւել է նրան մի գանձ ևս — մի հմայիչ ձայն, որ սակայն անմշակ է և բացի այդ դժբաղդ երգչուհուն պակասում է երաժշտական անհրաժեշտ յատկութիւններից մէկը՝ լսողութիւն: Սվենգալին, որ մի տաղանդաւոր և մեծ ապագայ երազող երաժիշտ է և վաղուց յափշտակուած է Տրիւքի գեղեցկութեամբ և նրա ձայնի հարստութեամբ, հիպնոտիզմով բժշկում է նրան և իւրեւր նրան փեսայացու Բիլլի Բէգօտից (Ալիսանեան) ամուսնանում է հետը: Տրիւքին արդէն յայտնի երգչուհի է, նրա բել կանտոն հրաշքներ է գործում. ինքը Սվենգալին նմանապէս փառքի գագաթնակէտին է հասել, բայց տարիների ընթացքում Սվենգալին առողջութիւնը քայքայուել է, նրա հիպնոտիզմի ոյժը սպառուել է մի նուագահանգիսի միջոցին Տրիւքին իսպառ կորցրեց երգելու ընդունակութիւնը. արհեստական կերպով ներշնչուած հանձարը կորաւ, անյայտացաւ Սվենգալին փայփայած բել կանտոն և երկուսի կեանքն էլ մարեց: Ամբողջ թատերաշրջանի մէջ դա անշուշտ ամենայայնուց ներկայացումն պիտի համարել անսամբլի տեսակէտից: Գրեթէ բոլոր մասնակցողները հաճելի արպաւորութիւն թողին և աչքի էին ընկնում իրենց մտածած գեղարուեստական գերազատութեամբ, իսկ դրանց

մէջ հարկաւ առաջնակարգ տեղը բռնել էր ինքը Արէլեանը, որ չափազանց նուրբ, ճիշտ, ուշալ պատկերացրեց կրթոտ, անասէր, եռանդոտ Սվենգալին: Նրա դերակատարութեան մէջ համեմատաբար թոյլ պիտի համարել երկրորդ արարուածի մօնօլօգը. երբ Սվենգալին մատնացոյց անելով Տրիւքին Մօրգը, նկարագրում է այդ հաստատութեան սարսափները և այն՝ որ մի գեղեցիկ օր նրա — Տրիւքի անշունչ դիակը նոյնպէս դրուած կը լինի այնտեղ ի ցոյց մարդկանց:

«Օրլէանի Կոյս» Զիլլերի ողբերգութեամբ վերջացաւ թատերաշրջանը ե խումբը տեղափոխուեց Բագու:

Մենք ոչ մի խօսք չունինք ասելու տիկին Սիրանոյշի Համլէտի վերաբերմամբ, քանի սրայդ դերը նրա փառքին և ոչ մի դափնի չաւելացրեց և չէր էլ կարող: Համլէտի դեր ստանձնելը տիկինը կողմից ընդունում ենք իբրեւ մի պատահական թիւրիմացութիւն և համարում ենք լաւ հասոյթ պոկելու միջոց, իսկ երբեմն նպատակին հասնելու համար ներքի են բոլոր միջոցները...

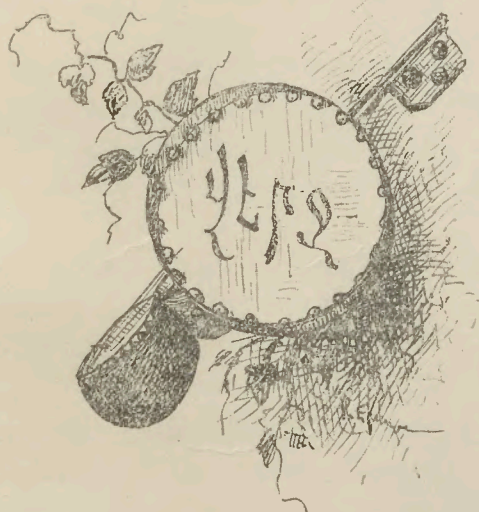
Հայ դերասանական ընկերութեան ներկայացումների շրջանից դուրս յիշատակելու է պ. Գալֆայեանի «Օտէյլօն», որ նա տուեց վրաց աղնուականութեան թատրոնում, մասնակցութեամբ տիկ. Մելիքեանի, պ. Յարութիւնեանի և այլ մի քանի թատերասէլիքի: Ահա մի տարի է գրեթէ պ. Գալֆայեանը Կովկաս է և Թիֆլիսի հայ հասարակութիւնը առիթ է ունեցել մի քանի անգամ տեսնել այդ սկսնակ արախտին: Պ. Գալֆայեանը զուրկ չէ տառաւածային կայծից, նրա արտաքինը լաւ տպաւորութիւն է թողնում, միմիքան հարուստ է. բայց նա պէտք ունի երկար տարիների աշխատութեան և եթէ նա արժանազին յաջողութեան կարեւորութիւն չտայ, տալազայում հայ բեմը յանձին նրա կ'ունենայ մի անփութարիներ իրաւոտ, իսկ առ ժամանակ հնարաւոր է և ձէքսպիլին հանգիստ թողնել:

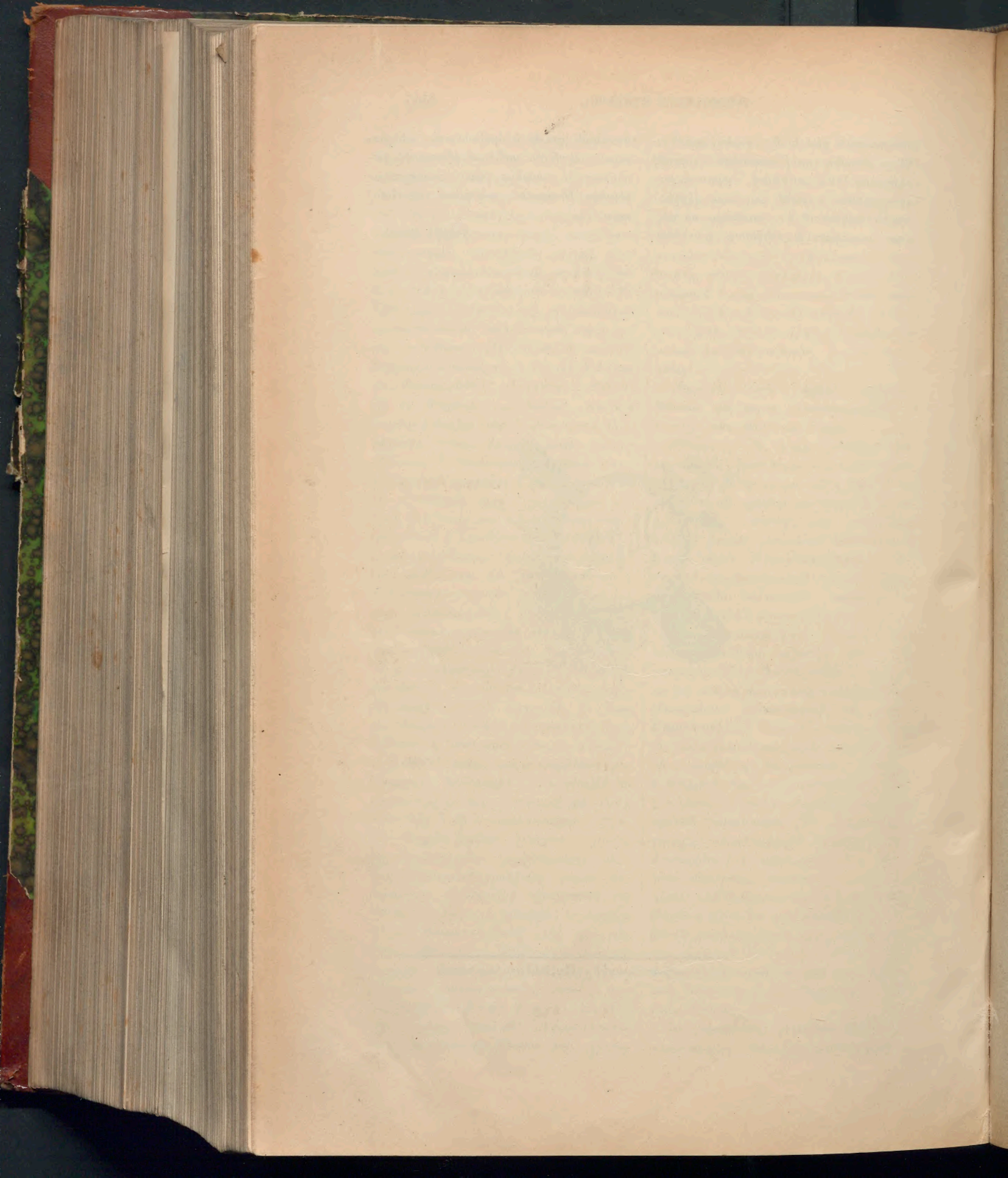
Այս կարծօրեայ թատերաշրջանը ապացուցեց որ մեզ աւելի քան կարեւոր է

հաստատուն բեմ և մի զօրեղ գործունեայ մարմին, որ թատրոնական գործի զեկը իւր ձեռն առնելով նպաստէ նրա զարգացման, և քանի որ այդ վերջինն արդէն կազմուած է, յուսանք որ զէթ մօտ ապագայում Թիֆլիսը կ'ունենայ

մշական խումբ և կանոնաւոր ռեպերտուար, այսինքն ամեն մի թատրոնի կարևորագոյն տարրերը, իսկ հասարակութիւնը թատրոն յաճախելու պահանջ զգում է:

Դիլենտանտ

Խնդրում ենք նպատել մեր հրատարակության տարածման

Թ Ա Տ Ր Ո Ն

Գրական եւ քառերական հանդես

Բացում է 1902 թուականի բաժանորդագրութիւնը:

„ԹԱՏՐՈՆ“-ը կը հրատարակուի նոյն դիրքով եւ ծրագրով, բայց աւելի շքեղ եւ աւելի ճոխ եւ բազմակողմանի բովանդակութեամբ:

„ԹԱՏՐՈՆ“-ը տարուան ընթացքում կը տալ առնուազն հինգ թատրերգութիւն:

„ԹԱՏՐՈՆ“-ի առաջին գիրքը, մամուլի տակ լինելով, №-ը լոյս կը տեսնէ ծիշտ առաջիկայ մայիսի 1-ին:

Տարեկան բաժանորդագինն է Թիֆլիսում 3 ռուբլի, միւս քաքների համար 3 ռ. 30 կ., արտասահման 10 ֆրանկ:

Բաժանորդագրութիւնն ընդունվում է հրատարակչի մօտ՝ Бебуртовская улица, д. бывший ИВАНОВА, № 64 եւ «Կենդրոնական» ու «Գուտտենբերգ» գրավաճառանոցներում:

Հրատարակիչ՝ Ալէքսանդր Թարխանեան

Հասցէ՝ Тифлисъ, Александру Тарханіанъ. կամ Tiflis (Caucase Russie) Alezandre Tarkhanian.

Խնդրում ենք նպատել մեր հրատարակության տարածման

ԹԱՏՐՈՆ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍ

1902 թուականին

Կը հրատարակուի մեր խմբագրութեամբ երկու գիրք (№ № 9 եւ 10)
նոյն դիւրով եւ ծրագրով:

„ԹԱՏՐՈՆ“-ի իւրաքանչիւր №-ը բաղկացած կը լի-
նի 9 — 11 տպագրական թերթից, մեծադիր երեսներով,
տպագրած երկու սիւնակ:

„ԹԱՏՐՈՆ“-ի տարեկան բաժանորդագինն է Թիֆլիսում 3 ռուբլի,
միւս քաղաքների համար 3 ռ. 30 կ., արտասահման 10 ֆրանկ:

Ապագիկ կամ վերադիր վճարով բաժանորդագրութիւն չէ ընդունում:

„ԹԱՏՐՈՆ“-ի առաջին գիրքը, մամուլի տակ լինելով, №-ը լոյս
կը տեսնէ ճիշտ առաջիկայ մայիսի 1-ին:

Թիֆլիսում բաժանորդագրութիւնն ընդունվում է ՀՐԵՏԱՐԱԿԶԻ մօտ
(Бебутовская улица, № 64, д. БЫВШІЙ ИВАНОВА) և «Կենդրոնական»
ու «Գուտտենբերգ» զրավաճառանոցներում:

Հասցէ՝ Тифлисъ, Александру Тарханіан. կամ Tiflis (Caucase-
Russie) Alexandre Tarkhanian.

Հրատարակիչ Ադ. Թարխանեան

Գ Ո Ր Ծ Ա Կ Ա Լ Ն Ե Ր

Բազու Մ. Ս. Ժոցիկեան

Բաթում Ա. Էլիզարեան

Ռոստով-Դոնի վրայ Գ. Քեղէլեան